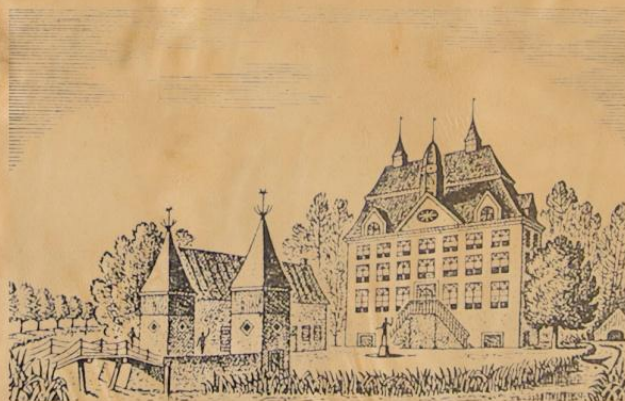

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek

De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit
bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg

Dorick Vermeulen

Een afstudeeropdracht van hogeschool Van Hall-Larenstein te Velp

In opdracht van Regio Achterhoek te Doetinchem

Begeleiding: Marc Kocken (Regio Achterhoek, Doetinchem), Alia Corbeek (Van Hall-Larenstein, Velp)

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek

De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit
bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg

Dit is een afstudeeropdracht van hogeschool Van Hall-Larenstein te Velp

Opdrachtgever: Regio Achterhoek, Doetinchem
Auteur: Dorick Vermeulen
Studentnummer: 880813001
Kader: Afstuderen aan de hogeschool Van Hall-Larenstein te Velp, studierichting Bos- en Natuurbeheer, afstudeerrichting Natuur- en Landschapstechniek
Begeleiding: Marc Kocken (Regio Achterhoek, Doetinchem), Mia Corbeek (Van Hall-Larenstein, Velp)
Trefwoorden: Kasteelterreinen, Oude IJsselstreek, visualiseren
Datum: Juni 2011

Voorwoord

In het Nederlandse landschap liggen diverse historische bouwwerken verscholen, zichtbaar of in de ondergrond aan het oog onttrokken. Een groot deel van de Nederlandse kastelen is vervallen tot een ruïne of geheel verdwenen. Het kasteel was een verdedigbaar bouwwerk dat vooral de kasteelheer, zijn grond en inkomsten in natura tegen vijandige troepen moest beschermen. De kasteel eigenaren en -pachters hebben door de tijd heen hun stempel op het landschap gedrukt, omdat zij hun land moesten verdedigen en voor de inkomsten afhankelijk waren van hun boeren/landarbeiders. Toen de functie van verdedigingswerk kwam te vervallen, werden veel kastelen omgebouwd tot landhuis. Rondom dit landhuis werd vervolgens een landgoed aangelegd.

In de gemeente Oude IJsselstreek zijn de meeste kastelen en de bijbehorende landschapselementen door de tijd heen verdwenen. Het zal de concurrentiepositie van de recreatieve sector in de gemeente versterken, wanneer de kasteelterreinen landschappelijk worden ingepast. In dit rapport worden aanbevelingen ter visualisatie van het kasteel en herinrichting van het bijbehorende landschap gedaan. Dit afstudeerrapport gaat nader in op de kasteelterreinen van kasteel Sinderen, de Lichtenberg en kasteel de Swanenburg. De kasteelterreinen zijn landschapsbiografisch bestudeerd om vanuit het verleden en heden in steken op de toekomst van de kasteelterreinen en het omringende landschap ter versterking van de recreatieve meerwaarde binnen de gemeente.

Gedurende het project ben ik vanuit de opdrachtgever Regio Achterhoek gedegen begeleid door Marc Kocken en heb ik vanuit de gemeente Oude IJsselstreek een flex-plek (flexibele werkplek) aangeboden gekregen. Voor mijn vragen kon ik hier terecht bij Frans Kroesen, die de cultuurhistorie binnen de gemeente behandelt. Daarnaast wil ik hem bedanken voor de rondrit die wij samen langs de kasteelterreinen gemaakt hebben. Vanuit de hogeschool Van Hall-Larenstein ben ik begeleid door Mia Corbeek. Ik wil bij dezen mijn begeleiders Marc Kocken en Mia Corbeek en hierbij Frans Kroesen bedanken voor hun ondersteuning gedurende dit project.

Bij het verzamelen van de informatie hebben diverse mensen mij geholpen. Bij dezen zou ik mijn dank hiervoor willen uitspreken. Herman Hofs heeft mij uitstekend geholpen bij het vinden van de informatie over kasteel Sinderen en het verdwenen kasteel Wesenthorst I. Bernhard Dorrestijn heeft uitleg en informatie verstrekt over de Lichtenberg en heeft mij meegenomen in het landschap om zo kennis te nemen van datgene wat resteert in het huidige landschap. Peter Bresser heeft mij voorzien van de informatie over de Swanenburg en mij geholpen met transcripties. Verder wil ik dhr. H.J. Versfelt bedanken voor zijn hulp bij mijn zoektocht naar historisch kaartmateriaal. Als laatste wil ik de archivariissen van het Gelders Archief en het Achterhoeks Archief bedanken voor de hulp die zij me bij mijn zoektocht naar informatie hebben geboden.

Vanwege de randvoorwaarden die hogeschool Van Hall-Larenstein aan het aantal pagina's en bijlagen stelde, was het niet mogelijk om alle verzamelde informatie in dit rapport mee te nemen. Desondanks zou ik deze informatie de lezer niet willen onthouden en hem/haar hiervoor gaarne naar de bijgevoegde CD-ROM willen verwijzen.

Yorick Vermeulen

5 juni 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Colofon

Inhoud en vormgeving: Yorick Vermeulen
Begeleiding: Marc Kocken (Regio Achterhoek, Doetinchem), Mia Corbeek (Van Hall-Larenstein te Velp)

Referaat: Vermeulen, Y. (2011), *Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek*, Regio Achterhoek, Doetinchem, Van Hall-Larenstein, Velp.
Trefwoorden: Kasteelterreinen, Oude IJsselstreek, visualiseren

Dit rapport is in opdracht van de Regio Achterhoek te Doetinchem opgesteld. Een afstudeeropdracht voor de opleiding Bos- en Natuurbeheer aan de hogeschool Van Hall-Larenstein te Velp.

© Van Hall-Larenstein te Velp, juni 2011

De hierboven genoemde personen aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de informatie of toepassing van de adviezen uit dit afstudeerrapport.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Samenvatting

In de gemeente Oude IJsselstreek liggen de resten van een zestal verdwenen kastelen in het landschap verscholen. Van zo'n kasteelcomplex resteert tegenwoordig een nauwelijks zichtbaar kasteelterrein met daarin de archeologische resten van het kasteel verborgen. De door het kasteel op het landschap gedrukte stempel is vaak met het kasteel verdwenen. Op dit moment is nog te weinig van het kasteelterrein en het bijbehorende landschap zichtbaar voor de recreant, om de *spannende geschiedenis* te kunnen beleven. Het zal de recreatie in de regio Achterhoek en de gemeente Oude IJsselstreek een impuls geven als deze kasteelterreinen landschappelijk ingepast en beleefbaar worden gemaakt. De spannende geschiedenis biedt kansen om in te steken op de toekomst van het landschap. Van de verdwenen kastelen in de gemeente zijn **Kasteel Sinderen, de Lichtenberg en Kasteel de Swanenburg** in deze afstudeeropdracht behandeld.

Het afstudeerproject startte met een landschapsbiografisch onderzoek, dat hier een bronnenonderzoek naar de historie van de kastelen en het landschap inhoud. De resultaten per kasteelterrein zijn met elkaar vergeleken om de overeenkomsten vast te kunnen stellen. Vervolgens zijn vanuit deze kennis aanbevelingen gedaan om het kasteel(terrein) en het bijbehorende landschap voor de recreant *beleefbaar* te kunnen maken. Het losstaand uitvoeren van ruimtelijke maatregelen ten behoeve van een recreatieve meerwaarde is onvoldoende om de spannende geschiedenis ook aan de man te brengen. Communicatie van de kasteelterreinen naar het publiek is noodzakelijk om de recreatieve meerwaarde van het gebied tot stand te brengen.

Door gebrek aan historische informatie is niet gebleken wat de *historische aanleiding* voor de bouw van de kastelen Sinderen, de Lichtenberg en de Swanenburg was. De kastelen lagen ieder op een verschillende plaats in het landschap. Waarschijnlijk werd bij kasteel de Swanenburg de ligging strategisch gekozen. De Swanenburg werd in tegenstelling tot de Lichtenberg als kasteel aangelegd en lag op een natuurlijke verhoging in het landschap langs de *natuurlijke barrière* de Oude IJssel, die ook haar grachten voedde. De Lichtenberg is vanuit een boerenhoeve ontstaan, waardoor de vestigingsplaats vanuit dat perspectief zal zijn gekozen. Kasteel Sinderen lag afgelegen in een moerassig bosrijk dekzandlandschap, terwijl de andere kastelen in de gemeente zich in het stroomgebied van de Oude IJssel bevonden. Het kasteel lag op een plaats in het landschap die doet vermoeden dat het kasteel alleen werd aangelegd om de kasteelheer en zijn bezittingen te verdedigen. Over de *landschappelijke veranderingen* is tot de landgoedperiode weinig bekend.

Uit het onderzoek bleek dat de *landgoedperiode* een zeer kenmerkende periode voor de kastelen is geweest. Helaas bleken in het huidige landschap vrijwel geen zichtbare relictten uit deze periode meer te liggen. Het landschap rondom de kastelen Sinderen, de Lichtenberg en de Swanenburg is tegenwoordig een eenzijdig landbouwgebied, waar voor de recreant *tot nu toe* weinig te beleven valt. Wanneer men een voor de recreant aantrekkelijk gebied wil creëren, dan moeten de historische landschapselementen en het kasteelterrein weer *beleefbaar* worden gemaakt.

De landgoedperiode wordt vanwege zijn kenmerkendheid aangehouden voor zowel de inrichting van het landschap als het kasteelterrein, zodat één landschappelijk geheel ontstaat. Het opnieuw aanleggen van de landgoedstructuur zorgt bij de drie kasteelterreinen voor landschappelijke inpassing, omdat het kasteel in de historische landgoedstijl als centraal punt binnen het landschap lag. Daarnaast worden *cultuurhistorische hotspots* in het landschap geaccentueerd om specifieke onderdelen uit te geschiedenis beleefbaar te maken. De visualisatie van de kasteelterreinen bestaat onder andere uit het reconstrueren van de grachten en het ophogen van het terrein. Het kasteel de Swanenburg zal in het landschap zichtbaar worden gemaakt en naar kasteel Sinderen en de Lichtenberg wordt herinnerd en verwezen.

De archeologische resten zijn in alle adviezen zo veel mogelijk ontzien van verstorende ingrepen, zodat behoud *in situ (ter plekke)* mogelijk is. Vervolgens moeten alle aan het landschap toegevoegde elementen intensief worden beheerd, zodat deze zichtbaar in stand worden gehouden. De beheermaatregelen zullen na uitvoering van de inrichtingsmaatregelen in een beheerplan moeten worden vastgesteld, zodat er een duidelijke richtlijn voor het te voeren beheer wordt aangehouden.

Het nemen van ruimtelijke maatregelen is onvoldoende om de *recreatieve meerwaarde* van het gebied te vergroten. De recreant kan aan een visualisatie of een landschapsinrichting niet aflezen wat dit inhoud is of om welke reden het is aangelegd. Het verhaal (de inhoud) moet dus nog aan de recreant worden gepresenteerd, onder andere door informatieborden. Daarnaast zullen de drie landgoederen nog vermarkt moeten worden om ervoor te zorgen dat recreanten weten wat er te beleven valt.

Dit project kan in één lijn getrokken worden met het Belvedere motto '*behoud door ontwikkeling*': archeologische resten blijven behouden, worden beleefbaar gemaakt en landschappelijk ingepast ten behoeve van een nieuwe functie (recreatie).

Dit onderzoek heeft alle reeds bekende historische informatie gebundeld om te kunnen gebruiken in het hedendaags cultuurlandschap. Desondanks ontbreekt op een aantal vlakken nog informatie, dat bruikbaar kan zijn voor dit onderzoek. *Vervolgonderzoek* kan deze feiten alsnog aan het licht brengen, waarna ze dit rapport kunnen aanvullen. Een belangrijk

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

vervolgonderzoek dat zal moeten plaatsvinden, is het onderzoek naar de locatie van het vermeende kasteel *Wesenthorst I*. Dit vervolgonderzoek zal aan moeten tonen of dit kasteel heeft bestaan en zo ja waar het heeft gelegen.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Inhoudsopgave

1. Inleiding	8
2. Kenschets kasteelterreinen en landschapsbiografie	12
2.1 Kastelen of havezaten?	12
2.2 Kasteel Sinderen	13
2.3 De Lichtenberg	18
2.4 Kasteel de Swanenburg	23
2.5 Verschillen en overeenkomsten tussen de kasteelterreinen	28
3. Herinrichting van het landschap en visualisatie van het kasteel(terrein)	31
3.1 Voorstellen tot herinrichting van het landschap	32
3.2 Verschijningsvormen van de kastelen	40
3.3 Voorstellen tot beleefbaar maken van de kasteelterreinen	44
3.4 Beheer	48
4. Communicatie naar het publiek	50
4.1 Presentatie van de inhoud	50
4.2 Marketing	52
Conclusies en aanbevelingen voor vervolgonderzoek	54
Verantwoording van de bronnen en afbeeldingen	57
Bijlage 1: Referenties herinrichting en visualisatie	65
Bijlage 2: Methoden voor visualisatie en presentatie	70
Bijlage 3: Kaartbijlagen	72

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

1. Inleiding

Aanleiding

In de gemeente Oude IJsselstreek ligt een zestal verdwenen kastelen buiten het zicht van de recreant/bezoeker (grotendeels) verborgen onder de grond. De kasteelterreinen waarop deze kastelen ooit gestaan hebben tekenen zich vaak nog flauw af in het huidige landschap. Een kasteelterrein is grondoppervlak binnen en inclusief de gracht(en) van het kasteel. Verder is de invloed van het kasteel op het landschap tegenwoordig nauwelijks te herkennen. Deze situatie doet zich niet alleen in de gemeente Oude IJsselstreek voor, maar geldt voor heel Nederland. Het levert een grote landschappelijke meerwaarde op, wanneer herinrichting van kasteelterreinen en bijbehorende landschappen plaatsvindt ten behoeve van een recreatieve functie. Het betrekken van de lokale bevolking hierbij levert een groter draagvlak op en stimuleert mensen om kennis te maken met de eigen streekgeschiedenis. In de gemeente Oude IJsselstreek is tot dusver geen enkel kasteelterrein opnieuw ingericht noch is de oude landschappelijke situatie volgens een bepaalde tijdslaag hersteld. De spannende geschiedenis in deze landschappen biedt kansen om de recreatieve meerwaarde te vergroten.

Vanuit mijn opleiding Bos en Natuurbeheer aan de hogeschool Van Hall-Larenstein te Velp en persoonlijke interesse ben ik (Yorick Vermeulen) steeds meer betrokken en bekend geraakt met de onderwerpen cultuurhistorie en archeologie binnen het Nederlandse landschap. Om kennis en interesse te vergroten nam ik deel aan de minor Landschapsgeschiedenis (voorheen Cultuurhistorie en Archeologie) van Mia Corbeek. Tijdens deze minor werden diverse contacten gelegd met mensen uit het werkveld, waaronder regioarcheoloog Marc Kocken. Via gesprekken met Marc Kocken ben ik betrokken geraakt bij de kasteelterreinen binnen de gemeente Oude IJsselstreek. Als opdrachtgever van deze afstudeeropdracht trad de Regio Achterhoek onder verantwoording van Marc Kocken op. Gedurende dit project verschaft de gemeente Oude IJsselstreek een flex-plek (flexibele werkplek). Gedurende het opstellen van dit rapport werkte Master-student Archeologie van NW-Europa aan de Universiteit van Amsterdam Roeland Emaus aan zijn Master-scriptie over kasteelterrein Sinderen. In deze Master-scriptie worden de ondergrondse resten van het kasteel vastgesteld en gewaardeerd. Deze scriptie is minder gericht op het inrichten van het landschap en het kasteelterrein.

Het plan dat hier nu voor u ligt zal voor een selectie van kasteelterreinen binnen de gemeente aanbevelingen doen tot landschappelijke herinrichting en visualisatie van het desbetreffende kasteelterrein. In wezen sluit dit plan aan bij het Belvedere motto 'behoud door ontwikkeling', omdat de archeologische resten van de kastelen alleen kunnen worden behouden, wanneer ze ruimtelijk worden ingepast en een nieuwe functie (recreatie) krijgen.

Problembeschrijving/-analyse

Zoals hiervoor al gedeeltelijk beschreven is, zijn de meeste kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek verdwenen. Wat meestal van de verdwenen kasteelgebouwen resteert, zijn archeologische resten en bij kasteel de Swanenburg is dat de torenruïne. Een kasteelterrein herbergt soms nog fragmenten van de oude grachten en ligt vaak iets hoger in het landschap. Voor een recreant/bezoeker van het landschap in de gemeente Oude IJsselstreek zijn dit te weinig herkenningspunten, waaruit blijkt dat het om een kasteelterrein gaat. Bovendien wordt het kasteelterrein in de meeste gevallen niet aan het publiek gepresenteerd. Verder is het kasteelterrein vaak slecht te bereiken voor de bezoeker. Van de verdwenen kastelen in de gemeente zijn de Schuilenburg (verwoest in de Tweede Wereldoorlog)¹ en de Lichtenberg (gesloopt in 1860) nog niet beschermd. De Lichtenberg staat momenteel wel op de nominatie om als gemeentelijk monument aangewezen te worden. Dit rapport kan stimuleren tot bescherming van de Lichtenberg en andere onbeschermd kasteelterreinen in de gemeente en het stroomgebied van de Oude IJssel.

Communicatieve doelstelling en doelgroep

Het doel van dit rapport is het leveren van informatie, die praktisch ingezet kan worden voor landschappelijke herinrichting, inpassing en visualisatie van de kasteelterreinen. Dit rapport kan een bijdrage leveren aan behoud en ontwikkeling van kasteelterreinen en het daaraan gerelateerde landschap. Door onderzoek kan tot landschapsinrichting worden gekomen en daaraan een nieuwe recreatieve functie worden toegevoegd. Het communicatieve doel van dit rapport is het inspireren van mensen om samen de recreatie in de gemeente Oude IJsselstreek een impuls te kunnen geven. Doelgroepen die hiermee bereikt worden zijn de Regio Achterhoek, gemeente Oude IJsselstreek, Van Hall-Larenstein, bedrijven, instellingen en particulieren.

¹ H.L.J. Kolks et al., 1988

Afbakening

Het onderzoekgebied strekt zich uit binnen de gemeente Oude IJsselstreek en het landschap waar de onderzochte kasteelterreinen aan kunnen worden gerelateerd.

In de gemeente Oude IJsselstreek liggen de volgende kasteelterreinen, waarvan het kasteel verdwenen is (zie afb. 1) [met XY-coördinaten in RD]:

- De Schuilenburg [222.691/436.062]
- **De Lichtenberg (bij Silvolde) [224.339/435.178]**
- Kasteel Ulft [223.800/434.243]
- Mottenkasteel 'de Heuven' of 'Oud-Wisch' [218.960/438.426]
- **Kasteel Sinderen [227.944 / 435.192]**
- **Kasteel de Swanenburg [224.266/430.425]**

Voor dit onderzoek zijn de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg (vet gedrukt) nader onder de loep genomen. Het was in verband met de beschikbare tijd niet mogelijk om de andere kasteelterreinen nader te onderzoeken, evenals de havezatterreinen binnen de gemeente Oude IJsselstreek. De kastelen Sinderen, de Lichtenberg en de Swanenburg zijn onderzocht op de historie en landschappelijke relaties om hiermee in te kunnen steken op de toekomstige functie van het kasteelterrein en het daaraan gerelateerde landschap.

Onderzoeksvragen en subvragen

In dit rapport worden een hoofdvraag en zeven subvragen beantwoord om de kennis over de kasteelterreinen te bundelen en praktisch toepasbaar te maken.

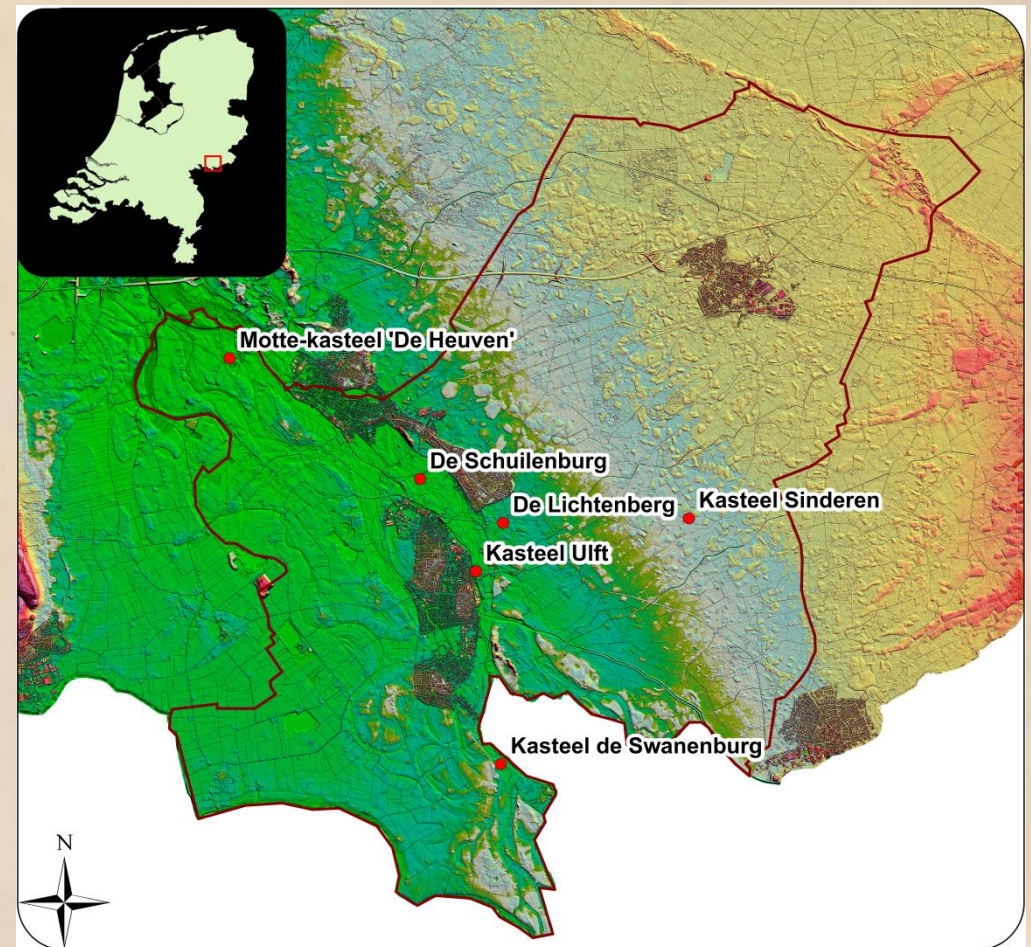
Hoofdvraag

Op welke manier kan de stempel, die verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek op het landschap hebben gedrukt, weer zichtbaar worden gemaakt?

Subvragen

1. Wat was de historische en landschappelijke aanleiding voor het aanleggen van een kasteel op die plaats?
2. Welke uitstraling en indeling had het landschap gedurende het bestaan van het betreffende kasteel?
3. Welke landschappelijke veranderingen, die verband houden met het kasteel, hebben plaatsgevonden en wat is hiervan nog aanwezig?
4. Op welke manier kunnen de ondergrondse resten van het kasteel(terrein) in het huidige landschap beleefbaar worden gemaakt?
5. Op welke manier kan het omliggende landschap op historisch verantwoorde wijze worden heringericht om de historische landschappelijke relaties te herstellen/versterken?
6. Met welk beheer blijven archeologische resten gewaarborgd en historische of opnieuw aangelegde ruimtelijke elementen zichtbaar en beleefbaar?

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 1: De gemeentegrens is met roodbruine lijn over de AHN aangegeven. De hoogste delen zijn rood en de laagste delen groen aangegeven. De bebouwing van de dorpen geeft een grijze verkleuring. De rode stippen zijn de locaties waar de kastelen hebben gestaan.

Methode en werkwijze

Voor dit onderzoek zijn een methodiek en werkwijze opgesteld, die zijn opgedeeld in een continu proces (bronnenonderzoek) en vijf elkaar opvolgende fases. Aan het eind van het project volgt een afrondingsfase, waarin alle verzamelde informatie wordt gerapporteerd en gepresenteerd.

Continu proces: Bronnenonderzoek

Tijdens dit onderzoek zijn alle beschikbare bronnen verzameld en geordend. Onder deze bronnen vallen kaarten en beschrijvingen met betrekking tot bodem, landgebruik en historie van het kasteel en het daaraan gerelateerde landschap. Daarnaast zijn referenties voor de herinrichting van kasteelterreinen en landschappen gebruikt. Het bronnenonderzoek is een continu proces tijdens alle fases van het project geweest.

Fase 1: Opstellen van een landschapsbiografie met betrekking tot kasteelterreinen

In de landschapsbiografie (zie onderstaand kader) is de historie van het kasteelterrein en het landschap beschreven. Hierbij ligt de nadruk op de stempel die het kasteel op het landschap heeft gedrukt. Deze fase is de basis van waaruit de vergelijking tussen de kasteelterreinen en de aanbevelingen tot herinrichting van het landschap worden gedaan. In deze fase zijn de verzamelde bronnen gebruikt om een beeld te scheppen van de ondergrond, het landschap, landgebruik en de landschappelijke veranderingen in relatie tot het kasteelterrein. In dit onderzoek worden deelvragen 1 t/m 3 beantwoord.

“Door Hidding, Kolen, Spek en Elerie (2001, 2005) wordt de landschapsbiografie omschreven als “een levensloopbeschrijving van een steeds veranderend cultuurlandschap”.² Het is een interdisciplinaire methode die ook ingaat op de ruimtelijke vraagstukken van deze tijd. In de landschapsbiografie worden ook de sociaal-maatschappelijke, economische en technologische ontwikkelingen achter de landschapontwikkeling behandeld.³ In dit plan zal vooral worden ingezoomd op de stempel, die een kasteel op het landschap heeft gedrukt. Het hier gebruikte begrip landschapsbiografie zal dus iets smaller moeten worden gezien.

Fase 2: Vergelijkingen tussen de onderzochte kasteelterreinen

De kasteelterreinen zijn in deze fase vergeleken om de overeenkomsten en verschillen uiteen te kunnen zetten. In dit onderdeel is alle informatie uit de voorgaande fase per kasteelterrein met elkaar vergeleken. Op deze manier is duidelijk geworden, welke verschillen en overeenkomsten de kasteelterreinen zowel historisch als landschappelijk vertonen. Deze informatie kan worden gebruikt voor vervolgonderzoeken en is gebruikt voor de adviezen tot herinrichting en visualisatie. De informatie uit deze fase is in fase 3 en 4 gebruikt om de subvragen 4 en 5 te beantwoorden.

Fase 3: Inrichting van landschap en de kasteelterreinen

In deze fase zijn voorstellen tot de landschappelijke herinrichting van de kasteelterreinen gedaan. Bij de voorstellen tot herinrichting zijn sfeer- en referentiebeelden toegevoegd. Deze sfeer- en referentiebeelden laten zien op welke manier het kasteelterrein landschappelijk kan worden ingepast. Bij de inrichtingsadviezen worden tevens aanbevelingen tot het beheer en onderhoud de landschapselementen gedaan. Fase 3 beantwoordt de deelvragen 5 en 6.

Fase 4: Visualisatie van kastelen en kasteelterreinen

Bij de visualisatiefase wordt specifiek gekeken hoe het kasteel en kasteelterrein in de verschillende verschijningsvormen eruit hebben gezien. De aanbevelingen tot visualisatie van kasteel en kasteelterrein zijn geïnspireerd op referentiemateriaal van kastelen en oude gebouwen in de omgeving en elders in het (buiten)land. Bij de visualiseringvoorstellen zijn eveneens sfeer en

² E. Meijles, z.j.

³ H. Bleumink, 2003

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

referentiebeelden toegevoegd om een indruk te geven hoe een dergelijke visualisatie eruit kan komen te zien. Bij de visualisatie is het van belang om rekening te houden met de hoeveelheid beheer en onderhoud die de aanleg van de visualisatie naderhand gaat kosten. Deze fase beantwoordt de deelvragen 4 en 6.

Fase 5: Aanbevelingen voor de presentatie van kastelen en kasteelterreinen aan het publiek

Alleen het herinrichten en visualiseren is onvoldoende om bij het publiek interesse te wekken en draagvlak te creëren. In deze fase worden aanbevelingen gedaan hoe het publiek (de gebruiker) bij het kasteelterrein en landschap betrokken kan worden. Het gaat hierbij om het gebruik van diverse media, waarmee de geschiedenis wordt gepresenteerd en vermarkt. Deze fase is een noodzakelijke aanvulling op de deelvragen 4 en 5, want zonder deze fase kunnen de adviezen uit fase 3 en 4 onvoldoende een recreatieve meerwaarde tot stand brengen.

Fase 6: Afrondingsfase

In de afrondingsfase is alle verzamelde informatie verwerkt en gepresenteerd in een concepttekst, die vervolgens ter beoordeling aan de hogeschool Van Hall-Larenstein (VHL) en de opdrachtgever Regio Achterhoek is aangeboden. De afrondingsfase is gebruikt om de feedback te verwerken en aan de lay-out van het rapport te werken.

Leeswijzer

Om de leesbaarheid van dit rapport te vergroten is vakjargon zo veel mogelijk achterwegen gelaten en waar dit toch wordt gebruikt van uitleg voorzien. De uitleg van een vakterm wordt één maal tussen haakjes achter de term weergegeven en vervolgens wordt in de rest van de tekst enkel de vakterm gebruikt. Bronvermeldingen en opmerkingen staan in verband met de leesbaarheid als voetnoten onderaan de bladzijde weergegeven. In de tekst staat dan met een ^{nummer} aangegeven om welke voetnoot het gaat. In de bronvermelding kan een ^{nummer} staan, dat aangeeft om welke druk van de bron het gaat. Dit is dus geen voetnoot. De bronnen van de afbeeldingen staan vermeld in het hoofdstuk 'verantwoording van de bronnen en afbeeldingen'. Hieronder wordt nader op de inhoud van het rapport ingegaan.

Hoofdstuk 1: Inleiding

In de inleiding worden de aanleiding, probleembeschrijving/-analyse, communicatieve doelstelling en doelgroep, afbakening, onderzoeksvragen en subvragen, methode en werkwijze en de leeswijzer besproken. Dit hoofdstuk behandelt vooral hoe de opdracht tot stand is gekomen, wat deze inhoud en hoe deze is uitgevoerd.

Hoofdstuk 2: Kenschets kasteelterreinen en landschapsbiografie

De kenschets kasteelterreinen en landschapsbiografie behandelt vooral de ruimtelijke historie van het kasteel, de opbouw van het landschap, het historisch landgebruik en de huidige situatie. Dit hoofdstuk gaat in op het kasteel zelf, maar vooral op de relatie tussen het kasteel en het landschap. De kennis uit dit hoofdstuk wordt in hoofdstuk 3 gebruikt om te komen tot aanbevelingen betreffende visualisatie van het kasteel(terrein) en de herinrichting van het landschap.

Hoofdstuk 3: Herinrichting van het landschap en visualisatie van het kasteel(terrein)

Dit hoofdstuk geeft aanbevelingen tot de herinrichting van het landschap en visualisatie van het kasteel(terrein). Voorafgaand aan de aanbevelingen tot visualisatie is een paragraaf over de verschijningsvormen van de kastelen opgenomen. Hierin staat de kennis opgenomen, die voor de visualisatievoorstellen wordt gebruikt. Als laatste is hier een paragraaf beheer aan toegevoegd, waarbij de nadruk ligt op het in stand en zichtbaar houden van de landschapsinrichtingen en visualisaties.

Hoofdstuk 4: Communicatie naar het publiek

Losstaande visualisaties en herinrichtingen zijn onvoldoende om de locatie 'aan de man' te brengen. In hoofdstuk 4 worden aanbevelingen voor de presentatie van de inhoud en het vermarkten van de locatie gedaan. De inhoud (het verhaal van de locatie) zal met behulp van diverse media ter plekke worden gepresenteerd. Om de locatie bekend te maken bij het publiek is het nodig om media ter promotie van de locatie in te zetten.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

2. Kenschets kasteelterreinen en landschapsbiografie

De gemeente Oude IJsselstreek bestaat globaal gezien uit een afzettingsgebied van de Rijn (Formatie van Kreftenheye) en dekzandafzettingen (Formatie van Boxtel), die stammen uit het Pleistoceen. Aan het einde van het Midden Weichselien verlegde hoofdstroomgeul van de Rijn (thans IJssel) zich naar het huidige stroomgebied. De stuwwal bij Arnhem werd hierbij doorsneden en de Gelderse Poort ontstond. Als gevolg hiervan nam de invloed van de Rijn in het stroomdal van de huidige Oude IJssel af. In het stroomdal van een in het Laat Weichselien vlechtend riviersysteem, werd nog Laat Weichselien klei afgezet. Hiermee eindigde de grootschalige sedimentatie in het Oude IJsseldal. In het Laat Weichselien begonnen de hoog opgeworpen oevers langs het vlechtende riviersysteem te verstuiven tot rivierduinen. Op deze plaatsen ligt vrijwel alle bebouwing binnen het dal van de Oude IJssel geconcentreerd. Aan het begin van het Holoceen verbeterde het klimaat geleidelijk, waardoor periodiek meer water en minder sediment werd aangevoerd. Door de verlegging van de hoofdstroomgeul van de Rijn verliep de watertoevoer naar de huidige Oude IJssel gelijkmatiger en ging de rivier over van een vlechtend naar een meanderend riviersysteem. Op het moment dat de rivierwaterstand (van de Rijn) bij de vernauwing van de Gelderse Poort te hoog opliep, werden gebieden in het stroomgebied van de huidige Oude IJssel overstromd. Hierdoor zijn plaatselijk de oude rivierafzettingen uit het Pleistoceen bedekt met een ca. 40 tot 100 cm dikke jonge rivierkleiafzetting (Betuwe Formatie).⁴ Binnen de rivierafzettingen treffen we de stroomdalontginningen aan, die al dan niet door schaalvergroting grote veranderingen hebben ondergaan. Op de dekzandgebieden treffen we de zgn. kampenontginningen aan, waarbij op dekzandkopjes de eerste bouwlanden lagen. De dekzandkopjes waren in dit landschap de natuurlijke verhogingen, waarop door agrarisch gebruik enkeerdgronden ontstonden. Deze relatief kleine akkertjes worden ook wel eenmansesjes genoemd.⁵ De rivier de Oude IJssel heeft men in het verleden op diverse manieren getracht bevaarbaar te maken, maar pogingen en plannen voor het gehele stroomgebied werden uiteindelijk niet of nauwelijks gerealiseerd. Voor 1880 lagen in de ondiepe sterk meanderende Oude IJssel zes stuwen ten behoeve van de watermolens.⁶ Tussen 1890 en 1899 zijn de eerste kanalisatie-/normalisatiewerkzaamheden uitgevoerd, vooral het sterk meanderende deel op de grens tussen Nederland en Duitsland werd onder handen genomen.⁷ In de periodes 1925-1928 en 1940-1963 zijn verdere maatregelen genomen ter verbetering van het stroomregime in Nederland en Duitsland. Binnen het Nederlandse grondgebied (en daarmee de gemeente Oude IJsselstreek) werden bochten afgesneden, het verval met een vijfde verhoogd en het profiel tot zevenmaal verruimd.⁸

2.1 Kastelen of havezaten?

In Nederland stonden vroeger vele kastelen in het landschap, meestal op strategische punten. Thans treffen we deze kastelen in onveranderde vorm, als landhuis, ruïne of archeologische resten aan. Een kasteel is een middeleeuws gebouw van een edelman, waarin een verdedigbare/militaire en woonfunctie gecombineerd werden. Een ander begrip dat in Oost-Nederland wordt gebruikt is het begrip havezate. Een havezate is een hofstede of hoeve (boerderij), waarvan de bewoners bepaalde rechten genoten die verband hielden met de ridderschap.⁹ Een havezate kon ook een verdedigbare hofstede of hoeve zijn, waardoor enige overlapping met het begrip kasteel ontstaat.

Een adellijk goed (met/zonder kasteel) bestond uit meerdere boerengoederen, waarop dan meestal een versterkte woning/kasteel stond. Na de invoering van het markensysteem vanaf de 12de eeuw¹⁰, noemde men een boerengoed van 16 morgen een volle erve. De bezitter van het boerengoed had dan een vol recht in de marke.¹¹ De bewoners (eigenaren) van een dergelijk goederencomplex probeerden zich zo veel mogelijk tegen vijandige aanvallen te beschermen. Wanneer de adellijke heer zich te zwak achtte, dan trachtte hij een soort bondgenootschap met een machtige graaf of hertog aan te gaan. Het goed kwam dan in bezit van de graaf of hertog en werd vervolgens in erfelijk leen teruggegeven. In ruil voor deze overdracht bood de graaf of

⁴ P. Harbers et al., 1983 & www.dinoloket.nl, 4 mei 2011

⁵ P. Harbers et al., 1983

⁶ F.R.P.M. Miedema, 2009

⁷ P.J. Bresser et al., 2005 & F.R.P.M. Miedema, 2009

⁸ F.R.P.M. Miedema, 2009

⁹ P. van Kempen et al., 2005

¹⁰ H.L.J. Kolks et al., 1988

¹¹ D.W. Kobes, 1966

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

hertog bescherming en hulp bij conflicten.¹² De graaf/hertog had op deze manier een nieuw militair steunpunt verworven. De adellijke heer was voor zijn inkomsten afhankelijk van zijn grond en de boeren die op deze grond werkten. Deze boeren woonden in de boerderijen die in eigendom waren van de kasteelheer. In ruil voor het grondgebruik moesten boeren een aanzienlijk deel van hun oogst (natura) en inkomsten (geld) aan de kasteelheer afstaan. De kasteelheer kon de oogst vervolgens tegen een gunstige prijs verkopen. Verder moesten de boeren nog allerlei hand en spandiensten (herendiensten) voor hun heer leveren. De kasteelheer kon in ruil voor deze pachtgelden/diensten de boeren bescherming bieden, wanneer oorlog of een conflict dreigde (zie kasteel Swanenburg anno 1506). Boeren hadden het in die tijd niet makkelijk, ze werden zwaar belast. Daarnaast was het huis plus de grond, dat zij gebruikten, kwetsbaar voor oorlogen en plundertochten.¹³

Vanaf 1650 zien we een omslag in de geschiedenis van de kastelen en verdedigbare havezaten in Nederland. Door oprichting van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (eerste helft 16de eeuw) ontstond een centraal gezag, dat verantwoordelijk was voor de landsverdediging. Hierdoor eindigde het belang van kastelen en verdedigbare havezaten voor de landsverdediging. Een aanzienlijk deel van deze particuliere verdedigingswerken werd omgebouwd tot landhuis.¹⁴ Het eigendom (landschap) rondom het kasteel werd vaak als landgoed ingericht. Vanaf 1650 werd de formele Franse stijl populair en vanaf de tweede helft van de 18de eeuw de romantische Engelse stijl.¹⁵

In de Franse tijd (vanaf 1795) werd een einde gemaakt aan het middeleeuwse leenstelsel, omdat dit als verfoeide feodaliteit werd beschouwd. Kastelen werden hierdoor een vrij bezit en de eigenaar hoefde geen leengelden aan een hogere adellijke heer (graaf of hertog) meer af te staan.¹⁶

2.2 Kasteel Sinderen

Het kasteelterrein Sinderen ligt op de plaats waar tegenwoordig de Kasteelweg en Rentmeesterlaan bij elkaar komen (ten westen van het dorp Sinderen), op de plaats waar tegenwoordig de boerderij 'Huisboer' of 'Huisboer' ligt. Het grondbezit van de kasteelheer wisselde door de eeuwen heen, maar besloeg voor de massaverkopen van 1832 ongeveer 260 hectare (zie afb. 2).¹⁷ In Groot Breedenbroek lagen ten zuiden van het grondbezit enkele losse percelen. Deze percelen worden niet in het onderzoek meegenomen, omdat ze van te geringe omvang zijn.

Binnen het aaneengesloten grondbezit lag de Antoniuskapel (eigendom NH Kerk te Varsseveld, thans protestantse gemeente Varsseveld) die (waarschijnlijk) is gebouwd en uitgebreid met financiële steun van de kasteelheer.¹⁸ In de kapel liggen de adellijke telgen Vos van Sinderen begraven en op de 'adellijke begraafplaats' liggen de telgen van de familie Ruebel, die niet van adel waren.¹⁹

Op het kasteelterrein bevinden zich ondergronds de resten van het in 1875 gesloopte kasteel. Van het kasteel zijn geen bovengrondse restanten bewaard gebleven. De bouwmaterialen zijn gebruikt voor de

Afb. 2: Het aaneengesloten grondbezit van Kasteel Sinderen tussen omstreeks 1650 en 1832 (rode lijn) en het kasteelterrein (grijs ingekleurd en met zwart omlijnd) geplot over de topografische kaart uit 2004. De linker foto onderaan is de luchtfoto van het kasteelterrein in maart 2010 en rechts een foto genomen op 6 april 2011.

¹² D.W. Kobes, 1966

¹³ P.J. Bresser et al., 2005 & www.sinderen.com, 5 april 2011

¹⁴ P.J. Bresser, 2005, p. 77

¹⁵ P. Jansen et al., 2005

¹⁶ P.J. Bresser et al., 2005

¹⁷ Kadaster, 1838 & D.W. Kobes, 1966

¹⁸ D.W. Kobes, 1966, <http://www.sinderen.com>, 19 april 2011

¹⁹ H. Hof, 2010

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

bouw van enkele boerderijen in de omgeving.²⁰ Het terrein wordt beschermd door de RDMZ (Rijksdienst Monumentenzorg) onder nummer 39087.²¹

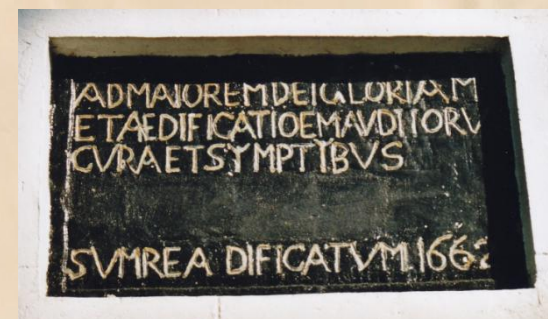
Historie

Het bestaan van een kasteel of huis Sinderen wordt in 1367 bevestigd wanneer het huis en de omliggende goederen verkocht worden. Wanneer het huis of kasteel precies werd gebouwd en wat de reden hiervoor was, weten we tot op de dag van vandaag (nog) niet. Uit sommige bronnen blijkt dat de kapel van Sinderen in 1150 al bestond als een houten bouwwerk.²² Dichtbij kasteel Sinderen zou mogelijk nog een kasteel gestaan kunnen hebben dat in 1320 voor het eerst vermeld staat als “den berghe toe Wesenthorst”. De locatie van dit kasteel waarover tussen 1320 en 1479 gesproken werd is thans nog niet achterhaald. De nog bestaande later gebouwde Wezenthorst die tegen de zuidkant van Ulft ligt, wordt in deze context ook wel Wesenthorst II genoemd.²³ Pogingen van de historische vereniging ADW (Aalten-Dinxperlo-Wisch) om deze burchtheuvel (‘berghe’) op te sporen hebben tot dusver niets concreets opgeleverd.²⁴ Deze bij Sinderen gelegen Wesenthorst I was waarschijnlijk niets meer dan een kunstmatig opgehoogd huisperceel (wellicht op een dekzandkopje), waarop een houten (of tufstenen) sterkte kan hebben gelegen.²⁵ Om in de toekomst iets met de Wesenthorst I in het landschap te kunnen doen, is vervolgonderzoek nodig om de locatie en verschijningsvorm vast te stellen (zie conclusies en aanbevelingen voor vervolgonderzoek & afb. 58 en 59).

Voor de eerste vermelding van beide kastelen worden in 1234 de families ‘van Sinderen’ en ‘van Wesenthorst’ al in de archieven als getuigen van de graaf van Lohn genoemd.²⁶ Wat in deze tijd vaak gebeurde was dat de eigenaar naar het kasteel werd vernoemd of andersom. Bij deze kastelen valt dit (nog) niet duidelijk te bewijzen, aangezien het stichtingsjaar van de kastelen onbekend is.

Hieronder volgt een historische reeks van de gebeurtenissen die het kasteel en het landschap als zodanig hebben beïnvloed:

- 1367 op 12 juni - Johan van Averhaghe koopt het huis en goed te Sinderen “gheheyten is die hof toe Wesenthorst” van Aelhart van der Haep. Hieronder vielen het ‘guet’ (boerderij of erf) Michelbrink, Wildenbeest, Ontijt (dat lag eertijds tegen Geurink aan), ten Brinke en Weghorst, benevens “den aelden berch toe Wesenthorst” en ten dele Engerinckveld (het aan Sinderen grenzende Groot Breedenbroek).²⁷
- 1500 – Het kasteel Sinderen werd voor het eerst in de leenregisters van Huis Bergh genoemd en was in ieder geval vanaf dat moment leenroerig aan de graaf van den Bergh.²⁸ Willem van Averhaghe trad hierbij als eerste vazal of leenheer van het Huis Sinderen op.²⁹ Het kasteel wordt op dat moment beschreven als omringd door twee grachten waarbinnen schuren, stallen en personeelswoningen waren aangelegd.³⁰
- 15## - In het begin van deze eeuw zijn veel delen oud Sinderens bezit bij de heren van Wisch in eigendom gekomen, waaronder (voor 1516) Michelbrink.³²
- 1649 - Over de Appelbomen op een perceel aan de oostgrens van het grondbezit liep tussen mei 1649 en oktober 1674 een langspendend conflict tussen kasteelheer Jonker Johan Gyginck en de kerk van Varsseveld.³³ In 1650 verscheen een proceskaart, waarop een klein deel van het grondbezit weergegeven is (zie bijlage 3, afb. 71).

Afb. 3: Op de gevelsteen van de kapel staat thans nog altijd het opschrift: "Tot meerdere ere Gods en tot stichting der toeoorders ben ik door en voor rekening van weder opgebouwd in 1662" Mogelijk zijn de namen op de ... weggehakt in de oorlog van 1665 of 1672.³¹

²⁰ D.W. Kobes, 1966 & R. Borman, ca. 1974

²¹ <http://www.kich.nl/>, 19 april 2011

²² www.graafschap-middeleeuwen.nl, 9 maart 2011

²³ R. Wartena, 1985 & H.L.J. Kolks, 1987

²⁴ L.H. Maas et al., 2009

²⁵ H.L.J. Kolks, 1987

²⁶ R. Wartena, 1985

²⁷ R. Wartena, 1985 & H.L.J. Kolks, 1987

²⁸ www.graafschap-middeleeuwen.nl, 19 april 2011

²⁹ J. Belonje, 1952

³⁰ R. Borman, ca. 1974

³¹ <http://www.sinderen.com>, 1 maart 2011

³² H.L.J. Kolks, 1995

³³ D.W. Kobes, 1966

Verdwene kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

- 1662 – De kapel van Sinderen herrees als stenen gebouw dat wellicht door Johan Gyginck en zijn vrouw werd gefinancierd (zie afb. 3).³⁴
- 16## - Thomas Gyginck verliest de erve Wildenbeest (20 hectare) vanwege de schulden die hij had gemaakt.
- 1762 op 22 maart – Luderus Daniël George de Voss uit Duisburg werd beëdigd als nieuwe leenheer van het huis en goed Sinderen onder de graaf van den Bergh. Vanaf dit moment wordt het kasteel gerenoveerd (waarschijnlijk verbouwd tot landhuis), tuinen en lanen werden in nieuwe stijl ingericht.
- 1803 – Johan Ruebel koopt met zijn vrouw het huis en landgoed Sinderen. De verkoop maakte van het landgoed een zelfstandig bezit, waardoor de leenband met Bergh werd beëindigd. Hij kocht daarna het verloren bezit Wildenbeest van 20 hectare terug.
- 1815 – Johan Gottfried Ruebel's bruid Jeanette van Diest nam haar intrede op het landgoed, waarna hij ten oosten (buiten de grachten) van het kasteel een jeneverstokerij en azijnmakerij stichtte.
- 1820 in september – Johan Gottfried breidde het landgoed uit met de erve Wissink van 42 hectare. In deze periode bedroeg het landgoed ongeveer 260 hectare, volgens de eerste kadastrale atlas (ingemeten tussen 1811 en 1832, voltooid in 1838, zie bijlage 3, afb. 76).³⁵
- 1832-1833 – Johan Gottfried verkoopt grote delen van het landgoed, namelijk: het grote erve Wissink (42 ha.), Rougoor en Wildenbeest (het hedendaagse Broens en Hezen; 20 ha.), de Boschcapelle (20 ha.), Scholtenbosch (het hedendaagse Demkes-bosch; 7 ha.), Ottenhuis (het hedendaagse Wentink; 7 ha.), Raa (later J. en G. Broens; 12 ha.), alle weidegronden te Bredenbroek nl. het Juffer-slag, de Pandjes-weide en Joosten-weide.
- 1861 – Na het overlijden van Johan Gottfried op 28 januari deed August Ruebel zijn intrede op het landgoed. Hij maakte snel daarna een einde aan de jeneverstokerij en azijnmakerij. In zijn periode verliest hij veel geld en bezi.
- 1875 – Het kasteel Sinderen werd door August Ruebel verkocht aan Jhr. Van Schuijlenburch die het onder zijn leiding liet afbreken.³⁶ Uit het bouwmetaal werden vijf boerderijen in de omgeving opgebouwd, namelijk: Groot Nibbeling, Idink Huls (de Roesse), Heyink (de Bongerd), Broens (het Veld), en De Meine (Rozegaar). Hij verhoogde in deze periode ook de productiviteit van het landgoed.
- 1883 op 17 juli – Het landgoed werd in 11 percelen geveild en besloeg op dat moment in totaal slechts 101 hectare.³⁷

Landschap en ondergrond

Het kasteel en (vanaf 1762) landgoed Sinderen liggen geheel in het dekzandgebied, dat gekenmerkt wordt door dekzandruggen en dekzandkopjes. Het landschap is thans een kampenontginning met een kleinschalig en blokvormig verkavelingspatroon.³⁸ Op een deel van de dekzandkoppen is door landbouwgebruik een dikke donkere humeuze eerdgrond afgezet. Deze bodem ontstond door het jaar in jaar uit opbrengen van potstalmest aangevuld met plaggen (hier heide en bosstrooisel).³⁹ Deze gronden behoren tot de hoge bruine en hoge zwarte enkeerdgronden. Vanwege de geringe omvang worden zij ook wel eenmansesjes genoemd. Ten gevolge van deze vorm van agrarisch gebruik zijn de natuurlijke verhogingen/dekzandkopjes verder opgehoogd.⁴⁰ Eenmansesjes waren de eerste akkerbouwgebieden op de wildernis veroverd werden in de Achterhoek. Eerst werden deze akkers omwaid met daarop een gevlochten takkenscherm om de kostbare landbouwgrond tegen wilde dieren te beschermen. Doordat men mest, plaggen en huishoudelijk afval op de akker bracht kwam de akker steeds hoger te liggen, waardoor de wal aan de esakkerzijde geleidelijk aan bedolven raakte. De

³⁴ <http://www.sinderen.com>, 1 maart 2011

³⁵ Kadaster, 1838

³⁶ D.W. Kobes, 1959

³⁷ D.W. Kobes, 1966

³⁸ Alterra, z.j.

³⁹ M. Bolwerk et al., 2006

⁴⁰ P. Harbers et al., 1983

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 4: AHN uitsnede kasteelterrein Sinderen.

uit takken gevlochten schermen werden in de loop der tijd vervangen door levend hout dat eveneens gevlochten werd. Nadat het grote schadelijke wild ‘verdwenen’ was, werden de eswallen gebruikt als houtleverancier met een ondergroei van hakhout en hier en daar een overstaander.⁴¹

Historische elementen

Het kasteel Sinderen heeft op een lichte verhoging in het landschap gestaan (zie afb. 4). Echter is vanuit de ondergrond geen specifieke strategische ligging te bepalen, bovendien ontbreekt in de buurt van het kasteel een stroompje dat de gracht van water kon voorzien. Blijkbaar lag het kasteel in een gebied dat drassig genoeg was en de grachten geen wateraanvoer van buitenaf behoeften. Op een steenworp afstand ten zuiden van het kasteel lag wel de Ziegenbeek en iets verder zuidelijk lag de Keizersbeek. De Ziegenbeek was de zuidelijke begrenzing van het aaneengesloten grondbezit van het kasteel Sinderen en was daarnaast de historische grens van de Heerlijkheid Wisch met Bergh. De historische relatie met deze grens is nog niet aantoonbaar gebleken. Het in de archieven genoemde kasteel ‘den aelden berch toe Wesenthorst’ draagt het toponiem horst (verhoging) in zich. Gezien de toponiem en de beschrijving in het archief zou het om een burchtheuvel op een dekzandkop moeten gaan.⁴² Het is echter nog niet aangetoond waar deze burchtheuvel gelegen moet hebben, maar waarschijnlijk is dit de plaats die tegenwoordig de veldnaam ‘de Horst’ draagt. Nader onderzoek zal meer hierover moeten uitwijzen (zie conclusies en aanbevelingen voor vervolgonderzoek).⁴³

Historisch landgebruik

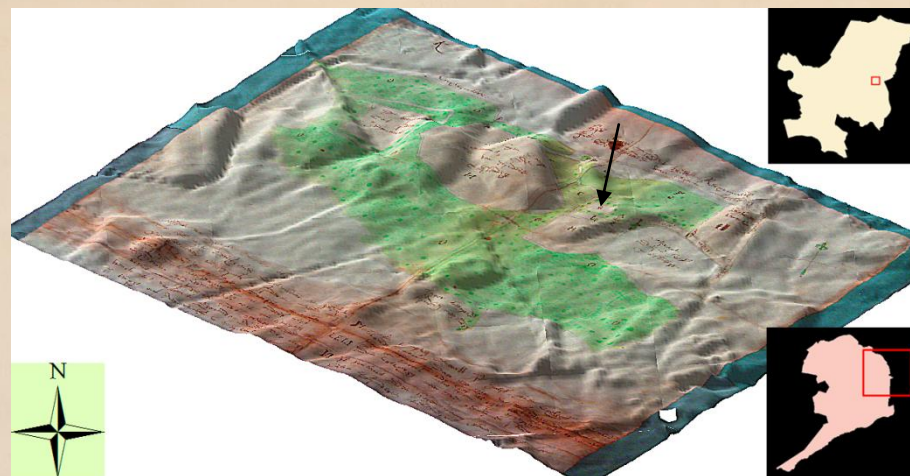
De historische aanleiding tot de bouw van het kasteel is thans nog onduidelijk, maar landschappelijk kan wel het één en ander verklaard worden. Over het landschap vóór 1640 zijn geen geschriften bekend. Waarschijnlijk hebben in de voorgaande eeuwen geen grootschalige veranderingen plaatsgevonden. Dit kan worden verklaard uit het feit dat de landgoedaanleg (voor 1762) nog niet aanwezig was en nog geen landbouwontginningen buiten de dekzandkopjes hadden plaatsgevonden.

Het landschap omstreeks 1650

De verpondingkohieren uit de periode 1640-1650 geven ons een eerste inkijk in de aard van het landschap. Het kasteel stond in een landschap dat bestond uit: “bosch, inslagh, broeck en waterigh lant” en verder nog wat koeweide en groenland.⁴⁴ Tot het landgoed behoorden op dat moment de volgende goederen: Perinck (de Pierik), Schulten Stede, Capellen Stede (Capellenhofstede), Goerinck, de Horst (de Hoerste), Den Tempel (het Tempelhuis), Bongers Steetien (de Bongert), Roussen Stedeken (de Roesse) en nog een stuk bouwland.⁴⁵ De

proceskaart van Teunis Derck van Ravesteyn, gemaakt op 27 april 1650, geeft voor het eerst een visueel beeld van het landschap van een klein deel van het noordoosten van het grondbezit. Door deze kaart over de AHN heen te leggen ontstaat een duidelijker beeld (zie bijlage 3, afb. 71). Het landschap bestond uit bos met kampen (bouwlanden) op de hoger gelegen delen (dekzandkopjes) (zie afb. 5). Deze bouwlanden waren volgens deze kaart (en later de kadastrale kaart van 1838, zie bijlage 3, afb. 76) omgeven door een aparte houtopstand. Deze houtopstanden werden destijds gebruikt om schadelijk wild buiten de akkers te houden.⁴⁶

Uit het voorgaande valt af te leiden dat het kasteel te midden van moerassig land tussen de bossen moet hebben gelegen. Het kasteel lag niet aan een belangrijke verkeersader of waterweg en was daarmee qua ligging behoorlijk afgesloten van de buitenwereld. Dit geeft aan dat het kasteel nooit als belangrijk militair bolwerk is gebouwd, maar enkel ter bescherming van de kasteelheer en zijn omliggende landerijen. Dit valt eveneens te relateren aan de historie van het kasteel, waarin geen gevallen van belegering, plundering of verwoesting bekend zijn.

Afb. 5: De in 3D met de AHN geprojecteerde proceskaart omtrent het met appelbomen omringde perceel (zie zwarte pijl). Lichtbruin zijn de kampen (bouwlanden) en in het westen in het wit een weiland.

⁴¹ J. Dirkmaat, 2006₂, p. 118-121

⁴² H.L.J. Kolks, 1987

⁴³ L.H. Maas et al., 2009

⁴⁴ S. Stroet, 1989

⁴⁵ S. Stroet, 1989 & D.W. Kobes, ca. 1973

⁴⁶ J. Dirkmaat, 2006₂, p. 118-121

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Landgoedaanleg

Vanaf 1762 werd het landschap binnen het grondbezit onder handen genomen. Gedetailleerde informatie ontbreekt, maar globaal gezien werden tuinen en lanen in nieuwe (Franse) landgoedstijl ingericht. In deze periode had het grondbezit (inmiddels landgoed) ongeveer een omvang van 200 hectare. In ca. 1803 kwam het goed Wildenbeest met 20 hectare opnieuw bij het grondbezit en werd het landgoed in 1820 met de erve Wissink van 42 hectare uitgebreid.

Op de redelijk betrouwbare Hottingerkaart uit ca. 1787 staat het gebied omgeven door onontgonnen broekgebieden (moerassen en moerasbos) weergegeven. Het kasteel werd door één gracht omgeven en direct door houtopstanden omringd.⁴⁷

De eerste gedetailleerde kaart uit 1812-1813 van Epailly geeft het landgoed met haar lanenstructuur wel gedetailleerd weer (zie afb. 6 & bijlage 3, afb. 74).⁴⁸ Ook op de historische kaart van 1843-1845 staat het kasteelterrein met het landgoed duidelijk afgebeeld (zie bijlage 3, afb. 79).⁴⁹ Op de kaarten staan wegen, bossen, akkers, lanen etc. nauwkeurig weergegeven. Het valt op dat de direct aan het kasteel grenzende houtopstanden zijn verdwenen en plaats hebben gemaakt voor een groot open agrarisch gebied met bouw en weilanden. Het zuidelijke deel van het landgoed ziet er op deze kaarten nog vrijwel hetzelfde uit als omstreeks 1650. Uit het historisch kaartmateriaal blijkt dat de landgoedaanleg voornamelijk uit lanen en alleëen bestond. Waarschijnlijk waren ook enkele (jacht)vijvers op het landgoed aanwezig.⁵⁰ Binnen de buitengracht van het kasteel lag in die periode een boomgaard en een tuin.⁵¹

Huidige situatie

Met het geheel verdwijnen van het kasteel in 1875 werd het landgebruik en de capaciteit daarvan geïntensiveerd.⁵² Deze historische gebeurtenis zien we duidelijk terug wanneer we de historische kaart van 1843-1845 en de TMK (Topografisch Militaire Kaart) van 1850-1864 vergelijken met de TMK van 1888 en topografische kaarten van omstreeks 1905 (zie bijlage 3, afb. 79 en 82). Op de kaarten van 1888 en 1905 komt duidelijk naar voren dat het bosareaal enorm geslonken is en ontgonnen tot bouw- en weilanden. Hier en daar lagen op de plekken waar bos lag nog heideterreinen.⁵³

Vanaf 1875 begonnen ook de laanstructuren langzaam te verdwijnen, waarna de laatste restanten tussen ongeveer 1927 en 1936 verdwijnen. Vanaf 1914 wordt langzamerhand de oude buitengracht steeds verder gedempt, totdat in de jaren zestig slechts een greppel resteert.⁵⁴ Deze smalle en plaatselijk brede greppel is anno 2011 nog in het landschap waar te nemen, weliswaar grotendeels drooggevallen en overwoekerd met boomopslag en riet. Het kasteelterrein ligt enigszins hoger ten opzichte van het aangrenzende landschap, zoals ook op de AHN te zien valt (zie afb. 4).⁵⁵

Archeologische resten

Over de ondergrondse resten en de staat hiervan is weinig bekend. De archeologische werkgroepen Doetinchem en Arnhem (later Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afd. 17) hebben in 1973 een klein deel van het kasteel opgegraven, maar tot een grootschalige opgraving en waarderding is het tot dusver nog niet gekomen.⁵⁶ Roeland Emaus, student Archeologie

Afb. 6: De Franse kaart van Epailly uit 1812-1813; lanen en boombeplanting zijn duidelijk met stippen aangegeven.

⁴⁷ H.J. Versfelt, 2011

⁴⁸ H.J. Versfelt, 2011

⁴⁹ P. van Dun, J. van de Grint, 2008

⁵⁰ Schrift. med. Roeland Emaus

⁵¹ Kadaster, 1838 & Versfelt, 2011

⁵² D.W. Kobes, 1966

⁵³ P. van Dun, 2008, A. van der Leest, 2005 & www.watwaswaar.nl, 8 april 2011

⁵⁴ www.watwaswaar.nl, 6 mei 2011

⁵⁵ Provincie Gelderland, z.j. & veldwaarneming Y. Vermeulen, april 2011

⁵⁶ R. Borman, ca. 1974

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 7: De toegangspoort tot de begraafplaats van de Antoniuskapel, duidelijk georiënteerd op het kasteelterrein (achter het weiland).

aan de UvA, zal voor zijn Master-scriptie de archeologische resten vaststellen en waarderen. Dit onderzoek zal in 2011 voltooid worden. Op het kasteelterrein werd waarschijnlijk direct na de sloop van het kasteel een boerderij gebouwd, die bekend staat onder de naam 'Huisboer'. De TMK van 1888 geeft al de nieuwe bebouwing weer.⁵⁷

Antoniuskapel en begraafplaats

De in 2003 gerestaureerde ('adellijke') begraafplaats bij de Antoniuskapel wordt ieder jaar goed onderhouden met medewerking van een groep basisschoolkinderen uit de directe omgeving. Bij de restauratie zijn de contouren (scheidingsmuurtjes) van de aangetroffen grafkelders (van de familie Ruebel) met hardstenen dorpels weergegeven, beplanting van o.a. maagdenpalm aangebracht en de vier grensstenen teruggeplaatst. De stalen toegangspoort, die vergroeid in de bomen bij de begraafplaats werd

teruggevonden, ligt georiënteerd op het kasteelterrein (zie afb. 7). Dit kan erop duiden dat hier een voetpad naar het kasteel heeft gelegen.⁵⁸ Op oude kaarten is dit echter niet terug te vinden, maar wellicht was het paadje gewoonweg te klein en onbelangrijk om de kaart weer te geven.

2.3 De Lichtenberg

Het kasteeltje de Lichtenberg lag tegen het zuiden van de huidige weg Lichtenberg en het westen van de Lange Dijk, ten zuiden van het huidige dorp Silvolde (zie afb. 8). Een deel van het grondbezit van de kasteelheer had een eigen juridische status en stond daarmee bekend als de Heerlijkheid Lichtenberg (zie historie).

Het kasteel zelf is verdwenen, maar haar fysieke restanten (funderingen en overig bouwmateriaal) liggen onder de grond verborgen. Deze archeologische resten op het kasteelterrein zijn momenteel nog niet beschermd, maar het kasteelterrein staat op de nominatie om gemeentelijk monument van de gemeente Oude IJsselstreek te worden. Daarnaast behoeft het landschap eigenlijk ook bescherming, omdat hier vele potenties liggen als recreatief uitloophoek voor de dorpen Silvolde en Uift.⁵⁹

Naast het kasteel lagen in de Heerlijkheid Lichtenberg nog een watermolen en twee galgen (één van de heerlijkheid Lichtenberg en één van de heerlijkheid Wisch).

Historie

De Lichtenberg wordt vanwege zijn geringe grootte en ontstaansgeschiedenis als een verdedigbare havezate gezien. In dit onderzoek wordt de Lichtenberg vanwege zijn functie als verdedigbaar middeleeuws gebouw binnen een eigen heerlijkheid, als (mini-)kasteel meegenomen. Daarnaast kan dit rapport stimuleren tot bescherming van de archeologische resten van de Lichtenberg.

Afb. 8: De topografische kaart uit 2004; de rode lijn geeft het grondbezit van de Lichtenberg en het grijze zwartomrande vlak het kasteelterrein in 1716 aan. De foto linksonder is de luchtfoto van april 2009 en rechtsonder een foto genomen op 14 maart 2011.

⁵⁷ www.watwaswaar.nl, 6 mei 2011

⁵⁸ H. Hofs, 2010 & mond. med. H. Hofs

⁵⁹ J. Westerman, 2009

In de buurtschap Lichtenberg onder Silvolde lagen omstreeks 1400 twee boerderijen of hoven, namelijk de Enekinck en de Lichtenberg (de laatste is mogelijk een afsplitsing van de eerste). In 1246 werd het bestaan van de Enekinck in een oorkonde bevestigd. Het bestaan van de Lichtenberg werd bevestigd in 1402 toen een zekere Johan van Lichtenberg eigenaar van de Lichtenberg en (enige tijd later) van de Enekinck werd. Deze heer, die in 1381 in de archieven al genoemd werd als Johan van Lechtenberghe te Silvolde, trad hier steeds meer als landheer op. Het is (nog) niet zeker dat de kasteelheer naar zijn kasteel vernoemd is, maar dit is wel aannemelijk. De Lichtenberg kan namelijk een 'lichte berg', dat wil zeggen een lichte glooiing (dekzandkopje?), betekenen.⁶⁰

Sporadisch archeologisch onderzoek door amateurarcheologen toonde aan dat tussen de 10de en 12de eeuw de eerste bebouwing op het kasteelterrein verscheen. Later in de 15de eeuw moet de hofstede/boerderij Lichtenberg uitgegroeid zijn tot een omgrachte versterkte veste.

Hieronder volgt een historische reeks van de gebeurtenissen die het kasteel en het landschap als zodanig hebben beïnvloed:

- 1462 – Bernt de bastaard van Wisch kocht de Lichtenberg met de omliggende gronden van zijn gebroeders Dirk, Johan en Willem van Wisch. Vlak hiervoor of vlak hierna werd het bezit uitgebreid waardoor het totale grondbezit ongeveer 5 boerderijen en 100 hectare grond besloeg. In 1462 schonken de heren van Wisch hun bastaardbroer zelfs de jurisdictie over het gebied, waardoor vanaf dat moment sprake is van de Heerlijkheid Lichtenberg.⁶¹
- 1500 (omstreeks) – Het huis (inmiddels kasteel) werd gebruikt als contrafront in de oorlog tegen Kleef; in de strijd tegen het naburige Kleefse kasteel de Schuijlenburg. Door deze strijd is het huis diverse malen door Gelderse en Kleefse troepen ingenomen en verwoest (o.a. gebrand).⁶² Door deze verwoestingen zijn zonder twijfel vele oude geschriften verloren gegaan. Het kasteel werd daarna slechts provisorisch opgeknapt.⁶³
- 1540 – De Lichtenberg bleek vanuit Anholt in leen te zijn uitgegeven aan de telgen van Wisch.⁶⁴
- 1647 – Het stuk land genaamd de Pinne werd in dat jaar van door kasteelheer kapitein Laer van de erven van de heer van Middachten gekocht.⁶⁵
- 1650 (omstreeks) – Nadat het kasteel en grondbezit via Elisabeth van Wisch in 1641 in eigendom van Luther Hendrik van Laer van Hardenstein kwamen, werd het kasteel grondig gerestaureerd en bereikbaar gemaakt door de aanleg van een allée (een soort laan). Waarschijnlijk stamt de landgoedaanleg ook uit deze periode.
- 1660er jaren – Rondom het huis werd een (nieuwe) gracht gegraven die gevoed werd door de Schouwbeek (thans Bergerslagbeek).⁶⁶
- 1663 – Op het landgoed zou een molen staan die aangedreven werd door een molenloop die als afsplitsing van de oude Bergerslagbeek was gegraven. Deze molen werd in 1728 voor het laatst genoemd. Het is onbekend hoelang zij heeft bestaan en wat haar functie was.⁶⁷
- 1664 – Het goed de Nottel werd opgesplitst, waarbij de westelijke helft aan de graaf Van den Bergh en het oostelijke deel aan dhr. van Laer van de Lichtenberg verkocht werd.⁶⁸
- 1709 - dhr. van Laer van de Lichtenberg wilde beplantingen rondom de Wissche galg aanleggen, wat uitliep op een proces met de heerlijkheid Wisch. De drosten van de heerlijkheid Wisch kwamen met het volgende verweer: dat bij het ophangen en veroordelen van deze mensen, het kijken hiernaar niet belemmerd mocht worden. Dhr. van Laer werd echter in het gelijk gesteld, omdat hij kon aantonen dat zijn beplantingen ver genoeg van de gerichtplaats verwijderd stonden en de toegang hiertoe niet belemmerd werd.⁶⁹
- 1726 – Een nieuwe galg en geselpaal werden op de Rouwenberg geplaatst (zie kader). De reden hiervoor was de arrestatie en veroordeling van een troep 'heidens' (zigeuners of andere rondzwervende personen zonder vaste woon- of verblijfplaats). Deze groep bestond uit twee mannen, vier vrouwen, een jongen en twee kinderen. Op 4 juni (minder dan een maand na de arrestatie) werd het doodvonnis aan drie van de 'heidens' bekendgemaakt. De drie veroordeelden werden met geselroeden om hun schouders opgehangen ten

⁶⁰ B. Dorrestijn, 2006

⁶¹ B. Dorrestijn, 2006

⁶² H.L.J. Kolks, 1958

⁶³ H. Hagens, 1979₄

⁶⁴ J. Belonje 1955 & H.L.J. Kolks, 1958

⁶⁵ S. Stroet, 1993

⁶⁶ H.L.J. Kolks, 1958

⁶⁷ H. Hagens, 1979₄

⁶⁸ <http://www.huisbergh.nl/>, 10 maart 2011

⁶⁹ H.L.J. Kolks et al., 1988

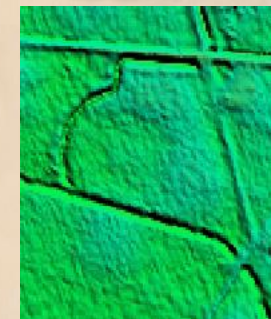
De naam Rouwenberg betekent eigenlijk een verhoging in het landschap met daaromheen ruige (rouwe) begroeiing. (L.H. Maas et al., 2009)

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

aanschouwen van hun medegevangenen (m.u.v. de twee kinderen). De drie overgebleven vrouwen werden geseseld, gebrandmerkt en vervolgens via Bonte Brug uit de heerlijkheid Wisch verbannen.⁷⁰

- 1722-1727 – Weduwe Johanna H. van Keppel verkoopt 734 eiken om de schulden van haar man Hendrik van Laer deels te kunnen aflossen.⁷¹
- 1772 – Er werd een taxatie van hout uitgevoerd op de goederen van de Lichtenberg.⁷² De reden waarvoor deze taxatie werd uitgevoerd, moet nog worden achterhaald. Mogelijk is hierna nog een deel van de houtopstand gekapt.
- 1831 – Het kasteel en landgoed werden middels een veiling verkocht aan Gerrit Jan Borggreven. Opvallend genoeg gelden op dat moment nog steeds de heerlijke rechten en plichten, waaronder: De eigenaar moest het gebied besturen, rechtspreken en tiend heffen over alle gronden die bij de Lichtenberg hoorden. Hij had het recht op private jacht binnen de Heerlijkheid Lichtenberg en medejacht binnen de Hoogheid Wisch. Daarnaast had hij het recht van koren, water en rosmolen binnen de heerlijkheid.⁷³ Het totale bezit van de heren ten Brinke en Borggreven was op dat moment samen veel minder dan de omvang van de oude heerlijkheid en het bezit in 1716.⁷⁴
- 1860 – De resterende bouwval van het kasteel Lichtenberg en vrijwel al haar bijgebouwen werden gesloopt. Het koetshuis en de boomgaard bleven staan.⁷⁵ De kaart van 1908 laat nog een gebouwtje (waarschijnlijk het koetshuis) zien op het kasteelterrein.⁷⁶

Afb. 9: Uitsnede van de AHN daarop met het kasteelterrein.

Landschap en ondergrond

De voormalige heerlijkheid Lichtenberg ligt op de overgangszone tussen het dekzandgebied en het door Rijnafzettingen gevormde gebied. Het oostelijke deel van het landgoed bestaat uit kampenontginningen, die matig veranderd zijn (kavelverkleining). Het westelijke deel bestaat uit hogere rivierterrasantginningen, die veranderd zijn (slechts de hoofdstructuren zijn nog aanwezig).⁷⁷ Het kasteelterrein ligt precies op de scheidingslijn tussen de Pleistocene afzettingen van de Rijn en het dekzandgebied. Het dekzandgebied bestond uit dekzandruggen en -koppen, waar vroeger de bouwlanden lagen te midden van nattere hooi-/weilanden en bossen. De eerste bouwlanden werden op de hogere delen aangelegd (zie afb. 10). Deze hogere delen waren onder andere dekzandkoppen en rivierduinen. De dorpsbebouwing lag geconcentreerd op de grote hoge vlakten binnen de invloedssfeer van de Oude IJssel, namelijk hoge dekzandruggen en rivierduinen.⁷⁸

De Lichtenberg was een kasteel van klein formaat dat zich vanuit een boerenhoeve ontwikkeld heeft en dus niet meteen als kasteel is gebouwd. Vanuit dit oogpunt gezien zal de Lichtenberg niet op een strategisch gekozen plek zijn gebouwd. De in eerste instantie boerenhoeve zal hoogstens op een flauwe hoogte zijn gebouwd, om droge voeten te kunnen houden bij overstromingen van de Oude IJssel. In het landschap en op de AHN is het kasteelterrein slechts als een hele flauwe verhoging ('lichte berg') waarneembaar (zie afb. 9).⁷⁹

Afb. 10: De met de AHN in 3D geprojecteerde kaart van 1716 getekend door L. Verbeek. In wit en lichtbruin de bouwlanden, groen de weilanden en groen met boompjes de bossen.

⁷⁰ J. Ligterink, 1994

⁷¹ www.geldersarchief.nl, 14 maart 2011

⁷² www.geldersarchief.nl, 7 april 2011

⁷³ J. Belonje, 1955 & B. Dorrestijn, 2006

⁷⁴ Kadaster, 1838

⁷⁵ J. Belonje, 1955

⁷⁶ J. Westerman, 2009

⁷⁷ Alterra, z.j.

⁷⁸ P. Harbers et al., 1983

⁷⁹ Provincie Gelderland, z.j. & veldwaarneming Yorick Vermeulen

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Historisch landgebruik

Over de omvang van de heerlijkheid (een soort ministaatje) zal opgemerkt moeten worden dat deze kleiner was dan het totale bezit van de kasteelheer in latere perioden (zoals in 1716). De heerlijkheid werd in grofweg het zuidoosten begrensd door de huidige Bergerslagbeek, in het westen door de weg/dijk die vanuit Silvolde naar Bonteburg liep, in het oosten door de weg die vanuit Silvolde richting het zuidoosten liep en in het noorden door de rivierduin van Silvolde. De in 1838 aangegeven 'Berghse beek' (de oude Bergerslagbeek) is de van zuidwest naar zuidoost lopende grens van de oude heerlijkheid.⁸⁰

De Nottel

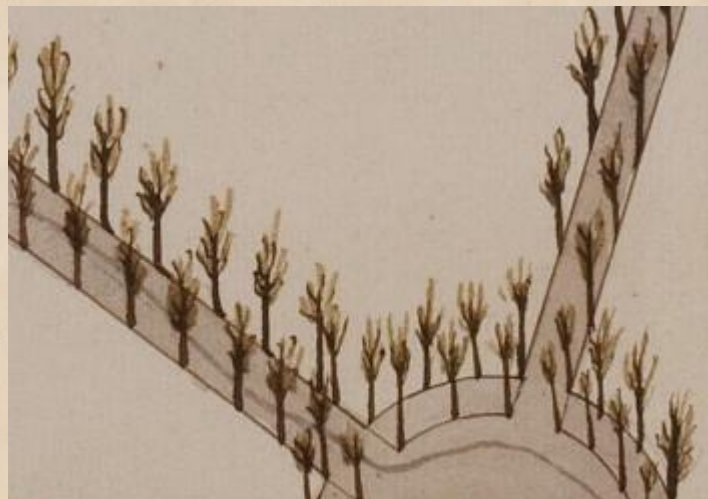
Over het landgebruik vóór 1650 is vrij weinig bekend, behalve dat in 1320 het bos de Nottel aanwezig was. Dit bos lag in het rivierafzettingsgebied in het westen van het landgoed. Haar naam stamt af van de vroegere gemeenschappelijke bosweide Notlo, wat waarschijnlijk notenbos betekende. De goederenregisters van Anholt uit 1437 vertellen het volgende over het landschap: men verbouwde er rogge en weekhout, gebruikte weilanden en men had opbrengsten uit water (vermoedelijk vis).⁸¹ In 1664 komt de westelijke Nottel bij het landgoed Lichtenberg in eigendom. De Nottel zou een landbouwontginning van de gelijknamige bosmark zijn.⁸² Op de kaart uit 1660 is een boerderij met bouw- en weilanden te zien (zie bijlage 3, afb. 72).⁸³

Het landschap omstreeks 1650

Het gehele grondbezit werd voor het eerst in de verpondingkohieren van 1647 besproken, toen het in eigendom van kapitein N. Laer was. Uit de verpondingen valt het volgende af te leiden: De heerlijkheid bestond in 1647 voor een groot deel uit eiken en bos met in het midden het adellijke huis. In deze bossen lagen op de hogere delen bouwlanden. Op de lagere delen (binnen de rivierafzettingen) lagen de wei- en groenlanden.⁸⁴ Vermoedelijk is men omstreeks 1650 begonnen met de aanleg van de landgoedstructuur. Deze landgoedaanleg bestond uit drie lanen die in een driehoek bij elkaar kwamen, een ronddeel en een zichtlijn (gevormd door een dubbele rij bomen aan weerszijden van een weg, een zgn. allee, zie bijlage 3, afb. 73). Één van de drie lanen was georiënteerd op het Kasteel Anholt, waar de Lichtenberg in de periode rond 1650 leenroerig aan was. Op de noordoostelijke punt van de driehoek lag een ronddeel, wat een lichte ronde verhoging was waar vier wegen op uitkwamen (zie afb. 11). Vanaf het kasteel was één zichtlijn richting het oosten waar waarschijnlijk de hoeve Enekinck heeft gestaan.⁸⁵ Het huis werd in 1660 op formele wijze omgracht, waardoor deze gracht duidelijk geen verdedigbare functie meer vervulde.⁸⁶

Bossen en akkers

Op een kaart van het grondbezit uit 1716 zien we dat het landgoed voornamelijk bestaat uit weilanden en vooral in het noordoosten uit bossen. Op hogere delen lagen bouwlanden verscholen in het bos. Als we ervan uitgaan dat de vage beschrijving uit de verpondingen van 1647 klopt, dan moet veel van het bos rondom het kasteel in al 1716 verdwenen zijn. Tussen 1716 en omstreeks 1845 lagen op de lager gelegen delen de weilanden, op de hoger gelegen delen de bouwlanden en enkele bossen. Het kasteelterrein en de landgoedaanleg staan op de kaart uit 1716 zeer gedetailleerd ingetekend, maar in tegenstelling tot de boerderijen staat het kasteelgebouw niet ingetekend. De indeling van de kasteeltuinen staat wel op de kaart geschetst. (zie afb. 10 & bijlage 3, afb. 73, 77 en 80)

Afb. 11: Het ronddeel op de kaart van R. Muller in 1709.

⁸⁰ L. Verbeek, 1716, Kadaster, 1838 & H. Hagens, 1979.

⁸¹ De Reclame Wischpost, 14 juli 1987

⁸² H.L.J. Kolks et al., 1988

⁸³ T.D. van Ravesteyn, 1660 & <http://www.huisbergh.nl>, 19 april 2011

⁸⁴ S. Stroet, 1993 & L. Verbeek, 1716

⁸⁵ Mond. med. B. Dorrestijn

⁸⁶ H.L.J. Kolks, 1958, L. Verbeek, 1716 & P. Jansen et al., 2005

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 12: Wische galg op de 'Rouwen Berg'

Afb. 13: Lichtenbergse galg ('t Lichtens Gericht')

bekend wanneer deze galgen voor het eerst zijn opgericht, maar waarschijnlijk was de gerichtsplaat van de heerlijkheid Wisch de oudste. De heren van Wisch behielden waarschijnlijk na de verkoop van de grond het recht om op deze plaats mensen te mogen veroordelen. Deze galg lag op een verhoging die vroeger de Roomberg (verbastering van Rouwenberg) genoemd werd (zie afb. 12).⁸⁸ De Lichtenbergse galg lag aan de Lichtenberg, welke in 1838 nog Galgendijk genoemd werd. Op de kaart van 1716 vinden we hem aangegeven langs deze weg omzoomd door bos.⁸⁹ Deze galg heeft in tegenstelling tot de Wische galg niet op een verhoging gestaan (zie afb. 13).⁹⁰

Huidige situatie

Tegenwoordig is van het landschap voor 1647 niets meer te herkennen (zie afb. 8). Van de latere landgoedperiode zijn voornamelijk nog de vervaagde structuren te herkennen. De begrenzing van het kasteelterrein, waarop het kasteel tot 1860 heeft gelegen, is nog vrijwel gelijk aan de kaart van 1716 (zie bijlage 3, afb. 73).⁹¹ Hiervan is het omgrachte vierkante perceel (met tuinaanleg) verdwenen en opgenomen in een groter perceel. Dit perceel was op de eerste kadastrale kaart al een bouwland geworden, wat hiermee al het einde van haar functie als kasteeltuin betekende. Het relatief kleine perceel verdween grotendeels tussen 1843 en 1888.⁹² (zie bijlage 3 afb. 80 en 83) Daarnaast zijn de drie wegen die in het midden een driehoek vormen nog grotendeels aanwezig, maar de lanen die hier stonden zijn omstreeks 1920 door houthandel Kemperman verwijderd t.b.v. de houtopbrengst.⁹³ De op Anholt georiënteerde laan is gedegradeerd tot landweggetje en in het zuidoosten verdwenen. Ongeveer veertig jaar geleden was nog een glooiing van een greppel, die ooit langs de laan liep, in de akker te zien. Door het jaar in jaar uit ploegen zijn de laatste glooiingen geëgaliseerd. De resten van het rondel (veldnaam Sterrebos) met de omringende greppel hebben hetzelfde lot ondergaan.⁹⁴

Bossen

Naast de landgoedaanleg gingen de bossen door de tijd heen verloren. Tussen 1722 en 1727 vond een eerste kap plaats op het landgoed en waarschijnlijk later die eeuw een tweede. Uit oude kaarten komt naar voren dat geen complete bossen gekapt werden en zal het dus om een dunning gaan. De bossen, die op de kaart van 1716 staan, verdwenen uiteindelijk tussen 1845 en 1888. Het

Watermolen

Vanaf 1663 zou op het landgoed een watermolen aanwezig zijn geweest (zie afb. 25), die in 1728 voor het laatst genoemd werd. De molen werd aangedreven door een gegraven molenloop als afsplitsing van de oude Bergerslagbeek. Even beneden de molenkolk verenigden beide armen van de Bergerslag beek zich. De oorspronkelijke beek werd om voldoende water voor de molen te verkrijgen nogal eens afgedamd, waardoor meer water door de molenloop ging stromen. Ten gevolge van het geringe verval in het gebied liepen de achterliggende landerijen tot ver stroomopwaarts onder. Het is (nog) onbekend wanneer de molen is gesloopt en wat haar functie was.⁸⁷

Galgen

Op het landgoed stonden twee galgen, één van de heerlijkheid zelf en één van de heerlijkheid Wisch. Het is niet bekend wanneer deze galgen voor het eerst zijn opgericht, maar waarschijnlijk was de gerichtsplaat van de heerlijkheid Wisch de oudste. De heren van Wisch behielden waarschijnlijk na de verkoop van de grond het recht om op deze plaats mensen te mogen veroordelen. Deze galg lag op een verhoging die vroeger de Roomberg (verbastering van Rouwenberg) genoemd werd (zie afb. 12).⁸⁸ De Lichtenbergse galg lag aan de Lichtenberg, welke in 1838 nog Galgendijk genoemd werd. Op de kaart van 1716 vinden we hem aangegeven langs deze weg omzoomd door bos.⁸⁹ Deze galg heeft in tegenstelling tot de Wische galg niet op een verhoging gestaan (zie afb. 13).⁹⁰

Afb. 14: Luchtfoto van april 2009 van de molenloop (huidige Bergerslagbeek), de zwarte pijl geeft een verkleuring aan dat de molenkolk zou kunnen zijn.

⁸⁷ H. Hagens, 1979₄

⁸⁸ J. Ligterink, 1994 en mond. med. B. Dorrestijn

⁸⁹ Kadaster, 1838 & L. Verbeek, 1716

⁹⁰ R. Müller, 1709

⁹¹ L. Verbeek, 1716

⁹² P. van Dun et al., www.watwaswaar.nl, 7 mei 2011

⁹³ Mond. med. B. Dorrestijn

⁹⁴ Mond. med. B. Dorrestijn

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

bos dat op het driehoekvormige perceel lag is tussen 1838 (of iets eerder) en 1845 gekapt (zie bijlage 3, afb. 77 en 80).⁹⁵

Kasteel, galgen en watermolen

Het kasteel werd uiteindelijk in 1860 gesloopt, maar de funderingen zijn hierbij nooit verwijderd. Op het kasteelterrein zijn vanaf 1974 door amateurarcheologen (vooral door dhr. G. Beekema) diverse vondsten gedaan en kleinschalige archeologische onderzoeken (proefsleuven) verricht. Nader gedetailleerd wetenschappelijk archeologisch onderzoek en waardering van de archeologische resten heeft nog niet plaatsgevonden. Globaal is de locatie van de bebouwing door amateurarcheologen in kaart gebracht, het exacte verloop van de funderingen ontbreekt hieraan nog.⁹⁶ Het kasteelterrein is sinds haar sloop onbebouwd gebleven.

Zowel het kasteel als de molen en de galgen zijn verdwenen. Het is niet duidelijk wanneer de molen en de galgen verdwenen zijn. Over de archeologische resten van de watermolen en de Lichtenbergse galg is nog niets bekend. Daarnaast is de oude Bergerslagbeek in het westen verdwenen en resteert alleen nog de kanaalvormige molenloop, welke nu Bergerslagbeek heet.⁹⁷ Wel is op de luchtfoto van april 2009 een verkleuring te zien, dat wellicht de verdwenen molenkolk zou kunnen zijn (zie afb. 14).

De Rouwenberg (later Roomberg, veldnaam Galgenberg), waar de Wische galg lag, verdween door zandafgravingen omstreeks 1930-1950.⁹⁸

2.4 Kasteel de Swanenburg

Tussen Gendringen en Megchelen, 150 meter ten westen van de Oude IJssel langs de huidige Zwanenburgseweg, lag het voormalige kasteel Swanenburg. Dit kasteel was ooit een groot imposant slot, waarvan de torenruïne het enige zichtbare restant is (zie afb. 15). Op grondbezit van de kasteelheer lag in 1663 een Ticheloven op het perceel dat de veldnaam Tichelmaat draagt.⁹⁹ Van het uitgebreide grachtenstelsel zijn de laatste restanten op een luchtfoto uit omstreeks 1935 te zien (zie afb. 19).¹⁰⁰ Het kasteelterrein is sinds 27 april 1967 beschermd als Rijksmonument (registratienr. 1710/158). Binnen deze bescherming zijn de torenruïne en de fundamenten van het kasteel opgenomen.¹⁰¹ Tegenwoordig staat het kasteelterrein geregistreerd onder Rijksmonumentnummer 16066.¹⁰² Anno 2011 is (opnieuw) gebleken dat bescherming strenger dient te worden gehandhaafd.

Historie

De herkomst en het eerste bouwjaar van het slot Swanenburg valt tot op heden niet te achterhalen. In de archieven dateert de eerste vermelding van het kasteel uit 1353, wanneer Evert van Ulft tot de Swanenburg wordt genoemd. Het is niet bekend van wie hij het kasteel Swanenburg heeft geërfd/gekocht. Er heerst een veronderstelling dat het kasteel door iemand uit de familie 'Van Swane'

Afb. 15: De topografische kaart van 2004 met het kasteelterrein (grijs en zwart omlind) en het grondbezit (rood omlind) van het kasteel tussen omstreeks 1688 en 1900. Rechtsboven is luchtfoto van het kasteelterrein in april 2003 en rechtsmidden een foto van het kasteelterrein op 6 april 2011.

⁹⁵ Kadaster, 1838, P. van Dun et al., 2008 & www.watwaswaar.nl, 8 april 2011

⁹⁶ B. Dorrestijn, 2006 & J. Westerman, 2009, Comité Open Monumentendag Oude IJsselstreek, 2008

⁹⁷ H. Hagens, 1979 & Kadaster, 1838

⁹⁸ L.H. Maas, 2009

⁹⁹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 51

¹⁰⁰ Achterhoeks Archief te Doetinchem, z.j.

¹⁰¹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 113

¹⁰² www.kich.nl, 28 maart 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

zou zijn gebouwd. Deze familie werd in de 13de eeuw in de archieven genoemd. De bewijzen hiervoor zijn echter nog niet gevonden. De exacte ouderdom van de burcht is vanuit het archiefmateriaal nog niet vastgesteld. Archeologisch onderzoek naar de fundamenten van het oude kasteel kan direct een duidelijker datering vaststellen.¹⁰³

Hieronder volgt een historische reeks van de gebeurtenissen die het kasteel en het landschap als zodanig hebben beïnvloed:

- 1411 op 5 maart – Reynalde van Asswijn (Aeswijn) kocht de Swanenburg van Willem van Ulft tot de Swanenburg. De nieuwe eigenaar was tevens eigenaar van het aangrenzende Landfort.¹⁰⁴ Na de verkoop van het goed aan Van Aeswijn, moest het kasteel wegens voorgaande belegeringen en oorlogsschade uit de voorgaande eeuw behoorlijk worden gerepareerd.¹⁰⁵
- 1425 – Hertog Arnold van Egmond van Gelre belegerde de Swanenburg vanwege de strooptochten die de van Aeswijns in zijn landen hielden.¹⁰⁶ Daarnaast weigerden zij de heer van Egmond als hertog van Gelre te erkennen.¹⁰⁷ Het gevolg van deze belegering was dat de gebroeders Johan en Reynold de Swanenburg in leen opdroegen (of op moesten dragen) aan Arnold van Egmond (1410-1473). De hertog was na deze twist zeker van een nieuw militair steunpunt aan de grens van zijn land.
- 1435 op 6 mei – Reynold van Aeswijn stond na zijn broer Johan (op 25 juli 1434) zijn aandeel in het huis Landfort af aan de heer van Anholt. Hierdoor werd Landfort vanaf dat moment een leen van Anholt en kwam los van de Swanenburg te staan.¹⁰⁸
- 1506 – Weduwe Seyna van Dorth bood binnen de muren van het kasteel bescherming aan de huislieden die hadden geweigerd de dingtaal (belasting ter aflossing van bepaalde plichten) aan graaf Oswald I van den Bergh te betalen. Hieruit valt af te leiden dat het kasteel door de lokale bevolking als toevluchtsoord kon worden gebruikt.¹⁰⁹
- 1537 vanaf 14 september – Joachim van Wisch haalt voor de tweede keer gewelddadig uit in het land van graaf Oswald II van den Bergh. Het aan het grondbezit grenzende Huis de Wildt werd geplunderd en uitgebrand. De Swanenburg werd vervolgens geplunderd en vernield. Op 9 november was het huis weer in handen van de hertog van Gelre.¹¹⁰
- 1581-1603 - De Swanenburg raakte door drie aanvallen in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) beschadigd.
- 1663 – In dat jaar meldde de rentmeesteres dat de ticheloven (baksteenoven) op het landgoed werd ingezet. Vervolgens werd in 1665 gemeld dat deze goed brandde.¹¹¹
- 1665 – De eerste aanval van de Bisschop Bernhard von Galen van Münster op de oostelijke Nederlanden. In dat jaar werd eerst Huis Ulft en vervolgens de Wildt en de Swanenburg ingenomen door een zekere overste Post. De Swanenburg kreeg net als Ulft een bezetting van 50 militairen te verduren. In deze periode werden Doetinchem en vele boerenhoeven geplunderd. Het kasteel Swanenburg en haar roerende goederen werden zware schade toegebracht gedurende de bezetting en terugtrekking van de Münsterse troepen.¹¹²
- 1688 - De erven Vijgh verkochten de Swanenburg aan zijn weduwe Hester Jacomina van Welderen. Zij breidde het bezit aanzienlijk uit met diverse landerijen in de directe omgeving van het kasteel.¹¹³ Door deze uitbreidingen kwam een gebied tussen het dorp Gendringen met het Kluunpad tot aan Mechelen bij de Swanenburg te horen en besloeg het goed ca. 287 hectare. Jacomina heeft tevens het kasteel met diverse verbouwingen vergroot/aangepast.¹¹⁴
- 1723 – Hester Jacomina van Welderen overleed waarna het kasteel en de omliggende landerijen vererfd werden op haar neef Karel baron van Lynden. Hij was de eerste kasteelheer, die na 61 jaar van verpachtingen samen met zijn vrouw op de Swanenburg kwam wonen.¹¹⁵ Onder zijn beheer werd het huis van een verdedigbare burcht tot een deftig landhuis omgebouwd. Waarschijnlijk stammen de formele landgoedaanleg en de aanpassingen aan grachtenstructuur uit deze periode.

¹⁰³ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹⁰⁴ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹⁰⁵ W. Winands, 1995

¹⁰⁶ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹⁰⁷ J. Harenberg, 1995

¹⁰⁸ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹⁰⁹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹¹⁰ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32, p. 56-58

¹¹¹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 51

¹¹² P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32, 65-72

¹¹³ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹¹⁴ W. Winands, 1995

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

- 1775 op 11 oktober – Derck van Lynden ondertekende een akkoord met administrateur Hoevel (van Huis Bergh) over de levering van '40.000 eijken ackermaels stecken en 1500 eijken heijsters'. Hij hield zich in deze periode op het landgoed blijkbaar bezig met een boomkwekerij.
- 1900 in juli – de erven van F.X.J. van Nispen laten het kasteel veilen op voorwaarde dat het kasteel op 1 mei 1901 gesloopt en opgeruimd moest zijn. Dit luidde het einde van het kasteel in, maar toch bleven delen van het kasteelcomplex nog een (lange) tijd staan (lees hierover meer in de huidige situatie).¹¹⁶

Landschap en ondergrond

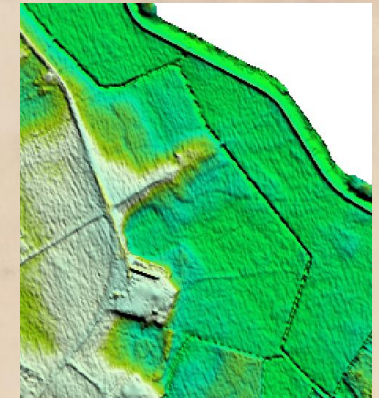
Het kasteel Swanenburg lag in het afzettingengebied van de huidige Oude IJssel. Tussen de diverse rivierafzettingen in het gebied lagen ook gronden met voldoende klei (rivierkleigronden) om te gebruiken voor de baksteenproductie (tichelen). Op het landgoed lag (in ieder geval in 1663) een zgn. ticheloven op het perceel dat thans 'Tichelmaat' wordt genoemd.¹¹⁷

Het landgoed behoort tot de hoge rivierterrasontginningen, die m.u.v. de hoofdstructuurlijnen veranderd zijn.¹¹⁸ Het kasteel werd gebouwd op een terrasrug (met dekzand). Dit betekent dat het kasteel op een verhoging werd aangelegd. De verhoging waarop het kasteel lag, zien we op de AHN terug als een soort (kunstmatig) langgerekte uitloper van de daarnaast gelegen rug (zie afb. 16).

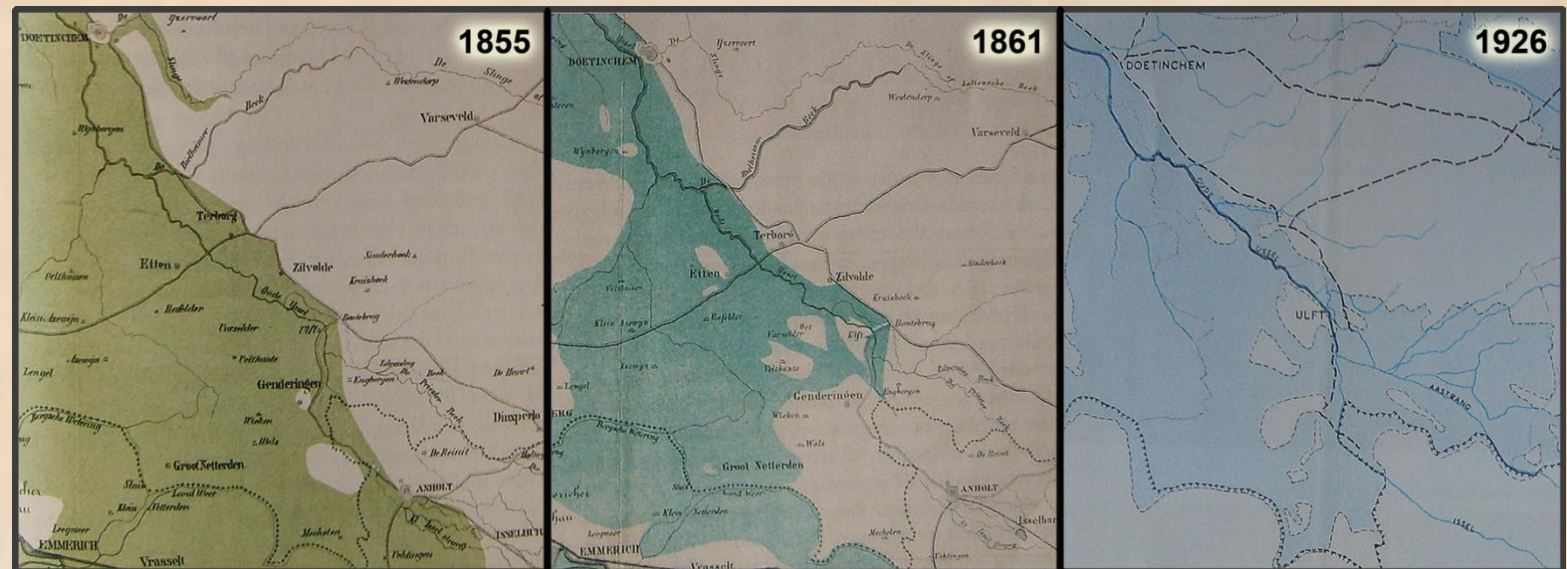
De verhoging moet hebben gelegen te midden van een moerassig en nauwelijks toegankelijk gebied. Het ontbreken van toegangen tot het kasteel maakte het minder kwetsbaar voor vijandige aanvallen en had daarmee een gunstige strategische ligging. De omgeving van het kasteel bestond hoofdzakelijk uit oude geulen van meanderende afwateringsstelsels en terrasvlakten (met overstromingsmateriaal).

Overstromingen

De hoogte waarop het kasteel lag bracht nog een strategisch voordeel met zich mee; bij overstromingen hield het kasteel meestal droge voeten en kwam het omliggende land onderwater te staan. Dit zien we terug op de overstromingskaarten van de Rijn en Oude IJssel uit 1855 en 1861. Vooral de overstromingskaart van 1855 laat de rug waar het kasteel ligt als een soort droge enclave binnen een overstromd gebied zien. Met het laatste hoogwater

Afb. 16: AHN uitsnede van het kasteelterrein van de Swanenburg.

Afb. 17: Overstromingskaarten van de gemeente Oude IJsselstreek in de jaren 1855, 1861 en 1926.

¹¹⁵ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹¹⁶ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32 & 77-82

¹¹⁷ P.J. Bresser et al., 2005, p. 51

¹¹⁸ Alterra, z.j.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

van 1926 overstroomde het terrein van het kasteel echter wel (zie afb. 17). Men mag daarom wel voorzichtig aannemen, dat het kasteel in het verleden wel eens last van het water heeft gehad.¹¹⁹ De strategische positie in het landschap werd eveneens door de Oude IJssel (natuurlijke barrière) ten oosten van het kasteel bepaald. Deze rivier was vooral bepalend voor de verschijningsvorm van het kasteel en haar grachten (zie bijlage 3, afb. 70).

Op de hoger gelegen delen binnen het grondbezit (vooral op terrasruggen met dekzand) lagen de bouwlanden en later de lanen van het landgoed. Het betreft hier voornamelijk vaaggronden, dat wil zeggen gronden waarin nauwelijks bodemvorming is opgetreden.

Historisch landgebruik

Kasteel de Swanenburg vormde bestuurlijk en economisch het centrum binnen het omliggende landschap. De rijkdom en macht van de middeleeuwse adel stelde vooral op grootgrondbezit, waarbij zij werden verzekerd van inkomsten van het land in natura en geld (pachtgelden). De boeren die grond van de Swanenburg gebruikten voor hun agrarische activiteiten moesten een deel van de opbrengst aan de heer van het kasteel afdragen en zgn. herendiensten verrichten. De boeren werden dusdanig zwaar belast, dat hoewel zij geen horige of lijfeigenen meer waren, zij eigenlijk nog wel als dusdanig werden uitgebuit. Het kasteel kan men in deze periode zien als een groot agrarisch bedrijf, dat de pacht in natura zelf verhandelde. Vanaf 1700 werd de pacht enkel nog betaald met geld en was de hoeveelheid pacht die betaald werd niet meer afhankelijk van de oogst, wat grote voordelen voor de verpachter meebracht. Bovendien hoefde hij de goederen (opbrengst) zelf niet meer te verhandelen.

Landschap

Het bezit van de Swanenburg was door de jaren heen niet statisch, gezien aan- en verkopen nogal eens plaatsvonden. Globaal gezien bezat de Swanenburg in haar directe omgeving over een grotendeels aaneengesloten geheel van percelen, waarbinnen ongeveer tien boerderijen lagen. Deze percelen bestonden uit bouwlanden, weilanden en houtopstanden.¹²⁰

Strategisch gezien werd het kasteel gebouwd op een hoger gelegen terrasrug (al dan niet kunstmatig uitgebreid) dat omgeven werd door moerassig en moeilijk toegankelijk gebied. Het feit dat het land in eigendom van de kasteelbouwer was en de afgelegen ontoegankelijke ligging in het landschap, heeft tot de bouw van het kasteel geleid. De eerste benaming van Gendringen 'Bruocgandringe' (broek = drassig) en andere veldnamen als het Kluunpad (kluun is een soort turf) en Moerbaezenland (moerig biezeland) herinneren nog aan de natte moerassige omstandigheden van het omliggende landschap. Het beheersen van verkeersaders was niet aan de orde, gezien de Oude IJssel ter hoogte van de Swanenburg nauwelijks bevaaren kon worden.¹²¹

Schaapskudde

In een ongedateerde brief (omstreeks 1665) komt naar voren dat een schaapskudde op de Swanenburg aanwezig was en dat deze op dat moment een ongekende omvang had aangenomen. De kudde, gemiddeld ongeveer 20 à 30 schapen was uitgegroeid tot 70 volwassen dieren en wel 50 lammeren.

Landgoed

Het grote aaneengesloten bezit zoals we dit rondom de Swanenburg kennen ontstond vanaf 1688, op het moment dat Hester Jacomina van Welderen het bezit uitbreidde met de omliggende landen. Dit gebied behield vanaf dat moment ongeveer dezelfde omvang en besloeg ongeveer 287 hectare.¹²² In 1723 werd het huis omgebouwd tot een landhuis, waarbij waarschijnlijk ook het landschap onderhanden werd genomen. Na een lange tijd van verhuur van het kasteel kwam de eigenaar zelf weer op

Afb. 18: De Franse kaart van Epailly van landgoed de Swanenburg

¹¹⁹ M. Bolwerk et al., 2006

¹²⁰ P.J. Bresser et al., 2005, p. 46-51

¹²¹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 10-13 & J. van Oaken et al., 2004

¹²² P.J. Bresser et al., 2005, p. 46-51 & W. Winands, 1995

het kasteel wonen.¹²³ Tot de formele landgoedaanleg in Franse stijl behoorden de vijvers en lanen, waarvan de oprijlaan van het kasteel richting Kleef een zichtlijn vormde. Markant is de aanwezigheid van een in Kleef gelegen gelijknamig kasteel Schwanenburg, maar een historisch verband is tot dusver niet aangetoond. Tussen de Swanenburg en Landfort treffen we op de kadastrale kaart van 1838 drie vijvers aan (zie bijlage 3, afb. 78).

Historische kaarten

Als deze kadastrale kaart over de AHN wordt gelegd, dan zien we dat op de hogere delen de bouwlanden lagen. Op de lagere (en dus nattere) delen lagen weilanden, bossen en hakhout. De bossen bestonden in de nattere delen uit elzen en populieren. De formele landgoedaanleg is op deze en andere kaarten uit de 19de eeuw duidelijk terug te zien. De kaart van Epailly uit 1812-1813 geeft ten zuidoosten van het kasteel zelfs een volgens Engelse landschapsstijl ingericht bosperceel aan (zie afb. 18 & bijlage 3, afb. 75). Andere bronnen bevestigen de aanleg van twee verschillende landgoedstijlen echter niet.¹²⁴ De Kadastrale kaart van 1838 geeft een hakhoutperceel en de historische kaart van 1843-1845 geeft slechts een bosperceel aan (zie bijlage 3 afb. 78 en 81).¹²⁵ Het is nog niet duidelijk of het hierbij om een correcte weergave gaat, daarover zal een aanvullend onderzoek nog uitsluitsel moeten geven.

Huidige situatie

Met de sloop van het kasteel tussen 1900 en 1901 verdween de landgoedaanleg ook langzamerhand uit het landschap. Tussen 1909 en 1921 moet het lanenpatroon van het landgoed zo goed als verdwenen zijn. Ten zuiden van het kasteel verdwijnen tussen 1895 en 1921 de bossen en werd het landschap geïntensiveerd.¹²⁶

De sloop van het kasteel luidde eveneens het einde van het grachtenstelsel in. Op de kadastrale kaart van 1838 waren veel grachten al als moeras aangeduid, wat betekent dat ze niet of nauwelijks meer werden opgehouden.¹²⁷ Tussen 1838 en 1900 verdween de binnengracht van het kasteel. Met de sloop van het kasteel in 1900 werd de rest van het grachtenstelsel langzaamaan opgeruimd.¹²⁸ Op een luchtfoto uit 1935 zijn de laatste grachten van het kasteel nog zichtbaar, waarbij er twee als recent gedempt wit aftekenen op de luchtfoto (zie afb. 19). De andere grachten en de kruisvormige vijver zijn niet lang daarna gedempt.¹²⁹ Voor de egaliseringswerkzaamheden van de ruilverkavelingen (1958-1962) waren in het terrein de voormalige grachten nog als glooiingen in het landschap te herkennen.¹³⁰

De ondergang van het kasteel

Na de sloop van het kasteel tussen 1900 en 1901 bleven enkele onderdelen van sloop gevrijwaard. Bouwmateriaal en vermoedelijk een trap van het kasteel zijn de restanten die vandaag de dag nog in gebouwen rondom het kasteel terug te vinden zijn. Op het kasteel werden na de verkoop vrijwel alle

¹²³ P.J. Bresser et al., 2005, p. 14-32

¹²⁴ H.J. Versfelt, 2011

¹²⁵ Kadaster, 1838 & P. van Dun, 2008

¹²⁶ www.watwaswaar.nl, 9 mei 2011

¹²⁷ Kadaster, 1838

¹²⁸ P.J. Bresser et al., 2005

¹²⁹ Achterhoeks Archief te Doetinchem, z.j.

¹³⁰ W. Winands, 1995

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 19: De met de AHN in 3D geplote luchtfoto van omstreeks 1935 van kasteelterrein de Swanenburg (linksboven) en Landfort (rechts). De bouwlanden tekenen wit af, graslanden grijs, bossen en water zwart. Daarnaast tekenen twee gedempte grachten van de Swanenburg ook wit af.

bomen gekapt, met uitzondering van de twee Rode Beuken die voor het kasteel stonden.¹³¹ De twee hoektorens van de voorburcht bleven staan, waarvan thans nog de torenruïne resteert. De andere toren is uiteindelijk omstreeks de jaren 1930 verdwenen, waarna zelfs de funderingen zijn uitgegraven. Een monumentale poort die toegang tot het kasteelterrein gaf, is in de jaren 1920 verdwenen. De boer die in of net na 1900 op het terrein kwam wonen had naast het overgebleven koetshuis zijn boerderij gebouwd (met uit het kasteel afkomstige bouwmaterialen). In 1972 stortte door een storm het dak van het koetshuis in en brandde vervolgens het woonhuis uit. Dit betekende het einde van het laatste volwaardige gebouw dat tot het kasteelcomplex behoorde.

De torenruïne

Op maandag 27 september 1937 bezocht de toenmalige burgemeester van de gemeente Gendringen samen met P.J. de Goede, een bouwdeskundige van het bureau voor de monumentenzorg, het torenrestant. Goede kwam tot de opmerkelijke conclusie dat de oorspronkelijke grondvloer van de voorburcht ongeveer 1,45 meter boven het maaiveld van 1937 moet hebben gelegen. Blijkbaar was bij de ontmanteling van het terrein ook een hoop grond afgegraven en bleek de trap (met vijf treden) van het torentje er later tegenaan gezet te zijn. Het is dus niet zeker in hoeverre de funderingen van de voorburcht nog goed bewaard zijn gebleven, waarschijnlijk zijn delen hiervan bij de ontmanteling verloren gegaan. Waarschijnlijk zijn de hoofdburcht en de deels bovengrondse torenruïne de best bewaarde delen van het kasteel. De torenruïne is door verweer en moedwil jaren achtereenvolgens afgetakeld tot een laag muurtje.¹³² Recent (in maart 2011) is de ruïne vernield door een nog onbekende hand, waardoor het muurtje nog verder is verlaagd en het gebied bezaaid met puin (zie afb. 20 en 21).¹³³

2.5 Verschillen en overeenkomsten tussen de kasteelterreinen

Historische context

De historische aanleiding voor de stichting van de kastelen is tot op heden onbekend. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen wat de aanleiding tot de stichting van de kastelen is geweest. De Lichtenberg was een uitzondering op de andere kastelen, omdat het in tegenstelling tot de andere kastelen zowel de hoge als lage jurisdictie over een groot deel van het bezit had. Dit betekende dat de kasteelheer als notaris en rechter over het gebied functioneerde.¹³⁴ De andere kastelen bezaten geen jurisdictie over het bijbehorende grondbezit, deze ruste bij een andere heer.

Met het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kwam een centraal gezag dat verantwoordelijk was voor de handhaving van de orde. Het ontstaan van de Republiek leidde het einde van het belang van verdedigbare particuliere woningen (o.a. kastelen) voor de landsverdediging in. Dit was een ontwikkeling die zich in heel Europa voltrok. Het vervallen van de militaire rol die kastelen vervulden, leidde tot het ombouwen van kastelen tot landhuis en het begin van de landschap- en tuinenaanleg in (lees hierover meer onder het kopje landschap).¹³⁵ Bij kasteel de Swanenburg en kasteel Sinderen zien we dit terug, al volgt de verbouwing tot landhuis relatief laat (de Swanenburg in 1723 en Sinderen in 1762). Dit heeft wellicht te maken met de aanvallen van de bisschop Bernhard von Galen van Münster in de oostelijke Nederlanden in 1665 en 1672. Het uitblijven van militaire aanvallen was

Afb. 20: Voor de vernielingen: De torenruïne van de Swanenburg op 11 september 2010.

Afb. 21: Na de vernielingen omstreeks februari-maart 2011: De torenruïne van de Swanenburg op 6 april 2011.

¹³¹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 116-117

¹³² P.J. Bresser et al., 2005, p. 96-115

¹³³ Schrift. med. P.J. Bresser & veldwaarneming Y. Vermeulen, april 2011

¹³⁴ Comité Open Monumentendag Oude IJsselstreek, 2008

¹³⁵ P.J. Bresser et al., 2005

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

waarschijnlijk de aanleiding tot het verbouwen van deze kastelen. De Lichtenberg werd nooit tot een echt landhuis omgebouwd, maar wel tot woonhuis. Het kasteel vervulde vanaf omstreeks 1650 geen verdedigende functie meer en werd voorzien van grote vensters, zoals deze op latere prenten te zien zijn. (lees meer in het volgende hoofdstuk) De Swanenburg en de Lichtenberg zijn meerdere malen belegerd en verwoest, van Sinderen is dit (nog) niet bekend. Hieruit valt af te leiden dat Sinderen enkel als verdedigingswerk voor de kasteelheer en zijn bezittingen functioneerde en strategisch niet bruikbaar was als militair steunpunt in grote oorlogen. In de 19de en begin 20ste worden de drie behandelde kastelen afgebroken. Het is niet duidelijk of het hier om een langdurige trend (het afbreken van kastelen) gaat.

Landschappelijk

De drie behandelde kastelen hebben met elkaar gemeen dat ze in een moeilijk toegankelijk landschap werden aangelegd. Over het algemeen worden de kasteelterreinen in de gemeente Oude IJsselstreek aangetroffen binnen het stroomgebied van de rivier de Oude IJssel. Van de drie behandelde kastelen ligt één met bijbehorend grondbezit geheel binnen het stroomgebied (de Swanenburg) en één op de rand van het stroomgebied met het dekzandgebied (de Lichtenberg). Strategisch liggen de Swanenburg en de Lichtenberg gunstiger dan kasteel Sinderen, omdat zij dicht bij de nabijgelegen bewoningskernen en de natuurlijke barrière de Oude IJssel lagen. Zowel de Lichtenberg als de Swanenburg lagen op minimale afstand van andere kastelen als kasteel Ulft, de Wildt, Landfort, Schuilenburg etc, terwijl Sinderen op 'veilige' afstand van de andere kastelen lag. Het stroomgebied van de Oude IJssel was een moerassig en moeilijk toegankelijk gebied, waarbinnen enkele hogere delen lagen. De hoger gelegen delen bestonden onder andere uit terrasruggen en rivierduinen. Op dergelijke verhogingen kwamen kastelen en dorpen te liggen. De Swanenburg werd op een terrasrug aangelegd te midden van een moerassig, nauwelijks toegankelijk en overstromingsgevoelig landschap. Kasteel Sinderen lag in het dekzandgebied op een kleine verhoging. Het dekzandgebied, waar kasteel Sinderen en deels de Lichtenberg in lagen, bestond uit een moerassig gebied met op de hoger gelegen delen (dekzandkopjes) bouwlanden (hier eenmansesjes, vaak horst of kamp genoemd). In de lager gelegen delen van de Heerlijkheid Lichtenberg (rivierafzettingen) trof men wei- en groenlanden aan.

In tegenstelling tot kasteel Sinderen werden de grachten van de Lichtenberg en de Swanenburg door een stroompje/rijver gevoed. De grachten van de Lichtenberg werden (en deels worden) gevoed door de huidige Bergerslagbeek (voorheen molenloop) en de grachten van de Swanenburg door de Oude IJssel.

Franse landgoedstijl

Een kenmerkende overeenkomst tussen de grondeigendommen van de drie kastelen is de formele Franse landgoedstijl. Vanaf het midden van de 17de eeuw begon men in Nederland een tuin- of landschapaanleg rondom het kasteel (of landhuis) belangrijk te vinden. De van oorsprong Italiaanse renaissancestijl was overgewaaid naar Frankrijk en had zich ontwikkeld tot de formele of symmetrische Franse landschapsaanleg. In Nederland werd zij vooral na de Franse inval van 1672 (rampjaar) populair. De aangelegde landschapselementen werden vooral op het huis gericht, waardoor het huis duidelijk als centrale plek in het landschap naar voren kwam. In het landschap zien we dat vooral terug aan de lanenaanleg. In bossen werd vaak een zgn. sterrenbos aangelegd, waar alle paden (ook wel jachtpaden) bijeenkwamen. Dit middelpunt lag vaak op het hoogste punt (zoals op meerdere plaatsen op de Veluwe) of was een kunstmatig opgeworpen heuveltje, zoals het rondeel van de Lichtenberg. Andere elementen die het kruispunt van deze wegen konden vormen waren een vijver, een standbeeld of iets vergelijkbaars. Deze sterrenbossen speelden vaak een belangrijke rol bij de jacht in het gebied. Binnen de Franse stijl zijn vooral zichtassen (al dan niet met laanbeplanting) een tijd lang erg populair geweest. Deze zichtassen vinden we bij de landgoederen van de drie behandelde kastelen in de historie terug. Binnen deze landgoederen zien we ook duidelijk terug dat de grachten een hoekig karakter kregen, zoals een deel van de Swanenburg, waarbij eveneens een symmetrische kruisvormige vijver werd aangelegd. De Lichtenberg is blijkbaar een heel vroeg voorbeeld van deze landschapsstijl die vermoedelijk vanaf 1650 werd aangelegd. Wellicht heeft deze stijl in de Achterhoek meer aanhang gevonden nadat hier in 1665-1666 een Franse bezetting lag, die daarvoor de Münsterse troepen verdreven had.

Engelse landgoedstijl

De Engelse stijl deed vanaf de tweede helft van de 18de eeuw in Nederland zijn intrede en is nooit grootschalig op het grondbezit van de drie behandelde kastelen doorgevoerd. Deze stijl was een tegenhanger van de Franse stijl. In de Engelse stijl werd het huis niet als centrum in het landschap geaccentueerd,

Afb. 22: Uitsnede uit de kaart van Epailly (1812-1813) van het perceel met vermeende Engelse landschapsstijl.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

maar was de landschapinrichting op de natuur geïnspireerd. In deze stijl vinden we parken waarbij de landschapselementen glooiende lijnen volgen.¹³⁶ Op de kaart van Epailly uit 1812-1813 is binnen het formeel ingerichte landgoed van de Swanenburg een bosgebiedje met een glooiend padenpatroon te zien (zie afb. 22). Op andere kaarten uit de 19de eeuw ontbreekt dit gedetailleerde beeld. Wellicht is een deel van dit landgoed volgens de Engelse landschapsstijl ingericht.¹³⁷

¹³⁶ P. Jansen et al., 2005, p. 39-43

¹³⁷ H.J. Versfelt, 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

3. Herinrichting van het landschap en visualisatie van het kasteel(terrein)

Het landschap is vooral in de 20ste eeuw ten behoeve van de landbouw sterk geïntensiveerd. Hierdoor zijn cultuurhistorische landschapselementen, zoals sloten, lanen, hagen en heggen verdwenen en ontstond een intensief landbouwgebied, dat voornamelijk uit monotone gras- en bouwlanden bestaat en waarin de diversiteit ontbreekt. Mijns inziens heeft de bewoner en de recreant behoefte aan een divers, afwisselend en aantrekkelijk ogeend landschap. Veel spannende geschiedenis is bekend en kan op eenvoudige wijze weer een plek krijgen in het landschap, waardoor het landschap meer karakter krijgt en interessanter wordt om in te recreëren.

De onderstaande visie geeft een handvat om de beleefbaarheid van de landschapsgeschiedenis te verbeteren, waarbij de overblijfselen van deze geschiedenis behouden worden.

“Het landschap van de Achterhoek wordt opnieuw interessant wanneer de spannende geschiedenis van de kastelen weer beleefbaar wordt gemaakt.”

Voor de periode van de landgoedaanleg is zeer kenmerkend voor de geschiedenis van het landschap rondom de kasteelterreinen. Juist deze periode is dan ook het uitgangspunt voor het terugbrengen van de elementen. Van de kastelen zelf resteert niet veel meer, daarbij is vaak niet bekend wat er nog in de ondergrond zit. Deze archeologische resten moeten fysiek en planologische worden beschermd om te voorkomen dat ook deze geschiedenis verdwijnt. Een visualisatie van het kasteel kan de onzichtbare archeologische resten zichtbaar maken, zonder het bodemarchief aan te tasten. Bij het herstellen van elementen van de kasteelterreinen wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de huidige functie van het landschap, omdat daarmee beheer en onderhoud van elementen betaalbaar blijft.

De bovenstaande visie sluit aan bij het Rijks- en provinciaal beleid. Het Rijk gaat uit van het Belvedere motto ‘behoud door ontwikkeling’. Als men de cultuurhistorie gebruikt ten behoeve van een nieuwe functie en op tijd betreft in de ruimtelijke planvorming, dan kan het daarmee ook worden behouden. Het behoud van archeologische resten en relictten van landschapselementen wordt op deze manier gewaarborgd, maar bij niets doen zal dit wel verdwijnen.

De nota Belvoir 3 van de provincie Gelderland is opgesteld om een integrale aanpak voor ontwikkeling en duurzame instandhouding van Gelderse cultuurhistorische landschapselementen tot stand te brengen. De Belvoir-nota’s gaan uit van vijf hoofddoelstellingen¹³⁸:

1. Maak cultuurhistorische waarden inzichtelijk
2. Integreer cultuurhistorie in de planvorming
3. Versterk cultuurhistorische bijdrage aan de economie
4. Houd cultuurhistorische waarden duurzaam in stand
5. Vergroot cultuurhistorisch besef en draagvlak

De Rijkswetgeving schrijft voor dat op een terrein met een monumentenstatus het behoud van archeologische resten in situ verplicht is.¹³⁹

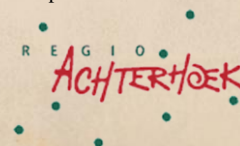
Naast de hierboven weergegeven visie zal een visie per kasteelterrein meer houvast bieden bij het realiseren van een beleefbaar kasteelterrein en landgoed:

Kasteel Sinderen: “Een beleefbaar kasteelterrein als centraal punt binnen een streekeigen landgoed, waarin de historische landschappelijke elementen en verhalen de recreant dichterbij de geschiedenis brengen.”

¹³⁸ Provincie Gelderland, afdeling Communicatie, 2009

¹³⁹ Vanuit het Verdrag van Malta en de hierop geïmplementeerde Nederlandse wetgeving wordt bij archeologie vooral ‘behoud in situ’ voorgeschreven. Onder ‘behoud in situ’ verstaan we het ter plaatse in de bodem behouden van archeologische resten. Wanneer het niet mogelijk is om de resten ter plekke te behouden, dan zal de verstoorder op moeten draaien voor de gemaakte kosten bij archeologische inventarisaties en onderzoeken.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

De Lichtenberg: "Een zichtbaar en beleefbaar kasteelterrein binnen een unieke landgoedaanleg, waarbij de historische elementen van de heerlijkheid beleefbaar zijn."

Kasteel de Swanenburg: "Een beleefbaar kasteel met een grachtenaanleg, gelegen in een landgoed, waarbij de landschapsvormende invloed van de rivier zichtbaar is."

Het plan dat hier voor u ligt levert een stimulans of bijdrage aan het verwezenlijken van deze doelstellingen voor de drie beschreven gebieden. In dit hoofdstuk zijn voorstellen tot herinrichting van het aan de kasteelterreinen gerelateerde landschap (paragraaf 3.1) en voorstellen tot visualisatie van het kasteel(terrein) (paragraaf 3.3) gedaan. In het voorgaande hoofdstuk is nog niet nader ingegaan op de verschijningsvormen van de kastelen, daarom zal dit in paragraaf 3.2 alsnog worden behandeld. De aanbevolen maatregelen zullen na realisatie iets aan het landschap toevoegen, maar zullen bij het ontbreken van onderhoud ook weer uit het landschap verdwijnen. In paragraaf 3.4 wordt aanbevolen hoe met het beheer moet worden omgegaan, zodat de getroffen maatregelen niet verloren gaan.

3.1 Voorstellen tot herinrichting van het landschap

Het meest kenmerkende onderdeel uit de landgoedaanleg van de drie kastelen zijn de lanen. Een deel van deze lanen diende als zichtlijn voor de kasteelbewoners. De algemene methode die bij de herinrichting gebruikt wordt, bestaat uit het herstel van landschappelijke structuren uit de periode van de landgoedaanleg. Aanvullend daarbij is het accentueren van een aantal cultuurhistorische hotspots. De landschappelijke structuren binden enerzijds het kasteelterrein aan zijn omringende landschap en/of vertellen iets over de aard van het landschap. De cultuurhistorische hotspots zijn plaatsen met een historisch verhaal in relatie tot het kasteel. De landschappelijke herinrichting zorgt voor een goede inpassing van het kasteelterrein in het huidige landschap.

Kasteel Sinderen

De aanbevelingen tot herstel van het landschap rondom kasteel Sinderen zijn gericht op het zichtbaar maken van de hoofdstructuren van de landgoedaanleg en het voor de recreant beleefbaar maken van de geschiedenis (zie afb. 24).

Lanen

Het geeft de landgoedaanleg meer body, wanneer de historische lanen opnieuw worden aangelegd. Eén daarvan is de oprijlaan, die vanuit het oosten recht op het kasteel aansluit. Deze is kenmerkend voor de oriëntatie van dit kasteel op het oosten. Hieraan wordt de laan die vanuit het westen op het kasteelterrein aansluit toegevoegd, deze lag in het verlengde van de oprijlaan.¹⁴⁰ Langs en ten noorden van de Antoniuskapel vormden lanen twee driehoeken in het landschap.¹⁴¹ Deze en andere lanen zullen het kasteelterrein landschappelijk inpassen. Daarnaast zal de laan, die rondom het kasteelterrein lag, in het landschap moeten worden teruggebracht. Juist deze laan accentueert het kasteelterrein in het omliggende landschap. Het zuidelijke deel van deze laan kan vanwege het ontbreken van een weg en de aanwezige bebouwing van de Huusboer, door een enkele rij bomen zichtbaar worden gemaakt. De laan die anno 2011 langs de westzijde van het kasteelterrein loopt bestaat uit Populieren, maar vroeger waren dit Eiken. Het is daarom vanuit de historie wenselijk deze bomen te vervangen door Eiken. Een bijkomend voordeel is het feit dat Eiken langer meegaan dan Populieren. Heraanleg van het vermeende voetpad, dat vanaf de oude toegangspoort van de ('adellijke') begraafplaats van de Antoniuskapel richting het kasteel liep¹⁴², zal de historische en landschappelijke samenhang tussen beide historische locaties versterken.

¹⁴⁰ H.J. Versfelt, 2011

¹⁴¹ H.J. Versfelt, 2011

¹⁴² H. Hofs, 2010

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Ziegenbeek

De Ziegenbeek is biedt de uitgelezen kans om de historische grensafscheiding tussen de heerlijkheid Wisch en het land van Bergh¹⁴³ zichtbaar te maken. Het aanplanten van knotwilgen is een maatregel die deze grens van veraf zichtbaar zal maken. De eerste gedetailleerde kaart van het gebied uit 1812-1813 geeft een lang lint van kleine stippen (bomen/struiken) langs de gehele beekloop aan (zie bijlage 3, afb. 74). Knotwilgen zijn anno 2011 ten dele langs het oostelijke stroomgebied aanwezig en is vermoedelijk de van oudsher gebruikte beplanting. Naast de herkenbaarheid in het landschap zal het beekverloop weer zijn historisch meanderend verloop moeten gaan volgen, wanneer men de historische grens correct in het landschap wil weergeven. Het historische verloop staat op de kadastrale kaart van 1838 exact weergegeven en dient daarmee als basis voor inrichtingsmaatregelen (zie bijlage 3, afb. 76).

Bouwlanden

In het noorden van het landgoed heeft men nooit de landgoedstijl toegepast. Hier bevond zich bos met daartussen de hoger gelegen bouwlanden. De bouwlanden werden vaak omzoomd door een aparte houtopstand (vermoedelijk een wildril).¹⁴⁴ Dit is het oude landschap zoals dit hier tussen 1650 en 1838 was.¹⁴⁵ Anno 2011 is het bos deels verdwenen en zijn deze zgn. eenmansesjes vaak opgenomen in grotere percelen. Deze oude bouwlanden zijn waardevol om weer als apart perceel in te delen. Ze kunnen dan enigszins opgehoogd en vervolgens met een slee- of meidoornhaag worden omzoomd. Hernieuwde aanleg van bossen wordt in dit advies achterwegen gelaten, gezien het huidige agrarisch landgebruik in het gebied de realisatie hiervan onmogelijk maakt. In het sfeerbeeld is als aanbeveling één geschikte es opgenomen. Op deze manier kan de recreant op kleine schaal het landschap van omstreeks 1650 proeven. Dit landschap heeft zeker tot en met 1838¹⁴⁶ op het noordelijke deel van het grondbezit bestaan (zie afb. 23).

Een met Appelbomen omringd perceel

In het oosten van het landgoed op het einde van de oprijlaan (vanuit het kasteel gezien) lag een perceel dat in 1650 omringd werd met Appelbomen. Over de Appelbomen op dit perceel liep tussen mei 1649 en oktober 1674 een langslpend conflict tussen kasteelheer Jonker Johan Gijginck en de kerk van Varsseveld.¹⁴⁷ Uit 1650 is een proceskaart bewaard gebleven die thans in het Gelders Archief berust. Op deze kaart staat het gebied onder de boerderij Rekswinkel weergegeven. Het perceel waar onenigheid over ontstond, werd in de beschrijving 'de koolhof waar rondom Appelbomen staan (daar onenigheid over is)' genoemd (zie bijlage 3, afb. 71).¹⁴⁸ Het versterkt de beleving van de geschiedenis, wanneer men rondom dit perceel opnieuw Appelbomen aanplant en op het informatiebord van het kasteelterrein het hieronder beschreven verhaal plaatst. De recreant kan het dichtst bij de geschiedenis kruipen, wanneer bij één van de appelbomen een beeld van een meisje dat een appel plukt, wordt geplaatst. Daarnaast zal dan het beeld van een ontevreden boer moeten staan om het verhaal compleet te maken. Een dergelijk beeld kan in samenwerking met een beeldend kunstenaar worden vormgegeven.

Afb. 23: Het coulissenlandschap rondom Winterswijk, zo was het ooit ook op het dekzandgebied van landgoed Sinderen en omgeving. Op deze foto zijn de van oudsher bouwlanden graslanden geworden.

D.W. Kobes beschrijft in 1966 over het conflict het volgende: In 1648 stond naast de Geuringshof (anno 1966 de boerderij van W. Geurink), het scholtengoed Ontijd (eigendom kasteel Sinderen). De Geuringshof was sinds 1580 eigendom van de kerk van Varsseveld. Op een dinsdagmiddag in september wandelde de dochter van de kasteelheer met een vriendin langs de Ontijd en troffen daar een Appelboom met heerlijke rijpe appels aan. Zij schudden de boom en deden zich tegoed aan de appels. Wessel Geuring zag dit vanaf zijn erf en verjoeg de meisjes, waarop de kasteelheer verhaal kwam halen en aan zijn verstand probeerde te brengen dat de Appelboom hem toebehoorde. Dhr. Geuring zocht het hoger op bij zijn pachtheer de kerk van Varsseveld. De kerkmeesters vonden dit te ver gaan, omdat zij eerder al een conflict hadden over een strookje grond, waar de kasteelheer geticheld (leem gewonnen) had. Joncker Gijginck wilde niet verder met de predikant en kerkmeester onderhandelen en bracht het geschil voor het hof van Gelderland. Uiteindelijk volgde na veel geschrijf en gekibbel een uitspraak, waarbij de kasteelheer in het ongelijk werd gesteld.

¹⁴³ D.W. Kobes, 1975

¹⁴⁴ J. Dirkmaat, 2006₂

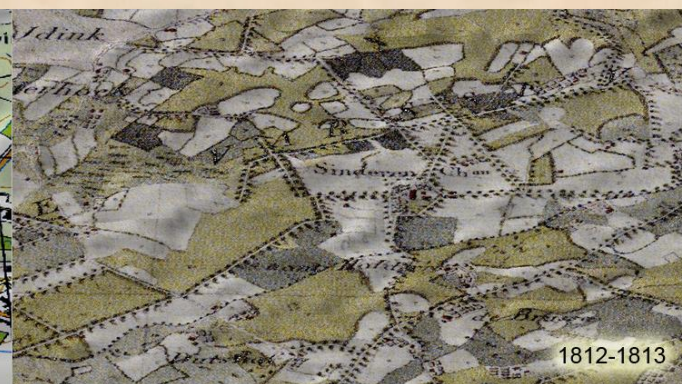
¹⁴⁵ S. Stroet, 1989, T.D. van Ravesteyn, 1650 & Kadaster, 1838

¹⁴⁶ Kadaster, 1838

¹⁴⁷ D.W. Kobes, 1966

¹⁴⁸ T.D. van Ravesteyn, 1650

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Legenda

	Eikenlaan		Heraanleg gracht/beek
	Knotwilgen		Informatiebord
	Appelbomen		Tijdvenster (pijl = kijkrichting)
	Heraanleg es		Kunstwerk (meisje met de appel)

Afb. 24: De met de AHN in 3D geplote Topografische kaart van 2004 met de aanbevolen inrichtingsmaatregelen. Rechts staat het landschap zoals dat op de historische kaarten wordt weergegeven.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool
VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGeningen UR

De Lichtenberg

Het grondbezit van de Lichtenberg was omstreeks 1650 omgevormd tot landgoed. De lanen en houtopstanden uit deze periode zijn anno 2011 zo goed als verdwenen, maar het verloop van deze oude landschapselementen is nog in het wegenpatroon zichtbaar. Ongeveer twintig jaar geleden is aan de zuidkant van de straat Lichtenberg een rij bomen aangeplant.

Lanen

Heraanleg van de drie hoofdlanen zal de hoofdlijnen van deze landgoedaanleg opnieuw in het landschap zichtbaar maken (zie afb. 27). Deze hoofdlanen staan nauwkeurig op de kaart van 1716 weergegeven en lagen op verschillende punten georiënteerd (zie paragraaf 2.3). Het herstel van hoofdstructuren valt terug op de landgoedaanleg omstreeks 1650, die in 1716 voor het eerst in kaart werd gebracht en deels nog tot ongeveer 1920 in het landschap aanwezig was.¹⁴⁹ Op het punt waar de Lange Dijk en de Lichtenberg elkaar kruisen, lag een ronddeel (een ronde verhoging waar wegen op aansloten). Dit ronddeel was een verhoging waar greppels omheen lagen, wat we op de kaart van de “Beltermans Straate” uit 1709 terugzien (zie afb. 11).¹⁵⁰ Het ronddeel vormt een essentieel onderdeel van de landgoedaanleg van de Lichtenberg en zal daarom onderdeel van een landschappelijke herinrichting uit moeten maken. Naast de voorgenoemde landschapselementen wordt aangeraden om de zichtlijn vanuit het huis Lichtenberg naar het oosten opnieuw aan te leggen. Het gaat hier om een betrekkelijk korte allée die vrij gemakkelijk weer aan te leggen is. De lanen en de allée zullen met Eiken worden aangeplant, omdat deze soort duurzaam is en in de verpondingskohlieren van 1647 als aanwezige boomsoort wordt genoemd.¹⁵¹ Als de recreant de geschiedenis van deze unieke landgoedaanleg wil kunnen proeven, dan moeten deze onderdelen in het landschap worden teruggebracht.

Cultuurhistorische hotspots

Het wordt aangeraden om twee historisch belangrijke plekken (cultuurhistorische hotspots) in het landschap te accentueren: de plaats van de galg van de heerlijkheid Lichtenberg en het molenterrein aan de Bergerslagbeek. Het zou voor de recreant een te lugubere aanblik geven wanneer een letterlijke kopie van een galg in het landschap wordt geplaatst. Om deze reden is een beeldend kunstwerk dat aan de gerichtplaats herinnert wenselijker. De verschijningsvorm zoals deze op de kaarten van 1709 (zie afb. 13) en 1716 staat weergegeven kan als inspiratiebron voor het kunstwerk dienen.¹⁵²

Het molenterrein wordt weer beleefbaar, wanneer men het terrein volgens de contouren op de kaart van 1716 voorziet van beplantingen of een tuinaanleg (zie bijlage 3, afb. 73). De molenkolk vormde een essentieel onderdeel van het molencolplex en hoort daarom deel van deze herinrichting uit te maken. De maatregelen die men toe zal moeten passen, bestaan uit het trekken van ten minste twee proefsleuven om de oorspronkelijke omvang en diepte van de molenkolk vast te stellen, waarna men niet dieper zal graven dan het historisch profiel. De helft van deze molenkolk komt als een verkleuring op de luchtfoto van 2009 naar voren.¹⁵³ Op de plaats waar de stuw (aangelegd door het Waterschap) ligt, kan een (klein) ijzeren rad de molen visualiseren (zie voorbeeld op afb. 26). Van de molen zijn slechts drie kaarten bekend waarop de molen als een huisje met een enkel rad weergegeven staat (zie afb. 25 voor de kaart van R. Muller).¹⁵⁴

Bergerslagbeek

Het beekverloop zal zichtbaar worden gemaakt door Zwarte elzen aan weerszijden van de molenloop en de oude Bergerslagbeek aan

Afb. 25: De Lichtenbergse watermolen op de kaart van R. Muller in 1709.

Afb. 26: Hier nog op een stelling, het grotendeels in staal uitgevoerde waterrad van de Cannenburghermolen.

¹⁴⁹ Mond. med. B. Dorrestijn

¹⁵⁰ Mond. med. B. Dorrestijn & R. Muller, 1709

¹⁵¹ S. Stroet, 1989

¹⁵² L. Verbeek, 1716

¹⁵³ Gemeente Oude IJsselstreek, z.j.

¹⁵⁴ L. Verbeek, 1716 & H. Hagens, 1979₄

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

te planten.¹⁵⁵ De oude Bergerslagbeek gaf de zuidoostelijke grens van de Heerlijkheid Lichtenberg aan.¹⁵⁶ Deze lijn van Zwarte elzen eindigt op de plek waar de molen van het landgoed heeft gestaan. Elzen waren een veel voorkomende boomsoort en wordt daarom ook apart onderscheiden op de eerste kadastrale kaarten van landgoed de Swanenburg en zal dus in het stroomgebied van de Oude IJssel een algemene soort zijn. Het is een boomsoort die goed kan groeien onder vochtige tot natte omstandigheden, wat haar zeer geschikt maakt als randbeplanting van de beek.

De Wische galg

De galg van de heerlijkheid Wisch op de grond van de heerlijkheid Lichtenberg is thans onder de bebouwing verdwenen. Op deze plek kan een kunstwerk ter herinnering aan de drie opgehangen 'heidens' (zigeuners of landlopers) worden geplaatst.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Kadaster, 1838

¹⁵⁶ H. Hagens, 1979₄

¹⁵⁷ J. Ligterink, 1994

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Legenda

	Eikenlaan		Tijdvenster (pijl = kijkrichting)
	Zwarte elzenbepanting		Visualisatie molenrad
	Heraanleg gracht/beek		Kunstwerken galgen
	Informatiebord		Wegwijzer

Afb. 27: De topografische kaart van 2004 in 3D over de AHN geplot met de aanbevolen inrichtingsmaatregelen. Rechts staat het landschap zoals dit op de historische kaarten staat weergegeven.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Kasteel de Swanenburg

Het landschap rondom de Swanenburg is gevormd door afzettingen uit de Oude IJssel, waardoor de hoogteverschillen ook een meanderend verloop met daartussen (opgestoven) hoogten vertonen.

Landgoedaanleg

De landgoedaanleg van het kasteel bestond uit vier lanen die op het kasteel aansloten. Eén van deze lanen was vrijwel recht en sloot direct op de drie (ophaal)bruggen van het kasteel aan. Deze laan was een zichtlijn en lag vrijwel georiënteerd op de stad Kleef. De andere lanen liepen eveneens ongeveer vanuit het kasteelterrein parallel aan of haaks op de Oude IJssel. Eén van deze lanen liep vanaf het kasteel richting Huis de Wildt waar zij eindigde.¹⁵⁸ Alle lanen waren op of langs de hoger gelegen delen van het landgoed aangelegd, omdat het omliggende landschap waarschijnlijk te nat voor de laanbeplanting was.¹⁵⁹ Om de landgoedstijl te kunnen herstellen, zullen alle lanen opnieuw met Eiken moeten worden beplant (zie afb. 28). Ten zuiden van het kasteel zal één van de drie verdwenen vijvers van de landgoedaanleg moeten worden aangelegd, wanneer men de recreant een (jacht)vijver op het landgoed wil laten beleven. Deze vijver staat op de eerste kadastrale kaart van 1838 weergegeven (zie bijlage 3, afb. 78).¹⁶⁰

Tichelmaat

De plaats waar vroeger de ticheloven heeft gestaan, is een belangrijke historische plek binnen het landgoed. Deze oven heeft voor behoorlijke inkomsten binnen het landgoed gezorgd.¹⁶¹ Het perceel zal langs de zuid- en oostgrens met Zwarte elzen moeten worden geaccentueerd, zodat de recreant dit kan herkennen als een belangrijk perceel. Hierbij is de perceelsbegrenzing omstreeks 1905 richtinggevend, omdat aan dit perceel de veldnaam 'Tichelmaat' wordt toegekend. De exacte locatie van de oude Ticheloven is echter nog niet vastgesteld.¹⁶² De reeds bekende informatie over de ticheloven kan in het informatiebord over het kasteel worden opgenomen.

Invloed van de rivier zichtbaar maken

De rij Zwarte elzen zal doorgetrokken moeten worden langs de twee slootjes, die het verloop van een oude stroomgeul volgen, zodat de historische invloed van de rivier in het landschap voor de recreant zichtbaar wordt.¹⁶³ Hierbij zal de sloot waar zij ontbreekt worden doorgetrokken. Op historische kaarten uit 1843-1845 en 1905 staan langs deze sloten al beplantingen aangegeven, alleen wordt niet duidelijk om welke soorten het gaat.¹⁶⁴ Op de kadastrale kaart van het gebied uit 1838 worden twee boomsoorten in het gebied bij naam genoemd, namelijk de Els en de Populier. De Zwarte els is beeldbepalend, leeft langer en vergt minder onderhoud, wat haar op deze plek tot de meest geschikte soort voor aanplant maakt. Deze beplanting zal op een aantal stukken ook de oude grens van het landgoed aangeven, maar het accent ligt op bewustmaking van de recreant op de invloed van de rivier in dit landschap.

¹⁵⁸ H.J. Versfelt, 2011 & P. van Dun et al., 2008

¹⁵⁹ Provincie Gelderland, z.j. & P.J. Bresser et al., 2005

¹⁶⁰ Kadaster, 1838

¹⁶¹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 51

¹⁶² A. van der Leest et al., 2005

¹⁶³ Alterra, 2003, Provincie Gelderland, z.j. & M. Boddaert et al., 2004

¹⁶⁴ P. van Dun et al., 2008 & A. van der Leest et al., 2005

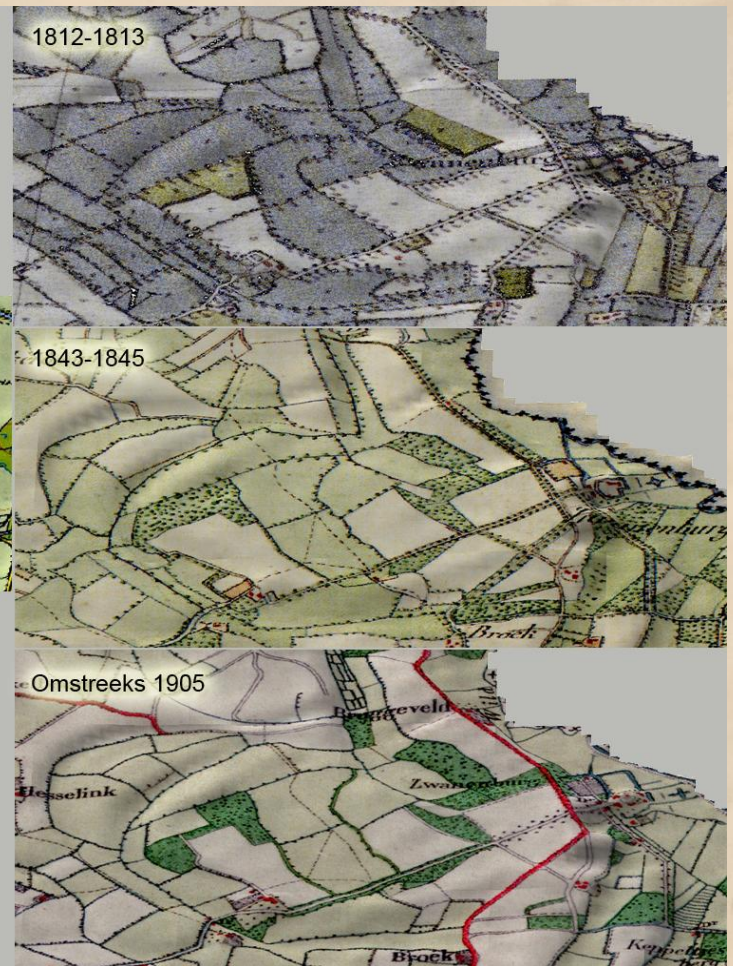
Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

N

Legenda

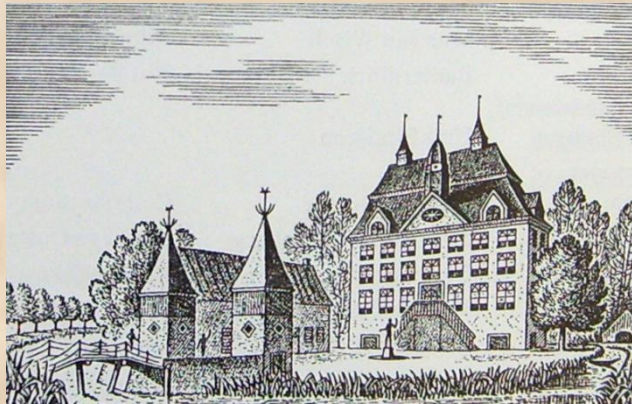
	Eikenlaan		Heraanleg gracht
	Zwarte elzenbeplanting		Heraanleg wal
	Rode beuken		Informatiebord
			Tijdvenster (pijl = kijkrichting)

Afb. 28: De in 3D over de AHN geplote topografische kaart van 2004 met daarop de aanbevolen inrichtingsmaatregelen weergegeven. Rechts staan uitsneden van de historische kaarten, die het landschap in het verleden weergeven.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

3.2 Verschijningsvormen van de kastelen

Ieder kasteel heeft een unieke verschijningsvorm, die door de tijd heen werd aangepast of uitgebreid. Aanpassingen en uitbreidingen van het kasteel en haar grachten konden uiteenlopende historische aanleidingen hebben. Over kasteel Sinderen en de Lichtenberg resteert ons thans te weinig bronmateriaal uit de periode dat het kasteel een verdedigingswerk was, om een duidelijk beeld van de verschijningsvorm te krijgen. Echter bestaat uit de periode dat het kasteel tot landhuis was omgebouwd, wel voldoende informatie om te visualiseren of te presenteren (zie paragraaf 3.3 en 4.1). Van de Swanenburg is uit beide perioden een brede reeks bronmateriaal bewaard gebleven, waardoor het mogelijk is een beeld van beide perioden te scheppen. Hieronder staat de reeds bekende informatie over de verschijningsvormen van de kastelen weergegeven.

Afb. 30: Huis Sinderen in het begin van de 19de eeuw door P. Bloot.

kleine torentjes en een brug hebben gelegen. Links voor het huis stond een schuur en rechts achter het huis een kleinere.¹⁶⁵ Wanneer we vervolgens naar de Kadasterkaart van 1838 kijken, dan blijkt de laatstgenoemde afbeelding de meest betrouwbare te zijn. Hierop staat het huis met links daarvoor een schuur en achter de ophaalbrug twee min of meer vierkante kleine gebouwtjes. De gracht is in formele stijl aangelegd, wat wellicht niet overeen komt met de periode waarin het nog een verdedigingswerk was.¹⁷⁰

Reconstructie

Roeland Emaus heeft een reconstructie van Kasteel Sinderen gemaakt en gaat daarbij uit van een binnengracht, waarin twee afzonderlijke eilanden lagen met daarop een hoofdburcht en een voorburcht (zie afb. 31). De buitengracht (in formele stijl) staat hierop aangegeven zoals deze ook op de eerste kadastrale kaart te zien is. Op het omgrachte voorburchteiland staan twee gebouwen, waarvan op de eerste kadastrale atlas slechts één te zien valt. De eerder opgenomen kaart van Epailly uit 1812-1813 bevestigt het bestaan van een tweede gebouw, weliswaar kleiner dan het andere of

Afb. 29: Huis Sinderen in 1785 door H. Tavenier.

Kasteel Sinderen

Uit geschreven bronnen in het oude archief van huis Sinderen, dat thans in het Stadtarchiv Wuppertal berust, blijkt dat omstreeks 1571 bouwwerkzaamheden op Huis Sinderen hebben plaatsgevonden. Verdere details over deze werkzaamheden worden niet vermeldt.¹⁶⁵ Volgens D.W. Kobes (1966) werd het kasteel omringd door een binnen en buitengracht. Tussen deze grachten lagen diverse schuren, stallen en personeelswoningen. Het kasteel was vanuit twee oprijlanen ontsloten.

Prenten

Van het kasteel zelf bestaan een aantal prenten, waarvan niet zeker is of het om kasteel Sinderen in de voormalige gemeente Wisch of om kasteel Sinderen bij Voorst (Zutphen) gaat. Tot dusver zijn twee prenten met zekerheid van kasteel Sinderen te Wisch gemaakt en geven een redelijk betrouwbaar beeld van Huis Sinderen. Eén van deze prenten is gemaakt in 1785 door H. Tavenier (zie afb. 29) en van de andere is van P. Bloot uit het begin van de 19de eeuw (zie afb. 30).¹⁶⁶ Mogelijk is de prent van P. Bloot bij de advertentie tot verkoop van het goed in de Haarlemsche Courant van 19 mei 1803 gemaakt. Op de prent van Tavenier zien we het huis met een ronde bordestrap getekend, waarvan mogelijk één van de grensstenen van de begraafplaats bij de Antoniuskapel afkomstig is.¹⁶⁷ Op de gevelsteen zou het jaar 1614 hebben gestaan.¹⁶⁸ De prent van Bloot laat een witgepleisterd landhuis met twee trappen (één links en één rechts) richting de deur in het midden zien. Daarvoor zouden twee

Afb. 31: De reconstructieweergave van kasteel Sinderen door R. Emaus.

¹⁶⁵ R. Wartena, 1986

¹⁶⁶ Schrift. med. R. Emaus

¹⁶⁷ H. Hofs, 2010

¹⁶⁸ Belonje, 1952

¹⁶⁹ D.W. Kobes, ca. 1973

¹⁷⁰ Kadaster, 1838

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

gereduceerd (zie bijlage 3, afb. 74). De twee torentjes, die op de prent van P. Bloot en op de eerste kadastrale kaart weergegeven staan, zijn niet in het onderzoek en de reconstructie meegenomen.¹⁷¹

De Lichtenberg

Uit de historie is gebleken dat het oorspronkelijke kasteeltje in het jaar 1500 meerdere malen werd geplunderd en in brand gestoken. De verschijningsvorm van het kasteel en haar grachtenverloop in deze periode is nog onbekend. Vanaf het jaar 1650 werd het kasteel grondig gerestaureerd en tot woonhuis omgebouwd. Tot het verschijnen van de eerste prenten in de 18de eeuw weten we niets over de verschijningsvorm van het kasteel en haar grachten.

Luchtfoto's

Op het kasteelterrein zijn op de luchtfoto's van 2006, 2009 en 2010 nog vele contouren terug te zien (zie afb. 32 voor 2009).¹⁷² De contouren op de luchtfoto's worden veroorzaakt door verkleuringen in de bovengrond of het gewas. Op plaatsen waar tegen het einde van het seizoen nog voldoende water in de bodem zit, zal het gewas groen blijven en op plaatsen met een vochttekort zal het gewas afsterven en bruin kleuren. Deze verkleuringen worden veroorzaakt door afwijkingen in de bodemgesteldheid, bijvoorbeeld door grachten en funderingen. De contouren op de luchtfoto's komen deels overeen met de kaart van de heerlijkheid Lichtenberg uit 1716, de eerste Kadastrale kaart van 1838 en de ingetekende opgravingen en waarnemingen van amateurarcheologen (zie afb. 33).¹⁷³

Op de luchtfoto's tekent zich in het noorden een dubbele gracht af. Het ronde omgrachte eiland zien we op de luchtfoto's, de AHN en de eerste kadastrale kaart van 1838 terug (zie afb. 9, bijlage 3, afb. 77). De afgeplatte oostkant van de gracht, zoals we deze op de kadastrale kaart aantreffen, zien we slechts vaag op de luchtfoto van Bing Maps terug. Het overheersende beeld is dat het gehele complex een kwartslag linksom gedraaid ligt ten opzichte van de eerste kadastrale kaart. Wat nog meer duidelijk wordt uit deze luchtfoto's is het terrein van de voorburch (ten oosten van het ronde eiland). Dit terrein was met een aparte binnengracht omgeven. Deze binnengracht maakt in het noorden een knik richting het westen, wat zou kunnen betekenen dat hier nog een apart omgracht perceeltje heeft gelegen. Vooral de buitengracht van het kasteelterrein is zeer goed op de luchtfoto's te zien. In het noorden van het kasteelterrein tekent zich nog een tweede buitengracht af, welke tot dusver niet op oude kaarten weergegeven wordt. De bekeken luchtfoto's laten

contouren zien die veroorzaakt worden door bouwtechnische activiteiten die in de verschillende tijdslagen hebben plaatsgevonden, waardoor niet duidelijk is uit welke periode de contouren stammen. Historisch kaartmateriaal toont aan dat een aantal contouren in ieder geval stammen van een tijdslaag vóór de eerste kaart van 1716 en daarmee voor 1670. In de periode 1660-1670 werden de grachten namelijk opnieuw ingericht.

Prenten

Als we het bovenstaande verifiëren met oude prenten, dan komt naar voren dat de prent van Frans Berkhuijs uit 1723 wel enigszins betrouwbaar is voor de periode vóór 1670 (zie afb. 34). Weliswaar is de prent niet betrouwbaar wat betreft de ruimtelijke schaal en de verschijningsvorm van het kasteel, maar het is wel de enige prent die het kasteelterrein

Afb. 34: De Lichtenberg in 1723 door Frans Berkhuijs.

Afb. 32: De luchtfoto van april 2009 van het kasteelterrein de Lichtenberg.

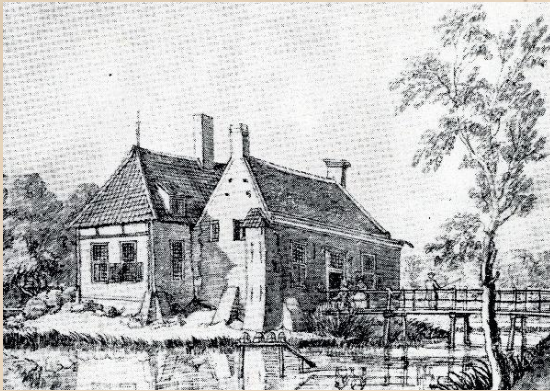
Afb. 33: Door amateurarcheologen ingetekende bebouwing op het kasteelterrein de Lichtenberg.

¹⁷¹ Kadaster 1838 & schrift. med. R. Emaus, 2011

¹⁷² Gemeente Oude IJsselstreek, z.j. & Bing Maps, 2010

¹⁷³ L. Verbeek, 1716, Kadaster, 1838 & B. Dorrestijn, 2006

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 35: De Lichtenberg in 1742 door Jan de Beyer.

ontstond een landhuis met een koetshuis en omliggende schuren. De grachten werden aangepast en een tuinencomplex werd ingericht.¹⁷⁶

Kasteel de Swanenburg

De oudste afbeeldingen van het kasteel de Swanenburg tonen dat geen sprake is geweest van een grote vierkante woontoren, motte of een rond/veelhoekig kasteel. Het kasteel sluit gezien zijn haakse hoeken eerder aan bij een laatdertiende-eeuws vierkant kasteel. De oudst bekende vorm kan echter niet exact vierkant worden genoemd, maar eerder L-vormig. De L-vorm van de hoofdburcht is ontstaan door de uitbreiding van het oorspronkelijk rechthoekige zaalgebouw. Het gebouwencomplex van de Swanenburg bestond globaal uit twee delen, namelijk de hoofdburcht en voorburcht. De hoofdburcht bestond uit een L-vormig hoofdgebouw met twee haaks op elkaar staande hoge woonvleugels, een traptoren en een omsloten binnenhof. De voorburcht had aan de voorzijde twee hoektorens en in het midden een poortgebouw. Op de zuidoosthoek van de binnenplaats van de voorburcht stond een gebouw met een zadeldak (zie afb. 39).¹⁷⁷

De huidige torenruïne wordt gedateerd omstreeks 1500. Op dat moment moet het kasteel volgens historische bronnen al zeker 150 jaar bestaan hebben. De toren en daarmee de gehele voorburcht wordt daarmee beschouwd als een latere verbouwing. De datering van de torenruïne sluit aan bij de uitwendige traptoren die in de binnenhoek van de L-vormige hoofdburcht werd gebouwd en typeert een zestiende-eeuwse bouwstijl. Om dit met meer zekerheid vast te kunnen stellen zal archeologisch onderzoek (proefsleuven) nodig zijn. Weerstandsmetingen of grondradar zijn noodzakelijk om de exacte ligging van de gebouwen en de grachten vast te kunnen stellen.¹⁷⁸

Het kasteel was het minst versterkt aan de kant van zijn natuurlijke barrière, de Oude IJssel. De binnengracht sloot nauw om de hoofd- en voorburcht en werd van de eerste buitengracht gescheiden door een 'cingel' (singel). Dit was een aarden wal, die

¹⁷⁴ Gemeente Oude IJsselstreek, z.j. & Bing Maps, 2010

¹⁷⁵ P. van Kempen et al., 2005

¹⁷⁶ J. Westerman, 2009 & L. Verbeek, 1716

¹⁷⁷ P.J. Bresser et al., 2005, p. 11 & N. van Geelkercken, z.j.

¹⁷⁸ P.J. Bresser et al., 2005, p. 3-9

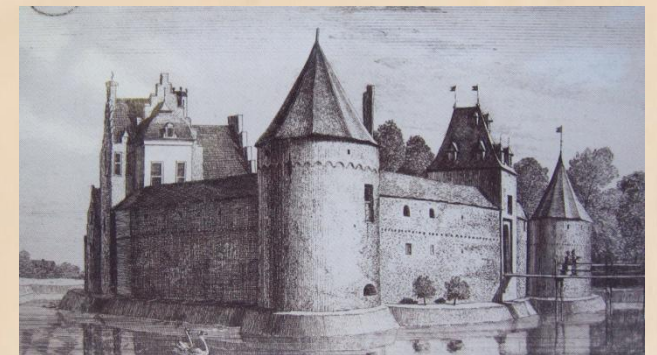
in zijn totaliteit laat zien. Als men de afbeelding aandachtig bekijkt dan kloppen de contouren van de omgrachting en het grote stenen gebouw rechts op de prent aardig met de contouren op de luchtfoto's van 2009 (zie afb. 32) en 2010.¹⁷⁴ Frans Berkhuijs stond echter bekend als een tekenaar die niet altijd een natuurgetrouwe weergave van het kasteel gaf en de locatie niet altijd bezocht. Jan de Beyer was wel iemand die kastelen naar de situatie ter plekke tekende.¹⁷⁵ Nader non-destructief archeologisch onderzoek is nodig om te verifiëren of in elk geval het grachtenverloop op de prent van Berkhuijs klopt.

De prent van Jan de Beyer uit 1742 wordt om deze reden door J. Westerman (2009, ongepubliceerd) als de meest betrouwbare tekening van de Lichtenberg geacht. Op deze tekening staat de verschijningsvorm van het kasteel natuurgetrouw weergegeven, maar ontbreekt een duidelijke blik op het kasteelterrein (zie afb. 35). De prent laat duidelijk aan de voorkant een dik oud muurwerk zien, dat afkomstig van het oude kasteel moet zijn. Het huis is op zijn afbeelding duidelijk gedegradeerd tot een woonhuis.

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat het kasteelterrein voor 1670 uit een rond hoofdburchteiland en een rechthoekige voorburcht bestond. Na de verbouwingen die op het kasteelterrein plaatsvonden,

Afb. 36: Kasteel de Swanenburg in 1720 door Maximiliaan de Raat.

Afb. 37: Kasteel de Swanenburg in 1737 door H. Spilman, naar een tekening van A. de Haan uit 1731. De rechter hoektoren is iets naar voren getrokken voor de tekening.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

werd gebruikt om het schootsveld van belagers te beperken of teniet te doen. Tussen de eerste en tweede buitengracht (rondom het westelijke en zuidelijke deel) lag wellicht ook een dergelijk wallichaam. Tekeningen uit omstreeks 1650 van Nicolaes van Geelkercken suggereren dat op deze singels struikvormige begroeiing heeft gestaan (zie bijlage 3, afb. 70).¹⁷⁹ Het is niet bekend wat voor beplanting op deze singels heeft gestaan, maar dit kunnen doornvormende (evt. gevlochten) struiken zijn. Deze beplanting kan zo het zicht hebben ontnomen en tegelijkertijd soldaten geweerd.

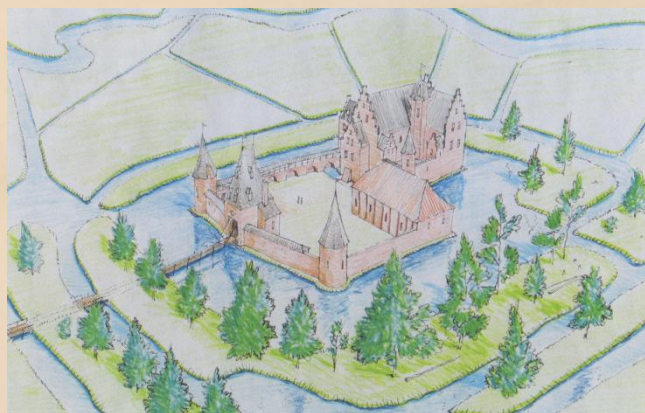
Vanaf 1723 werd het huis geleidelijk aan omgebouwd tot een landhuis. Dit hield in dat zware, onooglijke muren met kleine schietopeningen geslecht of doorbroken werden. Wat dat overbleef was een fraai ogend landhuis met grote vensters, die veel licht doorlieten. Het bakstenen muurwerk werd fraai weggepleisterd en van versieringen voorzien. Bij de Swanenburg waren de wisseling van eigenaar, het beëindigen van de verpachting en het uitblijven van oorlogen redenen om het kasteel om te bouwen tot landhuis. Op een gravure van H. Spilman uit 1737 (gemaakt naar een tekening uit 1731 door A. de Haen) valt af te lezen dat de westelijke uitbouw van de hoofdburcht al verfraaid is met pleisterwerk en grotere vensters (zie afb. 37). Dit wordt duidelijk als we deze gravure vergelijken met de tekeningen die Maximiliaan de Raat in 1720 van het kasteel maakte (zie afb. 36). De westelijke uitbouw van de hoofdburcht heeft op de gravure van H. Spilman plaats gemaakt voor een witgepleisterde uitbouw met een modernere gevel. Op een afbeelding van J.H. Merner uit 1759 valt af te lezen dat het muurwerk tussen de hoofdburcht en de twee torens van de hoofdburcht al verdwenen was (zie afb. 38). Het gebouw met een zadeldak en het poortgebouw zijn op deze afbeelding eveneens verdwenen. Voor deze torens zijn schematisch twee gebouwen (mogelijk stallen) weergegeven, die op de kadastrale kaart van 1838 (gemaakt tussen 1822 en 1830) terug te vinden zijn. De hoofdburcht staat op de afbeelding van Merner als een witgepleisterd bouwwerk (wel met trapgevels) weergegeven.

In tegenstelling tot de kastelen Sinderen en de Lichtenberg, zijn van het relatief laat afgebroken kasteel de Swanenburg wel foto's bewaard gebleven. Deze foto's doen vermoeden dat het huis voor het laatst in de negentiende eeuw bouwkundig aangepast is. Dit komt doordat dezelfde architectuur in de verbouwingen van Landfort en Berghuis (bij Ulft) uit de 19de eeuw terug te vinden is. Het Berghuis was door de Anholtse architect J.T. Übbing ontworpen en Landfort werd door hem van burcht tot landhuis omgebouwd.¹⁸⁰ Vanuit de informatie over de verschijningsvormen van de Swanenburg heeft P.J. Bresser twee reconstructietekeningen gemaakt, over de verschijningsvorm omstreeks 1600 en omstreeks 1850 (zie afb. 39 en 40).

Het grachtenverloop staat op de kaart van omstreeks 1650 nauwkeurig aangegeven, alleen is deze enigszins verschaald. Dit grachtenverloop is met de landgoedaanleg enigszins veranderd tot wat op de eerste kadastrale kaart van 1838 weergegeven wordt. Onder deze veranderingen valt de grachtenaanleg rondom de oude en nije hof, die in feite de moestuinen van het kasteel waren. Op de kadastrale kaart van 1838 is enkel de westelijke hof nog als tuin met boomgaard in gebruik en de andere hof als weiland.¹⁸¹ Achter het kasteel werd later een kruisvormige siervijver aangelegd. Op de kaart van Epailly (uit 1812-1813) staat een dergelijke vijver bij Huis de Wildt (op Duits grondgebied)

Afb. 38: Kasteel de Swanenburg in 1759 door J.H. Merner.

Afb. 39: De Swanenburg omstreeks 1600, een reconstructietekening van P.J. Bresser.

Afb. 40: De Swanenburg omstreeks 1850, een reconstructietekening van P.J. Bresser.

¹⁷⁹ P.J. Bresser et al., 2005, p. 11 & N. van Geelkercken, z.j.

¹⁸⁰ P.J. Bresser et al., 2005, p. 77-82

¹⁸¹ N. van Geelkercken, z.j., Kadaster, 1838 & P.J. Bresser et al., p. 11

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

aangegeven, maar achter de Swanenburg ontbreekt deze. (zie afb. 75) Hieruit kunnen we afleiden dat de kruisvormige vijver van de Swanenburg tussen 1813 en 1830 aangelegd is.¹⁸²

3.3 Voorstellen tot beleefbaar maken van de kasteelterreinen

In dit onderdeel zullen voorstellen tot het beleefbaar maken van het kasteel(terrein) en haar grachten worden gedaan. Door toepassing van de ruimtelijke omgangsvorm 'zichtbaar maken' (zie bijlage 2), wordt het kasteelterrein weer waarneembaar in het landschap ten behoeve van een recreatieve functie. Archeologische resten van het kasteel zullen hierbij zo veel mogelijk ongemoeid blijven. Als men het kasteelterrein als zodanig zichtbaar in het landschap wil krijgen, dan zal (een deel van) het grachtenverloop moeten worden hersteld. Voorafgaand aan de werkzaamheden moet goedkeuring worden gegeven om op een beschermd archeologisch monument (Sinderen & Swanenburg) te mogen graven. Gedurende de uitvoering van de graafwerkzaamheden zal wel archeologische begeleiding plaats moeten vinden. Dit levert overigens een schat aan informatie op.

Bij de heraanleg van het grachtenpatroon en de maatregelen om het kasteel zelf zichtbaar te maken, wordt teruggegrepen op de landgoedperiode. De reden hiervoor is de geringe beschikbaarheid van bronnen uit de perioden daarvoor. Alleen van de Swanenburg resteert nog voldoende historisch bronmateriaal om ook de periode van het kasteel als verdedigingswerk in de adviezen mee te nemen. Een reden om toch een oudere tijdslaag in de adviezen voor de Swanenburg mee te nemen, is het feit dat enkel het L-vormige gebouw van de hoofdburch tot landhuis werd omgebouwd en het grachtenpatroon slechts minimaal aangepast werd. In de landgoedperiode waren dus nog een behoorlijk aantal elementen uit de periode van het kasteel als verdedigingswerk aanwezig. Hieronder zullen per kopje adviezen worden gegeven hoe ruimtelijk met de kasteelterreinen moet worden omgegaan, om een recreatief aantrekkelijk gebied te realiseren.

Naast 'zichtbaar maken' kan ook worden gekozen om te 'herinneren en verwijzen' naar het kasteel. 'Herinneren en verwijzen' kan worden gerealiseerd door bijvoorbeeld het plaatsen van een voorwerp uit de tijd dat het kasteel bestond.

Kasteel Sinderen

Gezien het feit dat de plaats waar kasteel Sinderen heeft gestaan thans is bebouwd en de ligging van de funderingen van het kasteel nog niet exact is vastgesteld, kunnen voor visualisatie en reconstructie slechts beperkte maatregelen worden getroffen.

Reconstructie van de buitengracht

In ieder geval zal de oude buitengracht waar mogelijk moeten worden hersteld, want alleen dan kan de recreant duidelijk zien dat het om een kasteelterrein gaat (zie afb. 41). Slechts een gedeelte van de grachten kan vanwege de aanwezige bebouwing van de 'Huisboer' niet worden gereconstrueerd. De oude buitengracht werd in formele Franse landgoedstijl ten oosten van het kasteel aangelegd, waarvan anno 2011 langs de wegen nog een (smalle) greppel in het landschap zichtbaar is.¹⁸³ Met een proefsleuf haaks op de gracht zal het oorspronkelijke profiel en diepte van de gracht moeten worden vastgesteld, zodat men bagger met mogelijk archeologische vondsten in situ kan behouden en het historische profiel bij het uitgraven kan worden gevolgd. Deze graafwerkzaamheden dienen onder archeologische begeleiding te worden uitgevoerd.

Reconstructie toegang tot het kasteelterrein

In samenwerking met bijvoorbeeld een historisch bouwkundige en een beeldend kunstenaar kan een reconstructie van de torentjes en de brug aan de oprijlaan van het kasteelterrein worden gerealiseerd. Op deze manier krijgt de recreant echt het idee dat hij of zij een kasteelterrein betreed. Een leidraad voor deze reconstructie is de prent van P. Bloot.

Fysiek beschermen

Het is vanwege het intensieve gebruik van het kasteelterrein (door de Huisboer) nodig om de archeologische resten op het kasteelterrein zo veel mogelijk te consolideren (verstevigen/verduurzamen) om versnelde afbraak te voorkomen. Concreet wordt met het consolideren aanbevolen om archeologische resten waar mogelijk af te dekken. Daar waar bebouwing over de archeologische resten ligt, vind al consolidatie plaats (zie bijlage 2). Het zal nog moeten worden onderzocht of verhoging van de grondwaterspiegel de archeologische resten beter kan beschermen. Als verhoging van de grondwaterspiegel de archeologische resten beter beschermt, dan zal deze maatregel zeker overwogen moeten worden.

Herinneren en verwijzen

¹⁸² H.J. Versfelt, 2011, Kadaster, 1838 & P.J. Bresser et al., 2005

¹⁸³ Kadaster, 1838

Vanwege de huidige bebouwing op de plaats waar het kasteel lag, is het niet mogelijk om het kasteel zichtbaar te maken. Men kan wel ‘herinneren en verwijzen’ naar het kasteel (zie bijlage 2). Langs de weg of naast het informatiebord bij het kasteelterrein kan wel een kunstwerk van een voorwerp uit de landgoedperiode van het kasteel worden geplaatst. Het levert het meeste voordeel voor de recreant op, wanneer aan dit voorwerp ook een gebruiksfunctie kan worden toegekend, zoals een bank of een picknicktafel. In de historische bronnen over het kasteel Sinderen wordt helaas geen beschrijving van de roerende goederen gegeven en dus zal het kunstwerk terug moeten grijpen op wat in die tijd bij andere heren in de omgeving gebruikelijk was.

De Lichtenberg

Ondanks het feit dat amateurarcheologen de locaties van de gebouwen in grove lijnen hebben vastgesteld, verdient het alsnog de aanbeveling dit met non-destructief veldonderzoek (waaronder grondradar, boringen etc.) te bevestigen en gedetailleerder in te tekenen. Zolang het exacte verloop van de fundamenten nog niet is vastgesteld, kan dit niet zichtbaar worden gemaakt.

Beperken van de verstoring en fysiek beschermen

In eerste instantie zal in samenwerking met de eigenaren van de percelen de functie akkerbouw moeten worden beëindigd, wil men verdere schade aan de archeologische resten voorkomen. Bij akkerbouw wordt het perceel namelijk geploegd, wat ondiep liggende archeologische resten onherstelbaar beschadigt. (zie bijlage 2) In het verleden is namelijk wel eens een ploeg op de fundamenten van het kasteel kapot getrokken.¹⁸⁴ Voor consolidatie van de archeologische resten wordt aanbevolen het kasteelterrein met een laag grond af te dekken en deze vervolgens met gras in te zaaien. Bovendien kan het kasteleiland met een stijrandje opgehoogd worden, zodat duidelijk is waar de hoofdburcht van het kasteel heeft gestaan. De opgehoogde vorm van het eiland zou overeen kunnen komen met de kadastrale kaart van 1838 (zie bijlage 3, afb. 77). Deze ingreep zorgt ervoor dat het kasteelterrein duidelijk te onderscheiden is van omliggende percelen en voor betere bescherming van het bodemarchief (zie bijlage 2). Dit is noodzakelijk gezien het feit dat de archeologische resten soms op slechts enkele decimeters diep verborgen liggen. Het oude grachtenverloop zal eerst m.b.v. weerstandsmetingen of grondradar moeten worden bevestigd, voordat een breed scala aan maatregelen kan worden getroffen. Vanwege de op luchtfoto's zichtbare verkleuringen op het kasteelterrein, die tegenstrijdig met ingetekende grachten van de kadastrale kaart van 1838 zijn, wordt het afgeraden de binnengrachten vóór een non-destructief veldonderzoek opnieuw uit te graven. Bovendien zullen voor het uitgraven van de grachten proefsleuven haaks op de gracht moeten worden gegraven, om het oorspronkelijke profiel en de diepte te kunnen bevestigen.

Reconstructie van de buitengracht

Wel kan de oorspronkelijke loop van de formele buitengracht hersteld worden, conform de kaart van 1716 en de eerste kadastrale kaart van 1838 (zie bijlage 3, afb. 73 en 77).¹⁸⁵ Hierbij moet ook een proefsleuf haaks op de gracht worden gegraven, om een reconstructie mogelijk te kunnen maken. Vervolgens zal niet breder of dieper dan het oorspronkelijk profiel worden gegraven. Het voor de archeologie beste resultaat bereikt men, wanneer men bij de graafwerkzaamheden de met archeologische resten verrijkte baggerlaag in situ bewaart. Deze werkzaamheden dienen onder archeologische begeleiding plaats te vinden (zie afb. 41).

Visualisatie van de binnengracht

De vermeende binnengracht van het kasteel kan heel duidelijk zichtbaar worden gemaakt, door het verloop met minder zand op te hogen dan het omliggende deel van het kasteelterrein. Op deze manier kan de recreant een hoogteverschil waarnemen. Vervolgens kan door middel van beplantingen met bijvoorbeeld het blauw bloeiende vergeet-mij-nietje het water worden

Afb. 41: Het zichtbaar gemaakte terrein van de havezate Schuilenburg te Hellendoorn

Afb. 42: Een veldje bloeiende vergeet-mij-nietjes kan prachtig de contouren van een gracht aangeven.

¹⁸⁴ Mond. med. Bernhard Dorrestijn

¹⁸⁵ L. Verbeek, 1716 & Kadaster, 1838

gevisualiseerd (zie afb. 42).¹⁸⁶ Dit levert een combinatie van visualisatie en consolidatie van archeologische resten op.

Herinneren en verwijzen

Op de plek waar het cirkelvormige burchteiland lag, zal een kunstwerk van één of meerdere voorwerpen uit de landgoedperiode de recreant direct mee terug in de tijd nemen. Het levert het meeste voordeel voor de recreant op, wanneer aan dit voorwerp ook een gebruiksfunctie kan worden toegekend, zoals een bank of een picknicktafel. In het artikel van H.L.J. Kolks (1958) staat de transcriptie van een inventarisatie van de onroerende goederen die op 27 augustus 1687 in het kasteel aanwezig waren. In deze inventarisatie worden ook details over de goederen genoemd. Deze inventarisatie is daarom zeer bruikbaar voor een beeldend kunstenaar om hier een kunstwerk te realiseren.

Reconstructie van het vierkant omgrachte perceel

De recreant zal kennis kunnen maken met de tuinaanleg van het landgoed, wanneer men het verdwenen vierkante perceel opnieuw omgracht en daar ook de tuinaanleg reconstrueert (zie afb. 43). De vorm van deze tuinaanleg staat al op de kaart van 1716 weergegeven, maar historische informatie over de aangeplante soorten ontbreekt nog.¹⁸⁷ Deze tuininrichting is een reconstructie, die is gebaseerd op de formele structuren zoals op de kaart van 1716 aangegeven staat (zie bijlage 3, afb. 73). De aanbevolen reconstructie bestaat uit de volgende elementen:

- over het perceel worden paden aangelegd die de structuren van 1716 reconstrueren
- aan weerszijden van de paden worden buxushagen geplant, die de afzonderlijke plantvakken aangeven
- binnen de plantvakken worden kruiden aangeplant, die in de 16de en 17de eeuw veel werden gebruikt

Kasteel de Swanenburg

Ondanks het gebrek aan archeologisch onderzoek is genoeg historische informatie beschikbaar om met een passende visualisatie van het kasteel te komen. Omstreeks 1650 werd de eerste kasteelplattegrond van de Swanenburg al in kaart gebracht. Over de staat van de ondergrondse resten is weinig bekend. In een veldverkenning uit 1937 is gebleken dat het terrein van de voorburch met 1,45 meter was afgegraven. Recente wetenschappelijke bevestiging van deze conclusie is nog niet voorhanden. De visualisatievoorstellen zullen ten eerste teruggrijpen op de periode dat het kasteel een landhuis was, omdat dit conform de landgoedperiode is. Van kasteel de Swanenburg waren de hoektorens tijdens de landgoedperiode nog in onveranderde vorm aanwezig en het grachtenpatroon was slechts minimaal aangepast.¹⁸⁸ Om deze redenen kunnen ook onderdelen uit de periode van het kasteel als verdedigingswerk verbeeld worden. De voorgestelde maatregelen dienen eveneens om de recreant een beeld te geven hoe groot het kasteelcomplex ooit moet zijn geweest.

Het kasteelcomplex consolideren

Het wordt aanbevolen om voorafgaand aan de herinrichting non-destructief veldonderzoek uit te voeren. Vervolgens wordt aanbevolen om gehele complex van de hoofd- en voorburcht als verhoging (met zand) in het landschap te verbeelden. De vorm van deze verhoging gaat terug tot de periode tijdens en voor de landgoedaanleg en staat op de kadastrale kaart van 1838 duidelijk aangegeven.¹⁸⁹ Op deze manier worden ook de archeologische resten geconsolideerd (zie bijlage 2). Deze verhoging kan vervolgens met graszaad worden ingezaaid.

Afb. 43: De omgrachte in Rococo-stijl gereconstrueerde tuin van kasteel Ter Worm te Heerlen. In een weliswaar andere stijl heeft de kasteeltuin van de Lichtenberg er ongeveer ook zo uitgezien.

Afb. 44: De stalen reconstructie van de Uniastate in Bears (Friesland)

¹⁸⁶ J. van den Goor et al., 2011

¹⁸⁷ L. Verbeek, 1716

¹⁸⁸ P.J. Bresser et al., 2005, p. 77-82, N. van Geelkercken, z.j. & Kadaster, 1838

¹⁸⁹ Kadaster, 1838

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

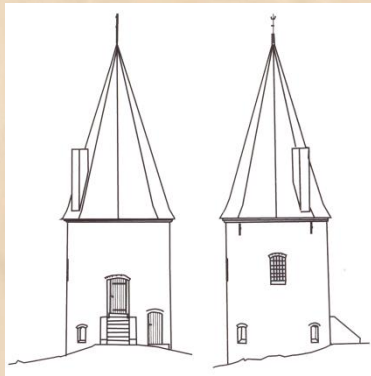
VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

De ondergrondse funderingen van de voorburch zullen door middel van zgn. schanskorven worden gevisualiseerd, dat wil zeggen lage stalen kooien met stenen erin. Hiermee wordt teruggegrepen op de periode van het kasteel als verdedigingswerk en voor één hoektoren de periode ten tijde van het landhuis.¹⁹⁰ Hiermee krijgt de recreant een idee van de omvang van het kasteel voordat het tot een landhuis werd omgebouwd. Schanskorven zijn vrijwel onderhoudsvrij en leveren geen problemen op bij begrazing/beweiding.¹⁹¹

Visualiseren van de hoofdburcht

Van de hoofdburcht moeten de contouren van het gebouw volgens de stijl van landgoedperiode uit staal worden gevisualiseerd, wanneer men voor de recreant een compleet beeld wil scheppen. De recreant kan dan niet alleen de oppervlakte van het kasteel waarnemen, maar ook hoe het gebouw er in grove lijnen uitzag. Mijns inziens maakt zo'n visualisatie de meeste indruk op een recreant. Waarschijnlijk maakt het nog meer indruk dan complete herbouw, omdat dit als 'anders' of 'ongebruikelijk' kan worden ervaren. Deze visualisatiemethode is in Nederland bij de Uniastate in Friesland reeds uitgevoerd (zie afb. 45). Aan de visualisatie van de Uniastate werd een publieke functie toegekend, onder ander als trouwlocatie en openluchtklas.¹⁹² Aanvullend op de visualisatie van de contouren de Swanenburg wordt aanbevolen tot het plaatsen van een stalen trap in de traptoren, zodat de recreant uitzicht over het omliggende gebied heeft (zie bijlage 1).

Afb. 46: Een reconstructietekening van de toren(ruïne).

De torenruïne

De beschermde status van het kasteelterrein en met name de torenruïne zal beter moeten worden gecontroleerd en gehandhaafd, wil men verdere afbraak van het enige zichtbare restant van kasteel de Swanenburg voorkomen. De grond waarop het kasteelterrein staat zal moeten worden aangekocht om het huidige agrarische gebruik stil te kunnen zetten en de voorgestelde maatregelen te uitvoeren. Een nieuwe eigenaar van het perceel is wellicht in staat om toezicht op het monument te houden, zodat het niet meer aan vernielingen onderhevig zal zijn. In eerste instantie zal restauratie van de torenruïne nodig zijn om de schade van de vernielingen in 2011 te herstellen (zie afb. 20 en 21), daarnaast zal het muurwerk waterdicht moeten worden afgewerkt om verder natuurlijk verval te voorkomen. Het is noodzakelijk om na restauratie de gehele ruïne met een staalconstructie te overkoepelen om het restant tegen kwaadwillende mensen fysiek te beschermen. Het mooiste resultaat zou dit geven, wanneer men de contouren van de reconstructietekeningen aanhoudt bij een fysiek beschermende constructie (zie afb. 46 en 47). Deze constructie kan voorzien worden van een stalen trap, zodat de recreant uitzicht heeft over het omliggende landschap. Op deze manier worden fysiek beschermen en visualiseren met elkaar gecombineerd. Men heeft bij kasteel Ter Horst in Limburg een traptoren langs het muurrestant van de oude kasteeltoren geplaatst, zodat de recreant toch het uitzicht vanuit de toren kan ervaren (zie afb. 44).

Complete herbouw is een dure aangelegenheid, maar kan

ook worden overwogen. De reconstructietekeningen en foto's maken het mogelijk om de toren compleet met kruisgewelf met oude materialen in oude glorie te doen herrijzen (zie afb. 46 en 47). Het is alleen de vraag of dit op deze locatie wenselijk en praktisch uitvoerbaar is.

De grachten zichtbaar maken

Het in het landschap terugbrengen van het grachtenverloop uit omstreeks 1650 met de later aangelegde formele kruisvormige vijver, zal voor de recreant twee tijdslagen doen herleven. Op deze manier worden de tijdslagen van het kasteel als verdedigbaar adellijk bouwwerk (17de eeuw en vroeger) en landhuis (vanaf de 18de eeuw) uitgebeeld. Dit grachtenpatroon kan eventueel nog

¹⁹⁰ P.J. Bresser et al., 2005, p. 77-82 & 116-117

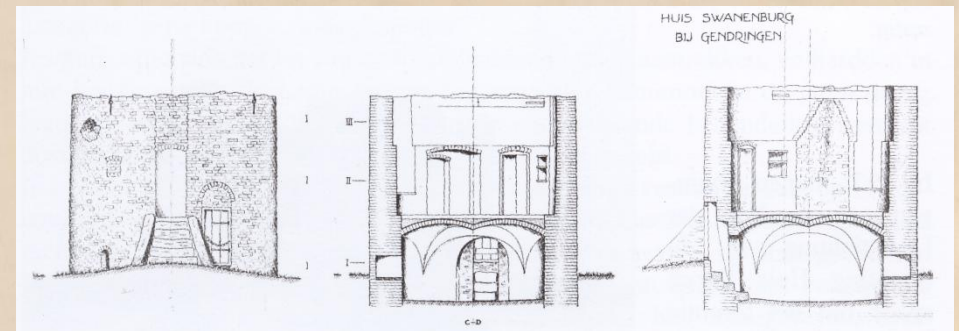
¹⁹¹ J. van den Goor et al., 2011

¹⁹² <http://www.uniastatebears.nl>, 11 mei 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 45: De ruïne van kasteel Ter Horst te Horst (Limburg) met de traptoren en de visualisatie van het portgebouw.

Afb. 47: De revisietekeningen van de torenruïne in 1946 door A. Kok. Het kruisgewelf van de kelder is duidelijk zichtbaar.

iets aan de huidige loop van de Kleefse graaf aangepast worden, wat kostenbesparing met zich mee kan brengen. Voorafgaand aan de graafwerkzaamheden zal door het haaks op de gracht graven van proefsleuven het oorspronkelijke profiel van de grachten moeten worden vastgesteld, waarna niet breder of dieper dan dit profiel gegraven zal worden. Om archeologische resten in situ te kunnen behouden, zal niet dieper dan de historische baggerlaag gegraven mogen worden. Daarnaast kan ten minste één van de wallen (lees 'cingel') op de landstrook tussen de binnen en de eerste buitengracht opnieuw worden aangelegd. Voorafgaand onderzoek zal aan moeten tonen hoe breed en hoog deze wal is geweest, wat vervolgens in de reconstructie aangehouden wordt. Deze wal kan vervolgens met gevlochten heggen van doornvormende struiken als Meidoorn en Sleedoorn beplant worden. Deze werkzaamheden dienen onder archeologische begeleiding plaats te vinden. Nader onderzoek is nodig om aan te kunnen tonen of er nog meer wallen tussen of rondom de grachten aanwezig waren.

Moestuinen

Binnen de grachtenaanleg lagen voor en tijdens de landgoedperiode twee hoven, welke in feite de moestuin van het kasteel waren. Deze percelen komen binnen de aanbevolen grachtenaanleg te liggen. Om draagvlak voor het kasteelterrein binnen de lokale bevolking te creëren zullen deze twee hoven de functie moestuin moeten krijgen, maar nu als volkstuin voor de inwoners van de gemeente Oude IJsselstreek (zie afb. 48). De aangelegde volkstuinen worden dan verhuurd, wat geld oplevert om het kasteelterrein te kunnen onderhouden. Bovendien kan het instellen van algemene werkdagen als voorwaarde voor tuinhuur de onderhoudskosten van het kasteelterrein drukken.

De toegang tot het kasteelcomplex

Om de plaats van het kasteel te bereiken zullen na heraanleg van de grachten drie bruggen nodig zijn. Verder zijn tenminste twee bruggen nodig om bij de moestuinen te kunnen komen. Dit biedt de mogelijkheid om deze delen na zonsondergang met een elektronisch afsluitbaar hek af te kunnen sluiten. Een uitgelezen kans om het kasteelterrein na zonsondergang af te sluiten is een reconstructie van de historische smeedijzeren toegangspoort, zo kan de recreant de landgoedperiode nog sterker beleven. Deze zal dan met een elektronisch slot aan de moderne tijd zijn aangepast. De poort kan dan op zijn historische plaats achter de tweede buitengracht komen te staan, dit is bovendien vanaf de Zwanenburgseweg goed zichtbaar (zie afb. 49).

Rode beuken

Voor de eerste buitengracht van het kasteel langs de oprijlaan stonden twee Rode beuken uit de periode van de landgoedaanleg (18de eeuw). Vermoende kasteelheren lieten vaak enkele op hun grond planten en stonden symbool voor zijn status en rijkdom. De rode variant van de Beuk komt in de natuur slechts zeer zelden voor, maar tegenwoordig is de mens capabel deze Rode beuk te kweken.¹⁹³ Eén van deze Beuken zou nog in het landschap aanwezig zijn, de andere is gestorven. Aanbevolen wordt om de oude Rode beuk te behouden en de verdwenen boom daarnaast opnieuw aan te planten. Zo is voor de recreant duidelijk zichtbaar welke boom ooit het kasteel heeft 'gezien'.

3.4 Beheer

Na het realiseren van de aanbevolen maatregelen is intensief beheer noodzakelijk om aftakeling van de archeologische resten te voorkomen en de aangelegde elementen zichtbaar en beleefbaar te houden ten behoeve van de recreatieve functie. Het beheer moet na voltooiing in een beheerplan worden vastgesteld, zodat een duidelijke richtlijn voor een lange periode kan worden aangehouden. Dit beheerplan zal moeten voldoen aan de volgende visie om de aangelegde elementen zichtbaar en beleefbaar te houden.

Afb. 48: De moestuinen van kasteel Groeneveld te Baarn (Utrecht).

Afb. 49: De monumentale smeedijzeren poort van kasteel de Swanenburg.

"De archeologische waarde van het kasteelterrein behouden en de recreatieve meerwaarde van het gebied waarborgen"

¹⁹³ <http://www.natuurvereniging-ridderkerk.nl/>, 11 mei 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hieronder worden globaal een aantal aanbevelingen gedaan, die in het beheerplan moeten worden opgenomen om aan de bovenstaande visie te kunnen voldoen. Beheer van het kasteelterrein zal moeten voorkomen dat archeologische resten door verwerking of vandalisme (torenruïne van de Swanenburg) aftakelen. Zo zal erop moeten worden toegezien dat consolidatie blijft gewaarborgd en vandalisme wordt voorkomen. Een maatregel om vandalisme buiten de deur kunnen houden, is het terrein door middel van een elektronisch afsluitbaar hek na zonsondergang af te sluiten (zie kasteel de Swanenburg paragraaf 3.3). Het schouwen van grachten van de kastelen zal voorkomen dat ze met riet en andere begroeiing dichtgroeien. Dit is noodzakelijk om de grachten voor de recreant in het landschap zichtbaar te houden. Lanen en andere beplantingen zullen regelmatig onderhouden moeten worden om in eerste instantie de groei van jonge aanplant naar kenmerkend landschapselement te kunnen sturen. Voorts is beheer nodig om te voorkomen dat lanen en beplantingen aftakelen of niet meer als zodanig te herkennen zijn. Bovendien geldt wettelijke aansprakelijkheid als een tak van een boom op het hoofd van een recreant valt ten gevolge van gebrek aan onderhoud.¹⁹⁴ Bij bepaalde werkzaamheden, zoals het snoeien van hagen of heggen, kan de inzet van scholieren kostenbesparing en een stuk belangrijke educatie opleveren. Het organiseren van werkdagen voor vrijwilligers kan ook voor kostenbesparing zorgen. Door mensen uit de omgeving bij het beheer te betrekken zal ook het draagvlak onder deze mensen worden vergroot. Verder zullen informatieborden en tijdvensters moeten worden schoongehouden, omdat de recreant er anders naar verloop van tijd geen gebruik meer van kan maken. Reconstructies en visualisaties zullen zichtbaar en beleefbaar voor de recreant moeten worden gehouden, omdat anders de recreatieve meerwaarde van het gebied verloren gaat. Hetzelfde geldt voor voorwerpen die ‘herinneren en verwijzen’ naar het kasteel. Beheer van graslanden zal de cultuurhistorische waarde behouden en kan bovendien de ecologische waarde vergroten. Een maatregel die goed bij de cultuurhistorie aansluit is jaarrond begrazing met schapen. Omstreeks 1665 was er namelijk een schaapskudde op landgoed de Swanenburg aanwezig. Schapen zijn ideaal voor begrazing van de opgehoogde en met gras ingezaaide kasteelterreinen van de Lichtenberg en de Swanenburg. Schapen vertrappen de grasmat namelijk niet en zorgen voor gelijkmatige verspreiding van de mest, waardoor nergens sterke verruiging zal ontstaan.

¹⁹⁴ P. Jansen et al., 2005

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

4. Communicatie naar het publiek

Nadat de spannende geschiedenis zichtbaar is gemaakt, is het minstens zo belangrijk om het verhaal naar het publiek te communiceren. Zo is presentatie van de inhoud van essentieel belang voor het creëren van draagvlak voor behoud en ontwikkeling, want reconstructies, visualisaties en landschapsinrichtingen zijn onvoldoende om de inhoud te presenteren. Dat wil zeggen het verhaal van het gebied aan de man brengen. Naast het presenteren van de inhoud ter plekke, is marketing nodig om mensen uit de directe en indirecte omgeving naar het kasteelterrein en het daaraan gerelateerde landschap te trekken. Hieronder zal nader ingegaan worden op de ‘presentatie van de inhoud’ en de marketing van de kasteelterreinen en landschapsinrichting (zie bijlage 2).

4.1 Presentatie van de inhoud

De presentatie van de inhoud is het inzetten van diverse media om ter plekke het historische verhaal aan de man te brengen. Een ouderwets, maar nog steeds onontbeerlijk medium, is het informatiebord. Het informatiebord kan kort en bondig de relevante informatie over de locatie weergeven. Om de leesbaarheid te standaardiseren, zal in het stroomgebied van de Oude IJssel één huisstijl voor de bebording bij kasteelterreinen moeten worden ontwikkeld. De recreant wordt zo niet bij ieder kasteelterrein met een andere lay-out overrompeld. Dit maakt het voor de recreant eenvoudiger en gemakkelijker de borden te lezen en te begrijpen. Het toepassen van één huisstijl is ook bruikbaar voor de bebording langs drukke wegen ten behoeve van de ontsluiting. Een ander en tevens modern medium dat ook ter plekke de inhoud kan presenteren is de mobiele telefoon. Op informatieborden wordt de informatie dan beknopt gepresenteerd, zodat iedere recreant de tekst vlot kan lezen en begrijpen. Vervolgens kunnen recreanten, die meer willen weten, via een zgn. QR-code op het bord meer informatie opvragen. De recreant scant deze code met de mobiele telefoon en krijgt vervolgens aanvullende informatie op zijn of haar scherm te zien.¹⁹⁵ Daarnaast moet de informatie in ten minste drie talen (Nederlands, Duits en Engels) beschikbaar worden gesteld, zodat ook de buitenlandse recreant van de spannende geschiedenis kan meegenieten.

Hieronder worden per kasteelterrein aanbevelingen ter ‘presentatie van de inhoud’ gedaan.

Kasteel Sinderen

De landschapsinrichting en visualisatie van kasteel Sinderen kan worden gepresenteerd door het plaatsen van een informatiebord en een tijdvenster. Bij de oude oprijlaan van het kasteel zal een nieuw infobord over het kasteel en het gerelateerde landschap moeten worden geplaatst, om het verhaal aan de recreant te kunnen presenteren. Op dit informatiebord zal onder andere informatie over het kasteel Sinderen, Wesenthorst I, het met Appelbomen omringde perceel, de Ziegenbeek en het herstelde esje komen te staan. Daarnaast zal op het bord een kaartje met de interessante locaties binnen het landgoed moeten worden geplaatst, zodat de recreant deze plekken kan bezoeken. Vrij recent is tussen het kasteelterrein en de bidkapel van Sinderen een eenvoudig bruin informatiebord (ANWB-stijl) geplaatst (zie afb. 50). Dit bord zal mijns inziens de recreant weinig aanpreken en zal om deze reden moeten worden vervangen. Een goed voorbeeld van een informatiebord dat direct interesse werkt bij de recreant is het bord van kasteel De Poll te Bemmelen, dat door Marc Kocken (ADC Heritage) en Kelvin Wilson werd ontworpen (zie afb. 51). Het huidige informatiebord heeft daarnaast nog enkele informatieve tekortkomingen, namelijk: het ontbreken van de relatie tussen de eerste kadastrale kaart en de prent van P. Bloot, er wordt met geen woord over het landschap, de Wesenthorst I en het met appelbomen omringde perceel gerept, de weergegeven kaart ligt op het zuiden georiënteerd en het bord geeft alleen informatie in het Nederlands. Deze prent van Bloot kan naast het aanbevolen infobord bij de oprijlaan ook als tijdvenster gebruikt worden, zodat de bezoeker hier doorheen het kasteel in het landschap kan zien liggen (zie bijlage 1). Zo heeft men bij de Heidentor in Oostenrijk de reconstructietekening op een perspexplaat gedrukt,

Afb. 50: Het informatiebord van kasteel en landgoed Sinderen.

Afb. 51: Het informatiebord bij de plaats waar kasteel De Poll te Bemmelen stond.

¹⁹⁵ J. van den Goor et al., 2011

Afb. 52: Zo zou het tijdvenster met de prent van Jan de Beyer van de Lichtenberg eruit kunnen zien.

Afb. 55: Het informatiebord bij de op 19 april 2011 geopende sanering van de Volgermeerpolder. De inrichtingskaart van het gebied is in 3D verwerkt in de stalen stelling van het bord.

waardoor de bezoeker het ontbrekende deel van het gebouw toch in het landschap kan zien en begrijpen (zie afb. 53).¹⁹⁶ Helaas resteren van Sinderen geen bovengrondse overblijfselen, waardoor de bezoeker het kasteel enkel virtueel kan waarnemen.

De Lichtenberg

Op het voormalige landgoed de Lichtenberg is één informatiebord voldoende om zowel het kasteelterrein als het landschap daaromheen inhoudelijk aan de recreant te presenteren. Op dit informatiebord moet onder andere de historie van het kasteel en het landgoed, de Wische en Lichtenbergse galg en de watermolen kort en bondig worden behandeld. Op dit bord kan een kaart komen te staan, waarop alle interessante locaties staan aangegeven. Aan de zuidkant van het kasteelterrein zal een tijdvenster met de prent van Jan de Beyer moeten worden geplaatst, om de recreant een beeld van het kasteel tijdens de landgoedperiode te kunnen geven (zie afb. 52).

De aanbevolen landgoedaanleg onderscheidt zich van de andere door de zichtsassen, die in het centrum het driehoekvormige perceel vormen en het ronddeel, dat op de oostelijke punt van deze driehoek ligt. Op dit ronddeel en op de zuidelijke punt van deze driehoek kunnen wegwijzers de recreant laten zien hoe ver hij of zij van andere belangrijke locaties in de omgeving af staat. Bovendien geven ze aan in welke richting je hemelsbreed kijkt. Bij de zuidelijke wegwijzer zal zeker de aanwijzer richting Anholt duidelijk vormgegeven moeten worden, omdat de Lichtenberg hier ten tijde van de landgoedaanleg omstreeks 1650 leenroerig aan was. Voor de recreant verduidelijkt dit het historische verhaal van het landgoed.

Kasteel de Swanenburg

Voor de toegang tot de Swanenburg is één informatiebord voldoende om het verhaal van het kasteelterrein en het landgoed weer te geven. Op dit bord zullen onder andere de historie van het kasteel en het landgoed, de verdwenen ticheloven en de inrichtingsmaatregelen behandeld worden. Dit informatiebord zal eveneens de visualisatie nader toelichten en laten zien hoe het kasteel er door de tijd heen uit heeft gezien. Verder is een tijdvenster met daarin de foto of aquarel van de Swanenburg met Jan Ligthart en zijn gezin, zeer geschikt om de recreant een beeld van het kasteel net voor de sloop in 1900 te geven. Dit venster staat dan net achter de brug over de binnengracht. Dit tijdvenster is tevens een leuke historische anekdote naar de schrijver Jan Ligthart (zie afb. 54).

Op het kasteelterrein zijn meerdere maquettes geschikt om de ontwikkelingsgeschiedenis van het kasteel en zijn grachten voor de recreant inzichtelijk en begrijpelijk te maken. Van de Swanenburg is namelijk in tegenstelling tot de kastelen Sinderen en de Lichtenberg voldoende broninformatie beschikbaar om dit te bewerkstelligen. De recreant/bezoeker kan zo de veranderingen aan het kasteel en haar grachten waarnemen. Men bereikt een bijzonder eindresultaat als men de maquettes of een ruimtelijk ontwerp verwerkt in de stelling van het informatiebord. Zo heeft men bij de op 19 april 2011 geopende

Afb. 53: Het tijdvenster van de Heidentor in Oostenrijk.

Afb. 54: Jan Ligthart met zijn gezin bij de Swanenburg door W.K. de Bruin naar een foto uit 1900.

¹⁹⁶ M. Kocken, 2009

Volgermeerpolder het ruimtelijk ontwerp verwerkt in de stalen stellage van het informatiebord (zie afb. 55).

4.2 Marketing

Zelfs als alles ter plekke tot in de puntjes is georganiseerd, dan betekent het niet dat de recreant weet wat er op de locatie te beleven valt. De kasteelterreinen en de landschapsinrichtingen kunnen niet succesvol een recreatieve functie vervullen, wanneer middelen om bezoekers van buiten de locatie te trekken ontbreken. Hieronder worden per onderwerp een aantal aanbevelingen gedaan om de locatie aan de buitenwereld kenbaar te maken.

Reclame

Het is voor vergroting van de bekendheid noodzakelijk dat informatie over de kasteelterreinen en landschapsinrichtingen wordt opgenomen in het reeds bestaande reclamemateriaal over de streek. Onder dit reclame materiaal vallen onder andere folders, fietsroutekaarten, posters etc. De kasteelterreinen en landschapsinrichtingen zullen de reeds bestaande recreatiemogelijkheden aanvullen, waardoor de recreant een bredere keuze kan maken.

De modernere manieren van reclameverspreiding gaan onder andere over het internet. Het vergroot de bereikbaarheid van de informatie, wanneer op de website van het VVV en andere recreatieve organisaties de informatie wordt opgenomen. Voor recreanten, die dieper in de details willen duiken, kan een website met alle informatie over de kasteelterreinen in de gemeente of de regio worden opgezet. Deze website zal dan wel up to date moeten worden gehouden. Wellicht is het goedkoper om alle informatie op een reeds bestaande website, zoals <http://www.graafschap-middeleeuwen.nl/>, te plaatsen. De link naar zo'n website kan vervolgens op het informatiebord worden geplaatst.

Evenementen

Het kasteelterrein en bijbehorende landgoed lenen zich uitstekend voor het organiseren van evenementen. Hierbij zou bijvoorbeeld kunnen worden gedacht aan een boerenmarkt, reënactment, openluchttheater etc.

Een boerenmarkt met streekeigen producten versterkt het streekeigen karakter van het landschap waar het kasteelterrein in ligt. Bezoekers kunnen dan producten van boeren op of in de directe omgeving van het oude landgoed kopen. Dit stimuleert bovendien de lokale economie. De visualisatie van de Swanenburg brengt voldoende elementen uit haar geschiedenis als verdedigingswerk terug, wat het een uitstekende locatie voor reënactment maakt. Reënactment is het naspelen van de historie, dat wil zeggen de manier van leven en bepaalde historische gebeurtenissen. De geschiedenis van de Swanenburg kent vele belegeringen en plunderingen om op locatie na te kunnen spelen. Zo worden eens per twee jaar in Groenlo (Slag om Grolle) en jaarlijks in Bourtange (Slag om Bourtange) reënactment evenementen georganiseerd, waar vele bezoekers op afkomen (zie afb. 56).¹⁹⁷ Behalve reënactment kunnen op de heringerichte landgoederen ook zgn. 'beleef de geschiedenis' dagen worden georganiseerd. Bij dit soort dagen kan een bezoeker dan alle elementen uit de geschiedenis van de landgoedperiode beleven. Zo kan men zich kleden in oude kleren, historisch eten, ambachtsdemonstraties meemaken etc. In Soest (Utrecht) vindt elk jaar een ambachtenmarkt plaats. Hier kunnen bezoekers meemaken hoe oude producten vroeger werden gemaakt en kunnen ze deze ook ter plekke kopen.¹⁹⁸

De stalen visualisatie van de hoofdburcht van de Swanenburg zou dusdanig kunnen worden gebouwd dat deze bruikbaar wordt om diverse activiteiten in te organiseren, zoals een openluchttheater. Voor een dergelijk evenement is het vooral handig als een tijdelijk podium eenvoudig kan worden geïnstalleerd.

Netwerk

Het zou een grote meerwaarde voor de recreatie opleveren, wanneer de kasteelterreinen d.m.v. een fietsroutenetwerk met elkaar worden verbonden en er excursies over deze route worden gegeven. Over de route kan vervolgens een overkoepelende website worden opgezet, waarop informatie over de kasteelterreinen en de activiteiten in het gebied staat. In moderne tijden zijn

Afb. 56: Reënactment van de Slag om Bourtange.

¹⁹⁷ <http://www.bourtange.nl/> & <http://www.slagomgrolle.nl/>, 12 mei 2011

¹⁹⁸ <http://www.ambachtenmarktsoest.nl/>, 12 mei 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

moderne gadgets een onmisbare aanvulling om de jongere generatie bij de kasteelterreinen te betrekken. Men kan mobiele telefoon apps (applicaties) ontwerpen, waarmee men op afstand kan zien waar de kastelen het landschap hebben gelegen. De recreant kan met zijn/haar telefoon vervolgens ook informatie opvragen.¹⁹⁹

Informatiepunt

Voor alle kasteelterreinen in de gemeente kan een gezamenlijk informatiepunt worden ingericht, zodat de recreant vanuit één centraal punt in de gemeente kan worden voorgelicht. Vanuit dit infopunt wordt dan informatie over de kasteelterreinen en de fietsroute gegeven. Een zeer geschikte plek voor een informatiepunt is het DRU-complex in Ulft, dit ligt namelijk centraal in de gemeente. Op het DRU-complex bevinden zich al een horecagelegenheid, staalmuseum en nog andere bezienswaardigheden. Een infopunt ter promotie van de kasteelterreinen in de streek zou een mooie aanvulling hierop zijn. In het DRU-complex staat bij de historische vereniging Old Sillevold een maquette van de Swanenburg, welke bij het informatiepunt kan worden geplaatst (zie afb. 57). De recreant heeft dan van te voren al een beeld van wat op die historische plek heeft gestaan.

Afb. 57: De maquette van de Swanenburg door Joop Keurentjes uit Etten.

¹⁹⁹ J. van den Goor et al., 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Conclusies en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Conclusie

De resultaten uit het landschapsbiografisch onderzoek hebben geleid tot aanbevelingen voor de landschapsinrichting en de ruimtelijke en communicatieve omgangsvormen met het kasteelterrein. Om een aantrekkelijk gebied voor de recreatie te scheppen zullen historische elementen uit het oude landschap en het kasteelterrein zichtbaar moeten worden gemaakt. Hierbij staat voorop dat archeologische resten zoveel mogelijk in situ (ter plekke) worden gewaarborgd. Zichtbaar maken is echter niet voldoende om het gebied aantrekkelijk voor de recreant te maken en om ook daadwerkelijk recreanten te trekken. Communicatie is nodig om de inhoud van het gebied te presenteren en het gebied daarbuiten te promoten.

- Uit het onderzoek is niet gebleken wanneer of waardoor de behandelde kastelen werden gebouwd. De reden hiervoor is het ontbreken van de informatie over de beginperiode van de kastelen, waardoor we over het jaar van en de aanleiding tot aanleg slechts kunnen speculeren. De landschappelijke aanleiding tot aanleg kan bij de Lichtenberg en de Swanenburg verklaard worden vanuit hun ligging t.o.v. de Oude IJssel. Van oudsher vormde de Oude IJssel een natuurlijke barrière, wat de rivier 'bruikbaar' maakte als grens van bijvoorbeeld een graafschap. Of bestuurlijke grenzen de aanleiding waren om langs deze rivier kastelen te bouwen is uit dit onderzoek niet onomstotelijk bewijsbaar gebleken. Het is wel aannemelijk dat men kastelen langs deze rivier bouwde om aan het kasteel een natuurlijke barrière te hebben. Daarnaast kon deze barrière bij de Swanenburg de grachten van water voorzien. Kasteel Sinderen is het enige kasteel in de gemeente Oude IJsselstreek dat niet strategisch binnen het stroomgebied van de Oude IJssel lag. Kasteel Sinderen werd tussen de bossen op een natuurlijke verhoging in een moerassig gebied gebouwd. De Swanenburg werd ook omringd door een moerassig en nauwelijks toegankelijk terrein, alleen hier overstroomde dit gebied van tijd tot tijd. De Lichtenberg werd niet meteen als verdedigingswerk, maar als boerenhoeve aangelegd. Omdat de Lichtenberg toen nog geen verdedigingsfunctie had, was een strategische ligging ook minder belangrijk. De oorspronkelijke landschappelijke ligging komt vrijwel overeen met die van kasteel Sinderen, omdat de Lichtenberg op ruime afstand van de rivier aan de rand van het dekzandgebied lag. Hier lag de Lichtenberg in een bebost moerassig gebied.
- Over de landschappelijke veranderingen vóór de landgoedaanleg is te weinig informatie overgebleven om een concreet beeld te scheppen. De landgoedaanleg heeft een grote impact op het landschap gehad. In deze periode werden lanen aangelegd die de kastelen Sinderen, de Lichtenberg en de Swanenburg als centraal punt in het landschap hebben gezet. Dit was gebruikelijk bij de Franse landschapsstijl die vanaf 1650 in Nederland werd toegepast. Na of gelijktijdig met de sloop van de kastelen werd het agrarisch gebruik binnen de oude landgoederen geïntensiveerd. Hierdoor verdwenen lanen, bossen, heggen en werden kleine percelen samengevoegd tot grotere. Uiteindelijk verdwenen deze landgoederen uit het beeld.
- De kastelen zijn uiteindelijk na een lange geschiedenis uit het beeld verdwenen. Wat overbleef zijn archeologische resten en bij de Swanenburg een torenruïne. Tegenwoordig is landschappelijk nauwelijks meer iets van het oude kasteelterrein zichtbaar, wat een gemis voor de recreant betekent. Ten behoeve van een recreatieve functie moet in ieder geval het kasteelterrein zichtbaar worden gemaakt, dit kan men realiseren door het opnieuw uitgraven van de oude (buiten)gracht(en). Het ophogen van het kasteelterrein is noodzakelijk om archeologische resten te kunnen consolideren en zal bovendien het kasteelterrein in het landschap zichtbaar maken. Van kasteel de Swanenburg is voldoende informatie beschikbaar om ook het kasteelgebouw zichtbaar te maken, wat voor de recreant erg interessant is. Naast het zichtbaar maken van het kasteelterrein is herinneren en verwijzen een bruikbare methode om het kasteelterrein voor de recreant beleefbaar te maken. De landschapsinrichtingen zijn noodzakelijk om het kasteelterrein in het huidige landschap in te passen. De inrichting van het kasteelterrein moet aansluiten op de tijdslaag van de landschapsinrichting om één landschappelijk geheel te laten ontstaan.
- De aanbevelingen tot het zichtbaar maken van landschap en kasteelterreinen sluiten bij de landgoedperiode aan, omdat deze zeer kenmerkend is voor de binding van het kasteel met het landschap en vanwege het gebrek aan historische informatie uit oudere tijdslagen. In de landgoedperiode werden kastelen tot woonhuis of landhuis omgebouwd met een landschapsaanleg eromheen. Het jaar waarin dit gebeurde, is voor ieder kasteel verschillend, maar globaal is dit de periode vanaf 1650. De methodiek van landschapsinrichting bestaat uit het herstellen landgoedstructuren en het uitlichten van cultuurhistorische hotspots. Cultuurhistorische hotspots zijn plekken waar een ander belangrijk bouwwerk lag of een historisch verhaal over te vertellen valt. Op het landgoed Lichtenberg zijn dit de Lichtenbergse en Wische galg en de watermolen. Bij kasteel Sinderen onder andere het omstreeks 1650 met Appelbomen omringde perceel en de Ziegenbeek. Kasteel de Swanenburg heeft het perceel de Tichelmaat, waar een oude ticheloven stond, als cultuurhistorische hotspot.
- Beheer zal ervoor moeten zorgen dat de aangelegde elementen niet (uit het zicht) verdwijnen. Bovendien is beheer van essentieel belang om verval/degradatie van archeologische resten tegen te gaan. Nadat de aanbevolen elementen zijn aangelegd, moet een beheerplan worden opgesteld als leidraad voor het beheer. Dit beheer is vooral gericht op het zichtbaar houden en voorkomen van degradatie van de archeologische resten en aangelegde elementen.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Zoals al eerder beschreven werd, is het kasteelterrein van de Lichtenberg nog geen archeologisch monument of op een andere wijze beschermd. Hetzelfde geldt voor het molenterrein. Om de archeologische resten van zowel het kasteel- als het molenterrein te kunnen beschermen, moeten ze als gemeentelijk monument van de gemeente Oude IJsselstreek en/of Rijksmonument worden aangewezen.

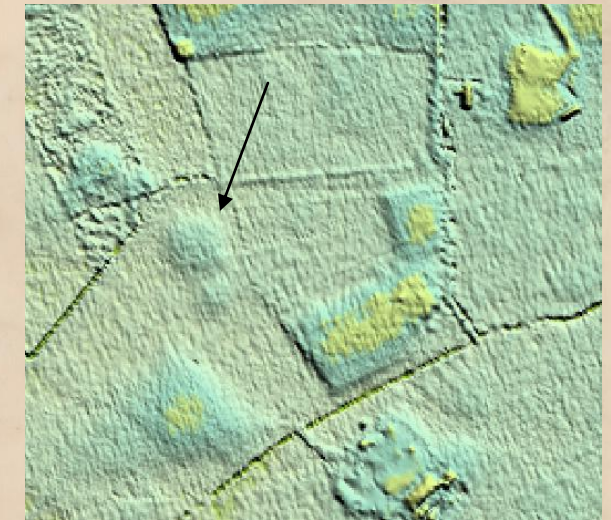
Gezien het feit dat de kasteelterreinen en het land eromheen bij verschillende mensen in eigendom is, kan uitvoering van de in dit rapport voorgestelde maatregelen pas op de lange/middellange termijn plaatsvinden. Dit rapport dient als inspiratiedocument voor de verdere planvorming en kan mee worden genomen in het beleid.

Wanneer andere kasteelterreinen voldoende overeenkomsten hebben met de in dit rapport beschreven kasteelterreinen, dan kan de methode van landschapsinrichting en visualisatie daar ook worden gebruikt. In eerste instantie kan bij de landschapsinrichting en visualisatie van een kasteelterrein op de tijdslaag van het kasteel als verdedigingswerk ingegaan worden. Wanneer onvoldoende informatie hierover beschikbaar blijkt te zijn, dan zullen zowel de landschapsaanleg als de visualisatie op een latere tijdslaag terug moeten vallen.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In dit onderzoek is de beschikbare kennis over het kasteel en het daaraan gerelateerde landschap bijeengebracht en uitgewerkt tot adviezen. Desondanks bleek veel informatie verdwenen of nog niet teruggevonden te zijn. Vervolgonderzoeken kunnen dus nog tot nieuwe ontdekkingen leiden of op een andere manier belangrijke informatie boven water krijgen. Hieronder zullen enkele onderwerpen voor vervolgonderzoek worden aangesneden, die dit rapport kunnen aanvullen.

- Over kasteel Sinderen en de Lichtenberg ontbreekt tot op heden informatie over de verschijningsvormen in de periode dat zij een verdedigingswerk waren. De gaten in deze informatie kunnen met non-destructief archeologisch onderzoek worden aangevuld en indien de mogelijkheid zich voordoet met een opgraving. Onder non-destructief onderzoek vallen weerstandsmetingen en grondradar, die vervolgens met boringen worden geverifieerd.
- De informatie over het landschap vóór de landgoedperiode is slechts beperkt aanwezig. Een vervolgonderzoek, waarbij mensen van verschillende disciplines bijeengebracht worden, kan een reconstructie van het oude landschap opleveren.
- Het is voor een vervolgonderzoek interessant om de relaties tussen de adellijke families vast te stellen, om daarmee de ontstaansgeschiedenis van de kastelen vast te kunnen stellen. Proefsleufonderzoek aan de hoofdburcht van de Swanenburg zou wellicht een exactere datering van het gebouw kunnen geven, dit kan vervolgens de conclusies uit het archiefonderzoek aanvullen. Zo'n onderzoek is zeker ook voor kasteel Sinderen aan te raden.
- Op landgoed Sinderen heeft vóór 1479 de 'oude berg te Wesenthorst' gestaan, waar zich vermoedelijk een houten/tufstenen sterkte heeft bevonden. Dit kasteel is op eventuele ondergrondse resten na verdwenen. De exacte locatie van dit kasteel dient nog te worden vastgesteld, maar de archieven geven wel vage aanwijzingen. De zoektocht naar de locatie van dit kasteel moet worden hervat, wanneer men iets met deze kennis in het huidige

Afb. 58: AHN uitsnede van het gebied ten zuidwesten van het kasteelterrein (rechtsboven). De zwarte pijl geeft de vermoedelijke locatie van kasteel Wesenthorst I aan.

Afb. 59: De luchtfoto van april 2003 geeft op de plaats van de witte pijl een duidelijk lichtere verkleuring aan dan haar omgeving, ondanks dat hier ook hogere plekken liggen. Er kan op deze plaats dus een burchtheuvel hebben gelegen. De vorm lijkt sterk op wat men met grondradar bij het mottenkasteel 'De Heuven' heeft aangetoond.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

landschap wil kunnen doen. Het kasteel Wesenthorst I bevindt zich wellicht ten zuidwesten van het kasteelterrein (zie afb. 58 en 59). Dit gebied draagt namelijk de veldnaam ‘de Horst’.²⁰⁰

- Andere wenselijke vervolgonderzoeken betreffen de ticheloven van de Swanenburg en de watermolen van de Lichtenberg. Het is namelijk nog niet bekend wanneer de ticheloven werd gebouwd, wat haar verschijningsvorm was, waar de gebruikte klei vandaan kwam en wanneer zij uiteindelijk gesloopt of buiten gebruik is geraakt. Over de watermolen ontbreekt ons ook de meest essentiële informatie, namelijk de exacte verschijningsvorm, jaar van aanleg, functie (bijv. graan malen, koper pletten etc.) en het jaar van sloop.
- Daarnaast zou op het kasteelterrein van de Lichtenberg nog onderzoek plaats moeten vinden naar de tuinaanleg, welke op de kaart van 1716 staat aangegeven. Aangezien de kasteelgebouw in tegenstelling tot de boerderijen niet op de kaart staat weergegeven, zou dit wellicht ook het geval kunnen zijn met bijvoorbeeld een oranjerie of tuinhuisje. De kaart waarop amateurarcheologen de bebouwing op beide percelen hebben ingetekend, laat zien dat de oostkant van het perceel bebouwd was. Nader archeologisch onderzoek is nodig om dit te bevestigen en om de verschijningsvorm van een eventueel gebouwtje te kunnen reconstrueren. Bovendien moet nog worden onderzocht op landgoed Lichtenberg of het vierkant omgrachte perceel de tuin ommuurt was. Bij een aantal andere landgoederen (bv. Hof te Dieren, Landgoed Heuven te Rheden) is een ommuurde tuin namelijk wel aanwezig. De bevindingen uit dit onderzoek kunnen dit rapport aanvullen.
- Wanneer toch een eventuele grootschalige opgraving van één de kasteelterreinen plaatsvindt, dan zal men naderhand eventuele reconstructies/visualisaties van deze resten niet direct op de originele fundamenten aan moeten leggen, omdat hiermee bouwhistorische informatie verloren gaat. Deze fundamenten kunnen indien ze in situ (ter plaatse) blijven liggen, bruikbaar blijven voor latere onderzoeken. Na een opgraving moeten de resten alsnog fysiek worden beschermd. Dit kan bijvoorbeeld met behulp van een doorzichtige overkapping, zodat de recreant de originele kasteelfunderingen kan zien. Een ander oplossing is afdekken.

²⁰⁰ L.H. Maas et al., 2009

Verantwoording van de bronnen en afbeeldingen

Boeken/artikelen/rapporten

- Belonje, J. (1952), *Het huis Sinderen in de gemeente Wisch*, In: Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereeniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting, IV (1952) nr.4, 286-291.
- Belonje, J. (1955), *De heerlijkheid Lichtenberg*, In : Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereeniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting, V (1955) nr. 2, december 1955, p. 128-147.
- Bleumink, H. (2003), *Smoel! Belvedere en Reconstructie: Een inventarisatie van de kansen en knelpunten om 'Belvedere' op te nemen in de planvorming en uitvoering van Reconstructieplannen voor de Zandgebieden*, Overland, Boxtel, <http://www.belvedere.nu/>, bezocht: 20 mei 2011.
- Boekhorst, J.H.G. te (2005), *Oorlogsschade in de heerlijkheden Gendringen en Eitten in het rampjaar 1672* (P.J. Bresser bevestigd dat het jaar verkeerd vermeld is, dit dient 1665 te zijn), Deel 9 uit de serie Bronnen van het Algemeen Historisch Archief, J.H.G. te Boekhorst, Bennekom, www.genealogiedomein.nl, bezocht op 1 maart 2011.
- Bolwerk, M., J. Kroezen, H. Maasop (red.) et al. (2006, mei), *De Kroezenhoek; i-j zölt der maor wonen!*, Stichting De Kroezenhoek, St. Ives Uden b.v.
- Borman, R. (ca. 1974), *De spade legt het verleden bloot*, Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN), afdeling Arnhem, In: Persoonlijk archief van H. Hofs van de Oudheidkundige Werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch (ADW), geraadpleegd op 24 februari 2011.
- Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen, Druk De IJsselstroom, Ulft.
- Comité Open Monumentendag Oude IJsselstreek (red.) (2008), *Gemeente Oude IJsselstreek; Sporen van Adel; Monumentengids 2008*, Samenwerkingsverband tussen oudheidkundige verenigingen, belangenverenigingen e.a., Drukkerij IJsselstroom, Ulft.
- Cruysheer, drs. A.T.E., dr. E. Ennen, dr. H. Ronnes et al. (2006), *Kansen door kennis: Ontsluiting van kastelen en borgterreinen in een hedendaags cultuurlandschap*, NKS, ADC Heritage, Vrije Universiteit Amsterdam, Belvedere Stimuleringsfonds voor Architectuur, september 2006.
- Dirkmaat, J.(2006₂), *Nederland weer mooi; Op weg naar een natuurlijk en idyllisch landschap*, Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, Beek-Ubbergen, ANWB Uitgeverij Boeken.
- Dorrestijn, B. (2006), *Zomeravondevenement op de "Lichtenberg"*, In: Old Sillevold; heemkundige vereniging, jaargang 9, voorjaar 2006, p. 15-18.
- Dorrestijn, B.J. (1977), *De Beltermans Straate*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, maart 1977, p. 28-30.
- Geldersch Landschap & Geldersche Kastelen (2007), *Cannenburg Compleet; Een nieuw leven voor het park, de vijvers, de bouwwerken, het ensemble*, Een internet pdf brochure van: <http://www.mooigelderland.nl>, bezocht op 28 maart 2011.
- Goor, J. van den, J. Osterthun, P. Dijk, Y. Vermeulen (2011), *De Veenlinie; Een onderzoek naar het landschap, de geschiedenis en de toekomst van de Veenlinie in Drenthe*, De Veencompagnie, Hamaland Advies, Van Hall-Larenstein, Velp
- Gregersen, B. (2003), *The Power of the Aristocracy; Lay Burials at the Cistercian Abbey of Cara Insula in the Late Middle Ages*, In: Paper for IMC 2003, <http://en.klostermuseum.dk/>, bezocht 2 mei 2011.
- Hagens, H. (1979₄), *Molens, mulders, meesters; negen eeuwen watermolens in de Gelderse Achterhoek, Salland en Twente*, Smit, Hengelo, p. 255-256.
- Harbers, P., H. Rosing (1983), *Bodemkaart van Nederland; Schaal 1:50.000; Toelichting bij de kaartbladen 41 West Aalten en 41 Oost Aalten*, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Harenberg, J. (1995) te Zutphen, *De Swanenburg bij Gendringen; het kasteel dat niet helemaal mocht verdwijnen*, In : Jaarboek Achterhoek en Liemers : Deel 18, p. 110-115
- Hofs, H. (2010), *De begraafplaatsen bij de kapel van Sinderen*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, december 2010, nr. 135, p. 25-34.
- Jansen, P., M. van Benthem (2005), *Historische bouselementen; Geschiedenis, herkenning en beheer*, Stichting Probos, Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen, Waanders Uitgevers, Wageningen, juni 2005.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

- Kempen, P. van, C. Hom (2005), *Verborgten kastelen in zicht; Archeologisch onderzoek en inrichting van kasteelterreinen*, Raap Archeologisch Adviesbureau B.V., Amsterdam, november 2005, Van Ketel, Schagen
- Kobes, D.W. (1959), *Het einde van Huize "Sinderen" te Sinderen (Wisch)*, In: Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting, VI (1959) nr. 2, p. 165-166.
- Kobes, D.W. (1966), *Bloemlezing uit de historie der gemeenten Aalten-Dinxperlo-Wisch*, Firma gebr. De Boer, Aalten, p. 39-45 & 174-221.
- Kobes, D.W. (1975), *Kleine historie van de buurtschap Sinderen en de Antonius-kapel*, Restauratiecommissie Nederlands-Hervormde kerk Varsseveld, Varsseveld, p. 31-23.
- Kobes, D.W. (ca. 1973), *Het voormalige kasteel Sinderen*, In: 100 jaar Geldersche Maatschappij van Landbouw Varsseveld; 1873-1973, p. 145-149.
- Kocken, M. (2009), *Het onzichtbare verbeeld; Ontwerpen met archeologie*, In: ARCHEObrief, 2009 nr. 1, p. 8-14.
- Kolks, H.L.J. (1958), *De heerlijkheid Lichtenberg pl.m. 1640-1700*, In: Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting, VI (1958) nr. 1, december 1958, p. 82-93.
- Kolks, H.L.J. (1987), *Wesenthorst 1 en 2*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, april 1987, p. 57-64.
- Kolks, H.L.J. (1995), *Groot-Michelbrink in Sinderen (I)*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, december 1995, p. 45-60.
- Kolks, H.L.J., B.J. Dorrestijn (1988), met medew. van H.J. Fischer et al., *Met het oog op Silvolde; 800 jaar Silvolde in woord en beeld*, De IJsselstroom, Ulft.
- Ligterink, J. (1994) te Aalten, *De galg op de Roomberg te Silvolde*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, april 1994, p. 28-35.
- Maas, L.H., A.H.G. Schaars (red.), B.J. Dorrestijn (coörd.) (2009), *Boerderij- en veldnamen in Wisch: Terborg, Varsseveld, Silvolde en het buitengebied*, Stichting Staring Instituut, Doetinchem, Mr. H.J. Steenbergenstichting, Varsseveld, Oudheidkundige Werkgemeenschap ADW.
- Maas, L.H., A.H.G. Schaars (red.), Jan van Aoken (coörd.) et al. (2004), *Boerderij- en veldnamen in Gendringen*, Stichting Staring Instituut, Doetinchem, Mr. H.J. Steenbergenstichting, Varsseveld, Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen.
- Meijles, E., T. Spek (z.j.), *Het maken van een landschapsbiografie: over het gebruik van historische kennis voor het toekomstige landschap*, Brochure, In: <http://www.rug.nl/>, bezocht: 20 mei 2011.
- Miedema, F.R.P.M. (2009), *De dynamiek van het landschap van het Oude IJsseldal bij Drempt; Een landschapsreconstructie vanaf begin laat Weichselien tot heden*, Afstudeerscriptie Wageningen Universiteit: LAD-80436.
- Oudheidkundige Werkgemeenschap Aalten-Dinxperlo-Wisch (1987), *In de Nottel*, In: De Reclame Wischpost, 14 juli 1987.
- Provincie Gelderland, afdeling Communicatie (2009), *Belvoir 3 Cultuurhistorisch beleid 2009-2012*, Provincie Gelderland, 23 februari 2009, <http://www.gelderland.nl/>, bezocht: 19 mei 2011.
- Spierings, M.J.G., G. van der Veer (2007), *Gebiedsontwikkeling Croy; visie en maatregelen*, ARCADIS, Bureau Praedium, 17 juli 2007, rapportnummer: 110502/ZF7/360/201377.
- Stichting Martenastate (z.j.), *Herstelplan Martenastate*, Een internet pdf brochure van: <http://www.martenastate.nl/>, bezocht op 28 maart 2011.
- Stroet, S. (1989), *Verpondings-Quohieren 1640-1650: Dinxperlo, Versevelt, Groenlo, Bredevoort, Aalten*, Oostgelders tijdschrift voor Genealogie en Boerderij-onderzoek, transcriptie april 1989.
- Stroet, S. (1993), *Verpondingen Bronckhorst, Silvolde, Baer en Lathum, Mallum en Recken; Cohieren Kwartier Zutphen 1640 – 1650 door Kreyneck*, Amersfoort, transcriptie oktober 1993, In: Achterhoeks Archief te Doetinchem.
- Wartena, R. (1985), *Oud nieuws over Sinderen (I)*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, december 1985, p. 29-32.
- Wartena, R. (1986), *Oud nieuws over Sinderen (II)*, In: Contactorgaan A.D.W. van de werkgemeenschap Aalten, Dinxperlo en Wisch, april 1986, p. 17-25.
- Westerman, J. (2009, ongepubliceerd), *Redegevende omschrijving; De Lichtenberg, Silvolde*, Gelders Genootschap, 27 januari 2009.
- Winands, W. (1995), *Het Meghlo dat Megchelen werd*, Streekarchivaat Oost-Gelderland, De IJsselstroom, Ulft, november 1995, p. 53-71.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Kaartmateriaal

- Achterhoeks Archief te Doetinchem (z.j.), luchtfoto van het gebied rondom Huis Landfort met het terrein van de Swanenburg omstreeks 1935, ongeinventariseerd archief van de stichting Rhijngheest, restauratiearchief Huis Landfort).
- Alterra (2003), *Geomorfologische Kaart Nederland (GKN); digitale ArcGIS-bestanden*, Kaartopname: gedeeltelijk 1960-1990, landsdekkend en herzien m.b.v. de AHN, digitaal 2003, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen (onvoltooide analoge uitgave, 1990), Alterra, Wageningen (gedigitaliseerd in ArcGIS, 2003), In: Van Hall-Larenstein te Velp, GISdata.
- Alterra (2006), *Bodemkaart van Nederland; digitale ArcGIS-bestanden*, kaartopname: 1978-1981, Stichting voor Bodemkartering (Stiboka), Wageningen (analoge uitgave 1983), Alterra, Wageningen gedigitaliseerd in ArcGIS, In: Van Hall-Larenstein te Velp, GISdata.
- Alterra (z.j.), *Historisch Landschap; Nederland; digitale ArcGIS-bestanden*, Alterra, Wageningen.
- Bing Maps (2010), In: <http://www.bing.com/maps>, bezocht in de periode februari-mei 2011.
- Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis.
- Buro Ruimte & Groen (2010), *Herinrichting kasteelterrein Maelstede – Kapelle*, Gemeente Kapelle, In: <http://www.ruimte-groen.nl/img/pdf/P-maelstede.pdf>, aanmaakdatum document: 9 februari 2010, bezocht 3 mei 2011.
- Dun, P. van, T. Caspers, H. Stam (red.) (2008), *Historische topografische Atlas +/- 1843-1845; Achterhoek, Liemers, Rijk van Nijmegen; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
- Geelkercken, N. van (z.j., 17de eeuw), *De Swanenburg bij Gendringen*, In: Gelders Archief te Arnhem, Verwolde, toegangsnr. 0556 inventarisnr. 1294.
- Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer.
- Kadaster (1838), *Kadastrale kaarten van de Kadastrale gemeenten Etten, Gendringen, Netterden, Varsseveld en Wisch*, Kaartopname: 1811-1832, Kadaster, Apeldoorn.
- Leest, A. van der, H. Stam, Harry Wonink (red.) (2005), *Grote Historische topografische Atlas +/- 1905; Gelderland; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
- Muller, R. (1709), *Vier kaarten behorende bij het proces van de Advocaat fiscaal contra H. van Laer, heer tot den Lichtenberg [meerdere individuele titels]*, In: Gelders Archief te Arnhem, ORA Terborg en Wisch, toegangsnr. 0209 inventarisnummers AKV510, AKV511, AKV512 & AKV513.
- Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem.
- Ravesteyn, T.D. van (1650), *Bezittingen van het huis Sinderen onder Wisch*, In: Gelders Archief te Arnhem, Civiele processen Hof van Gelre en Zutphen, toegangsnr. 0124, inventarisnr. AKV506.
- Ravesteyn, T.D. van (1660), *Kaart van het goed de Nottle of Gossele bij den Lichtenberg, gelegen achter het Huis Ulft, geteekend in 1660 door den Emmerikschen landmeter Tuenis D. van Ravesteyn*, In: Archief Huis Bergh, toegangsnr. 0214 inventarisnr. 4756, 2 kaarten.
- Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
- Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen.

Websites (bezoekdata staan indien vaker bezocht in de voetnoot vermeld)

- <http://www.ambachtenmarktsoest.nl/>, 12 mei 2011
- <http://www.bourtange.nl/>, 12 mei 2011
- <http://www.ename974.org/>, 13 mei 2011
- <http://www.fortidsmindeguide.dk/>, 2 mei 2011
- <http://www.geldersarchief.nl/>
- <http://www.huisbergh.nl/>
- <http://www.kich.nl/>
- <http://www.natuurvereniging-ridderkerk.nl/>, 11 mei 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

- <http://www.sinderen.com>
- <http://www.slagomgrolle.nl/>, 12 mei 2011
- <http://www.uniastatebears.nl>
- www.dinoloket.nl, 4 mei 2011
- www.graafschap-middeleeuwen.nl
- www.kastelenin nederland.nl, 30 maart 2011
- www.watwaswaar.nl/

Mondelinge/schriftelijke mededelingen

- Bernhard Dorrestijn, voormalig archivaris van de gemeente Wisch, lid van de historische vereniging Old Sillevold, gesproken op 14 maart 2011
- Herman Hofs, oud-voorzitter van de Oudheidkundige Werkgemeenschap Aalten-Dinxperlo-Wisch (ADW), gesproken op 24 februari 2011
- Marc Kocken, regioarcheoloog van de Regio Achterhoek, 4 mei 2011
- Peter Bresser, archivaris Achterhoeks streekarchivaat te Doetinchem & Archief Huis Bergh te 's Heerenberg, e-mail: 31 maart 2011, 15:22
- Roeland Emaus, Master-student Archeologie van NW-Europa aan de Universiteit van Amsterdam, diverse e-mails in de periode januari-maart 2011

Verantwoording van de afbeeldingen

Omslag

Een Adobe Photoshop bewerking van afbeeldingen uit:

- Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
- Kobes, D.W. (ca. 1973), *Het voormalige kasteel Sinderen*, In: 100 jaar Geldersche Maatschappij van Landbouw Varsseveld; 1873-1973, p. 145-149.
- Westerman, J. (2009, ongepubliceerd), *Redegevende omschrijving; De Lichtenberg, Silvolde*, Gelders Genootschap, 27 januari 2009.
- Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), *Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen*, Druk De IJsselstroom, Ulft
- Foto's: Y. Vermeulen, 2011

Achtergrondafbeeldingen

Met Adobe Photoshop gecreëerd vanuit: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.

Hoofdrapport

1. Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem, met ArcGIS gegeoreferereerd en hierop de locaties van de kasteelterreinen aangegeven.
2. Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis, met ArcGIS gegeoreferereerd, het kasteelterrein en haar bezittingen omstreeks 1838 ingetekend.
Kadaster (1838), *Kadastrale kaarten van de Kadastrale gemeenten Etten, Gendringen, Netterden, Varsseveld en Wisch*, Kaartopname: 1811-1832, Kadaster, Apeldoorn.
Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer.
Foto: Y. Vermeulen, De Huusboer, genomen op 6 april 2011.
3. Foto: H. Hofs, De gevelsteen van de Antoniuskapel te Sinderen, genomen op 19 mei 2011.
4. Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool
VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGeningen UR

5. Ravesteyn, T.D. van (1650), *Bezittingen van het huis Sinderen onder Wisch*, In: Gelders Archief te Arnhem, Civiele processen Hof van Gelre en Zutphen, toegangsnr. 0124, inventarisnr. AKV506, met ArcGIS gegeoreferereerd en in ArcScene met de digitale AHN-bestanden van hogeschool Van Hall-Larenstein in 3D geprojecteerd, de lay-out, helderheid en contrast met Adobe Photoshop bewerkt.
6. Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen.
7. Foto: Y. Vermeulen, De toegangspoort tot de begraafplaats van de Antoniuskapel te Sinderen, genomen op 6 april 2011.
8. Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis, met ArcGIS gegeoreferereerd, het kasteelterrein en haar bezittingen omstreeks 1716 ingetekend.
Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer
Foto: Y. Vermeulen, Kasteelterrein de Lichtenberg, genomen op 14 maart 2011.
9. Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem.
10. Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366, met ArcGIS gegeoreferereerd en in ArcScene met de digitale AHN-bestanden van hogeschool Van Hall-Larenstein in 3D geprojecteerd, de lay-out met Adobe Photoshop bewerkt.
11. Muller, R. (1709), *Vier kaarten behorende bij het proces van de Advocaat fiscaal contra H. van Laer, heer tot den Lichtenberg [meerdere individuele titels]*, In: Gelders Archief te Arnhem, ORA Terborg en Wisch, toegangsnr. 0209 inventarisnummers AKV510, AKV511, AKV512 & AKV513.
12. Idem.
13. Idem.
14. Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer.
15. Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis, met ArcGIS gegeoreferereerd, het kasteelterrein volgens de kaart van 1650 en de kadastrale kaart van 1838 ingetekend en haar bezittingen uit de periode 1688-1900 ingetekend.
Geelkercken, N. van (z.j., 17de eeuw), *De Swanenburg bij Gendringen*, In: Gelders Archief te Arnhem, Verwolde, toegangsnr. 0556 inventarisnr. 1294.
Kadaster (1838), *Kadastrale kaarten van de Kadastrale gemeenten Etten, Gendringen, Netterden, Varsseveld en Wisch*, Kaartopname: 1811-1832, Kadaster, Apeldoorn.
Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), *Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen*, Druk De IJsselstroom, Ulft.
Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer.
Foto: Y. Vermeulen, Kasteelterrein de Swanenburg, genomen op 6 april 2011.
16. Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem.
17. Bolwerk, M., J. Kroezen, H. Maasop (red.) et al. (2006, mei), *De Kroezenhoek; i-j zölt der maor wonen!*, Stichting De Kroezenhoek, St. Ives Uden b.v.
18. Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen.
19. Achterhoeks Archief te Doetinchem (z.j.), luchtfoto van het gebied rondom Huis Landfort met het terrein van de Swanenburg omstreeks 1935, ongeinventariseerd archief van de stichting Rhijngeest, restauratiearchief Huis Landfort), met ArcGIS gegeoreferereerd en in ArcScene met de digitale AHN-bestanden van hogeschool Van Hall-Larenstein in 3D geprojecteerd, de lay-out en helderheid met Adobe Photoshop bewerkt.
20. Foto: Z. van Dijk, Torenruïne van kasteel de Swanenburg, genomen op 11 september 2010, In: <http://commons.wikimedia.org>, bezocht op 15 mei 2011.
21. Foto: Y. Vermeulen, Torenruïne van kasteel de Swanenburg na de vernielingen omstreeks februari-maart 2011, genomen op 6 april 2011, met Adobe Photoshop helderheid, contrast en verscherping aangepast.
22. Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen.
23. Foto: <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/>, bezocht op 13 mei 2011
24. Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis.
Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen.
Dun, P. van, T. Caspers, H. Stam (red.) (2008), *Historische topografische Atlas +/- 1843-1845; Achterhoek, Liemers, Rijk van Nijmegen; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

- Leest, A. van der, H. Stam, Harry Wonink (red.) (2005), *Grote Historische topografische Atlas +/- 1905; Gelderland; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
Bovenstaande kaarten zijn met ArcGIS gegeorefereerd en in ArcScene met de digitale AHN-bestanden van hogeschool Van Hall-Larenstein in 3D geprojecteerd, de cliparts en layout zijn met Adobe Photoshop bewerkt.
25. Muller, R. (1709), *Vier kaarten behorende bij het proces van de Advocaat fiscaal contra H. van Laer, heer tot den Lichtenberg [meerdere individuele titels]*, In: Gelders Archief te Arnhem, ORA Terborg en Wisch, toegangsnr. 0209 inventarisnummers AKV510, AKV511, AKV512 & AKV513.
 26. Foto: <http://www.cannenburghermolen.nl>, bezocht op 17 mei 2011
 27. Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis.
Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
Dun, P. van, T. Caspers, H. Stam (red.) (2008), *Historische topografische Atlas +/- 1843-1845; Achterhoek, Liemers, Rijk van Nijmegen; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
Leest, A. van der, H. Stam, Harry Wonink (red.) (2005), *Grote Historische topografische Atlas +/- 1905; Gelderland; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
Bovenstaande kaarten zijn met ArcGIS gegeorefereerd en in ArcScene met de digitale AHN-bestanden van hogeschool Van Hall-Larenstein in 3D geprojecteerd, de cliparts en layout zijn met Adobe Photoshop bewerkt.
 28. Boddaert, M. (red.), N. Bakker, H. Bunk et al. (2004), *ANWB Topografische Atlas Gelderland 1:25000*, ANWB Media, Den Haag, Bart Bennis.
Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen.
Dun, P. van, T. Caspers, H. Stam (red.) (2008), *Historische topografische Atlas +/- 1843-1845; Achterhoek, Liemers, Rijk van Nijmegen; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
Leest, A. van der, H. Stam, Harry Wonink (red.) (2005), *Grote Historische topografische Atlas +/- 1905; Gelderland; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland.
Bovenstaande kaarten zijn met ArcGIS gegeorefereerd en in ArcScene met de digitale AHN-bestanden van hogeschool Van Hall-Larenstein in 3D geprojecteerd, de cliparts en layout zijn met Adobe Photoshop bewerkt.
 29. Belonje, J. (1952), *Het huis Sinderen in de gemeente Wisch*, In: Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting, IV (1952) nr.4, 286-291, helderheid en belichting in Adobe Photoshop aangepast.
 30. Kobes, D.W. (ca. 1973), *Het voormalige kasteel Sinderen*, In: 100 jaar Geldersche Maatschappij van Landbouw Varsseveld; 1873-1973, p. 145-149, helderheid en belichting in Adobe Photoshop aangepast.
 31. R. Emaus, 30 maart 2011.
 32. Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer.
 33. Comité Open Monumentendag Oude IJsselstreek (red.) (2008), *Gemeente Oude IJsselstreek; Sporen van Adel; Monumentengids 2008*, Samenwerkingsverband tussen oudheidkundige verenigingen, belangenverenigingen e.a., Drukkerij IJsselstroom, Ulft.
 34. Westerman, J. (2009, ongepubliceerd), *Redegevende omschrijving; De Lichtenberg, Silvolde*, Gelders Genootschap, 27 januari 2009.
 35. Idem.
 36. Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen, Druk De IJsselstroom, Ulft.
 37. Idem.
 38. Idem.
 39. Idem.
 40. Idem.
 41. Foto: A. Speelman, genomen in 2007, In: <http://news.webshots.com/>, bezocht op 24 mei 2011.
 42. Foto: <http://www.canvasfoto.nl/>, bezocht op 24 mei 2011.
 43. Foto: <http://www.kasteel.nl/>, bezocht op 24 mei 2011.
 44. Foto: M. Kocken, genomen op 3 juni 2004.
 45. Foto: M. Kocken, genomen op 29 juli 2004.
 46. Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen, Druk De IJsselstroom, Ulft.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

47. Idem.
48. Foto: <http://romeen.nl/>, bezocht op 24 mei 2011.
49. Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen, Druk De IJsselstroom, Ulft.
50. Foto: Y. Vermeulen, genomen op 6 april 2011.
51. Foto: M. Kocken, genomen op 27 juni 2008, het informatiebord is ontworpen door Kelvin Wilson en Marc Kocken.
52. Cruysheer, drs. A.T.E., dr. E. Ennen, dr. H. Ronnes et al. (2006), *Kansen door kennis: Ontsluiting van kastelen en borgterreinen in een hedendaags cultuurlandschap*, NKS, ADC Heritage, Vrije Universiteit Amsterdam, Belvedere Stimuleringsfonds voor Architectuur, september 2006.
Westerman, J. (2009, ongepubliceerd), *Redegevende omschrijving; De Lichtenberg, Silvolde*, Gelders Genootschap, 27 januari 2009.
De foto's zijn met Adobe Photoshop tot één foto samengevoegd.
53. Cruysheer, drs. A.T.E., dr. E. Ennen, dr. H. Ronnes et al. (2006), *Kansen door kennis: Ontsluiting van kastelen en borgterreinen in een hedendaags cultuurlandschap*, NKS, ADC Heritage, Vrije Universiteit Amsterdam, Belvedere Stimuleringsfonds voor Architectuur, september 2006.
54. Bresser, P.J., J. Gervers, S. Hermsen et al. (2005), Oudheidkundige Vereniging Gemeente Gendringen, Druk De IJsselstroom, Ulft.
55. Foto: K. Suyk, genomen op 18 april 2011, ANP, Amsterdam, In: <http://www.rnw.nl/>, 22 mei 2011.
56. Foto: <http://www.bourtange.nl/>, bezocht op 25 mei 2011.
57. Foto: Y. Vermeulen, genomen op 6 april 2011.
58. Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem.
59. Gemeente Oude IJsselstreek (2011), *Jaarlijkse luchtfoto-opnamen*, GIS-viewer.

Bijlagen

60. Geldersch Landschap & Geldersche Kastelen (2007), *Cannenburch Compleet; Een nieuw leven voor het park, de vijvers, de bouwwerken, het ensemble*, Een internet pdf brochure van: <http://www.mooigelderland.nl>, bezocht op 28 maart 2011.
61. Spierings, M.J.G., G. van der Veer (2007), *Gebiedsontwikkeling Croy; visie en maatregelen*, ARCADIS, Bureau Praedium, 17 juli 2007, rapportnummer: 110502/ZF7/360/201377.
62. Stichting Martenastate (z.j.), *Herstelplan Martenastate*, Een internet pdf brochure van: <http://www.martenastate.nl/>, bezocht op 28 maart 2011.
63. Foto: M. Kocken, genomen op 3 juni 2004.
64. Foto: T. Stegelmann, genomen op 1 augustus 2010, In: <http://stegelmann.blogspot.com>, bezocht op 28 mei 2011
65. Foto: <http://www.fortidsmindeguide.dk/>, bezocht op 28 mei 2011
66. Idem.
67. Buro Ruimte & Groen (2010), *Herinrichting kasteelterrein Maelstede – Kapelle*, Gemeente Kapelle, In: <http://www.ruimte-groen.nl/img/pdf/P-maelstede.pdf>, aanmaakdatum document: 9 februari 2010, bezocht 3 mei 2011.
68. Foto: D. Kransberg, z.j., In: <http://www.kastelenbeeldbank.nl/>, bezocht op 30 mei 2011
69. Cruysheer, drs. A.T.E., dr. E. Ennen, dr. H. Ronnes et al. (2006), *Kansen door kennis: Ontsluiting van kastelen en borgterreinen in een hedendaags cultuurlandschap*, NKS, ADC Heritage, Vrije Universiteit Amsterdam, Belvedere Stimuleringsfonds voor Architectuur, september 2006.
70. Geelkercken, N. van (z.j., 17de eeuw), *De Swanenburg bij Gendringen*, In: Gelders Archief te Arnhem, Verwolde, toegangsnr. 0556 inventarisnr. 1294, georeferereerd met ArcMap.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
71. Ravesteyn, T.D. van (1650), *Bezittingen van het huis Sinderen onder Wisch*, In: Gelders Archief te Arnhem, Civiele processen Hof van Gelre en Zutphen, toegangsnr. 0124, inventarisnr. AKV506, georeferereerd met ArcMap.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

- Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem, georeferereerd met ArcMap.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
Lay-out: Adobe Photoshop.
72. Ravesteyn, T.D. van (1660), *Kaart van het goed de Nottele of Gossele bij den Lichtenberg, gelegen achter het Huis Ulft, geteekend in 1660 door den Emmeriksch en landmeter Tuenis D. van Ravesteyn*, In: Archief Huis Bergh, toegangsnr. 0214 inventarisnr. 4756, 2 kaarten.
73. Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366, georeferereerd met ArcMap, lay-out met Adobe Photoshop.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
74. Versfelt, H.J. (2011), *Kaarten van Gelderland 1773-1813; Achterhoek, Liemers, Arnhem-Nijmegen*, H.J. Versfelt, Zalsman, Groningen, georeferereerd met ArcMap.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
Lay-out: Adobe Photoshop.
75. Idem.
76. Kadaster (1838), *Kadastrale kaarten van de Kadastrale gemeenten Etten, Gendringen, Netterden, Varsseveld en Wisch*, Kaartopname: 1811-1832, Kadaster, Apeldoorn, ingekleurd met Adobe Photoshop, georeferereerd met ArcMap.
Provincie Gelderland (z.j.), *Algemeen Hoogtebestand Nederland; uitsnede gemeente Oude IJsselstreek; vanuit het 0,5 bij 0,5 meter gridbestand*, Provincie Gelderland, Arnhem, georeferereerd met ArcMap.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
Lay-out: Adobe Photoshop.
77. Idem.
78. Idem.
79. Dun, P. van, T. Caspers, H. Stam (red.) (2008), *Historische topografische Atlas +/- 1843-1845; Achterhoek, Liemers, Rijk van Nijmegen; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland, georeferereerd met ArcMap.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
80. Idem.
81. Idem.
82. Leest, A. van der, H. Stam, Harry Wonink (red.) (2005), *Grote Historische topografische Atlas +/- 1905; Gelderland; schaal 1:25:000*, Uitgeverij Nieuwland, georeferereerd met ArcMap.
Noordpijl toegevoegd in Adobe Photoshop: Verbeek, L. (1716), *De hoge heerlijkheid en haevesate Ligtenberg (1/4)*, In: Gelders Archief te Arnhem, Huis Ruurlo, toegangsnr. 0894 inventarisnr. 1366.
83. Idem.
84. Idem.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

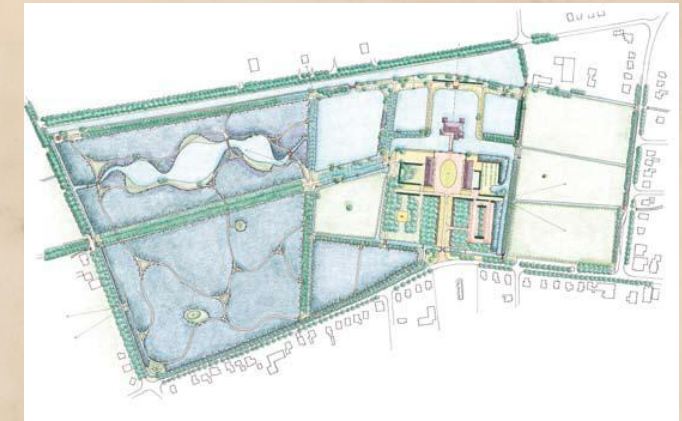
Bijlage 1: Referenties herinrichting en visualisatie

Herinrichting/herstel van landgoederen

Landgoed Cannenburch (Vaassen, Gelderland)

Rondom het kasteel Cannenburch ligt een relatief bescheiden landgoed van 24 hectare. Het is een landgoed met lanen, vijverpartijen, tuinen etc. Bij het herstel van het landgoed staan behoud van de historische elementen uit de verschillende tijdslagen centraal, tenzij de staat waarin het element verkeert of een functionele reden dit niet toelaat. Hierbij staat het herstellen van de meest kenmerkende karaktereigenschappen van het park centraal. In het herstelplan is gekozen voor een aangescherpt contrast tussen de formele aanleg rondom het kasteel en de Engelse landschapsstijl eromheen. Bij de Cannenburgh is ondanks de later heersende mode de kasteelgracht nooit tot een glooiende 'vijvergracht' omgevormd, maar heeft zij haar oorspronkelijke rechthoekige verloop behouden.

Naast behoud van de bestaande historische elementen zal op de Cannenburg vernieuwing plaatsvinden, namelijk vervanging van de bosvakken langs de oprijlaan door strakke lindenblokken. Op deze manier ontstaan twee duidelijk van elkaar gescheiden parkdelen met bindende elementen in de vorm van onder andere een middenlaan, dwarslaan en beken (zie afb. 60).²⁰¹

Afb. 60: Ontwerpschets herstelplan Landgoed Cannenburgh.

Landgoed kasteel Croy (Aarle-Rixtel, Noord-Brabant)

Rondom kasteel Croy waren in 1850 kleine bossen aanwezig en het gebied wordt gekenmerkt door typische laanstructuren. Tegenwoordig liggen aan de noord en zuidzijde nog bossen, waarbinnen eertijds laanstructuren lagen. Het gehele kasteelcomplex is beschermd als Rijksmonument, hiertoe behoren het kasteel, poorthuis, kasteelboerderij, binnen- en buitengracht en de bijbehorende gronden. De nog aanwezige lanenstructuren behoren tot de historische groenstructuren. De kern van het plan tot gebiedsontwikkeling van het landgoed bestaat uit het Belvedere statement 'behoud door ontwikkeling'. In dit geval gaat het om behoud van cultuurhistorisch erfgoed door hier nieuwe functies aan toe te kennen, waarbij ontwikkelingen niet tot achteruitgang van de cultuurhistorische waarden mogen leiden.

Bij de herstel van het landgoed worden enkele randvoorwaarden aangehouden (zie afb. 61):

- Laanstructuren en het centrale middelpunt (waar lanen op uitkomen) behouden en versterken
- Zo veel mogelijk aanhouden van het groenassortiment zoals dat vroeger op het landgoed werd gebruikt
- Agrarische functie behouden, maar meer afstemmen op beleving; dus meer diversiteit en kleinschalig ruimtegebruik
- Herbouw en toekennen van een nieuwe functie aan het prieeltje, waar Freule Constance vroeger van het landschap kon genieten²⁰²

Afb. 61: Sfeerbeeld Landgoed Croy.

Martenastate (Gemeente Leeuwarderadeel, Friesland)

De Martenastate is een havezathe die in 1899 gebouwd is op de plaats waar de oude state uit 1584 heeft gestaan. Rondom deze state lag het landgoed Martenastate; een park, met daarin stinzefflora en een aantal cultuurhistorisch waardevolle panden. De structuren van het omringende landgoed gaan terug tot in de 16de eeuw. Uit deze periode resteert een driehoekig eiland

²⁰¹ Geldersch Landschap & Geldersche Kastelen, 2007

²⁰² M.J.G., Spierings et al., 2007

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

(bastionvorm) dat herinnerd aan de periode van vestingbouw. Verder zijn uit deze periode rechte (linde)lanen en strakke vijverpartijen afkomstig. Later ging men het landgoed aan de nieuwe modes aanpassen, zo kregen vijverpartijen en paden een slingerend verloop. De afgelopen decennia zijn veel bomen verloren gegaan door stormschade of (iep)ziekte, waardoor de aanwezige elementen gedeeltelijk vervlakt of verdwenen zijn. Het herstelplan zal zorgen voor de realisatie van een uniek park met daarin vertegenwoordigd twee duidelijk herkenbare stijlen van tuinkunst.

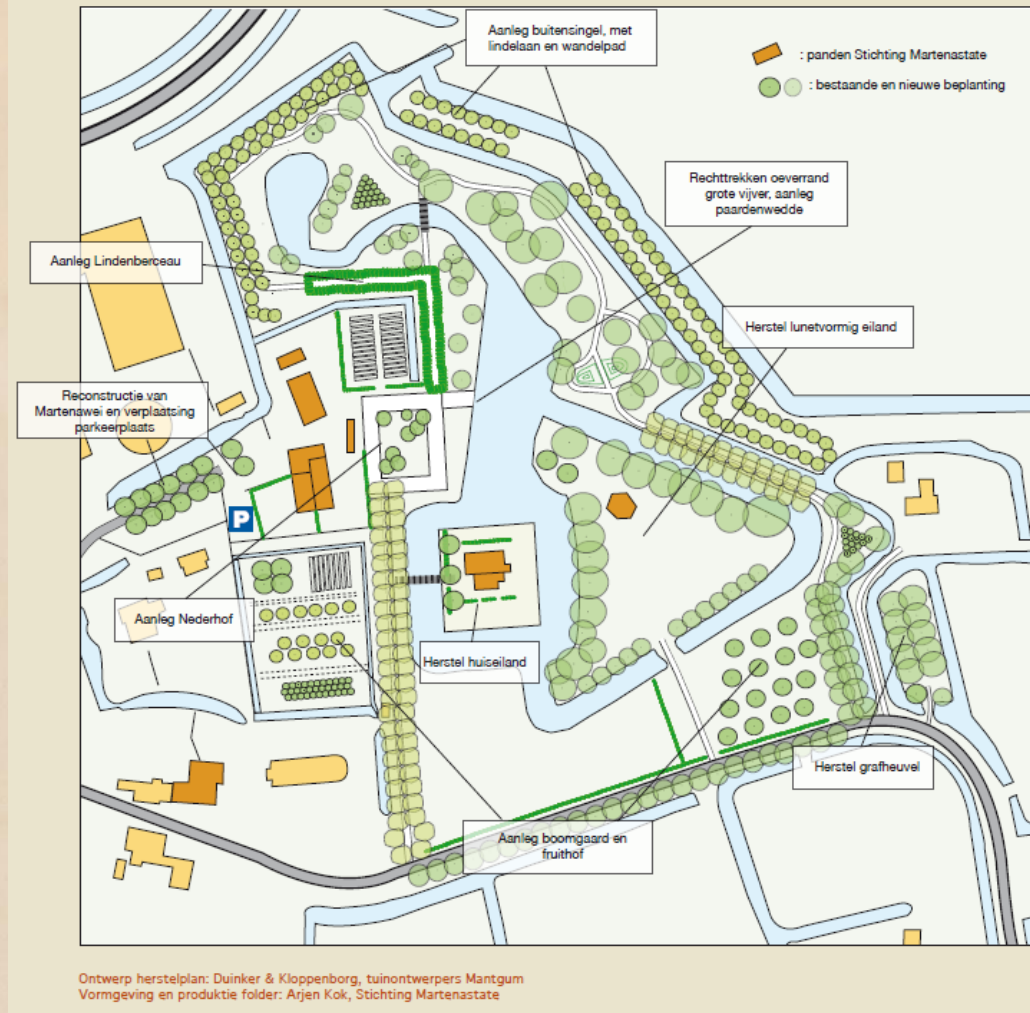
Een aantal belangrijke activiteiten uit het herstelplan zijn (zie afb. 62):

- Reconstructie van de oprijlaan, de Martenawei
- Herstel en aanleg Nederhof
- Terugbrengen van de fruit- en moestuinen
- Herstel van zichtlijnen
- Herplant van een aantal boomgaarden
- Herstel lunetvorm van het driehoekige eiland (Stichting Martenastate, z.j.)²⁰³

Conclusie

Het is voor verdwenen landgoederen die in formele (Franse) stijl zijn aangelegd in ieder geval van belang dat deze op hoofdlijnen heringericht worden. Vooral de (oprij)lanen en zichtassen van zo'n landgoed zijn van essentieel belang om het kasteel/landhuis tot centraal punt van dit landgoed te markeren. Bij een kasteel kunnen ook de bijbehorende fruit- en moestuinen opnieuw ingericht worden.

Overzichtskaart herstelplan Martenastate

Afb. 62: Overzichtskaart herstelplan Martenastate.

²⁰³ Stichting Martenastate, z.j.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Visualisatie van kastelen

Uniatestate (Bears, gemeente Littenseradiel)

De Uniatestate in Bears is een verdwenen state (steenhuys/havezate) in Friesland, waarvan men de contouren in staal heeft gevisualiseerd. De bezoeker krijgt een zeer gedetailleerd beeld van hoe het kasteel er voor de sloop heeft uitgezien. Bij de sloop is het poortgebouw blijven staan, dat men heeft gerestaureerd. De toren van het stalen kunstwerk kan beklommen worden, waardoor men goed zicht heeft op de omgeving en de nabijgelegen middeleeuwse kerk (zie afb. 63).²⁰⁴ Aan de site is een nieuwe functie toegekend, zo heeft het een eigen bezoekerscentrum, is het een trouwlocatie en openluchtklas en er worden recreatieve arrangementen aangeboden.²⁰⁵

Afb. 64: Kijkvitruine op één van de opgegraven skeletten bij het Øm klooster te Emborg.

in 1975-1978 en 1986. Men heeft bij de oudste opgravingen niet heel diep gegraven, waardoor mogelijk nog meerdere graven onder de grond verborgen kunnen liggen.²⁰⁶

Tijdens een bezoek in 2008 was te zien dat men gebruik had gemaakt van verschillende visualisatiemethoden, namelijk: (waarschijnlijk) direct op de oude fundamenteën nieuwe muurcontouren metselen (zie afb. 66), muren met brokken natuursteen zichtbaar maken, visualiseren door aan twee zijden bielzen te plaatsen en de ruimte daartussen op te vullen met baksteenpuin (wellicht uit de opgraving, zie afb. 65). Naast deze visualisatie zijn op het terrein tuinen ingericht waar planten groeien die de middeleeuwse leefwijze demonstreren. Een aantal van de (waarschijnlijk in de latere opgravingen) gevonden skeletten zijn overkapt met een kijkvitruine (zie afb. 64). De bezoeker krijgt zo een goed idee van hoe de mensen destijds begraven werden.

Kasteelterrein Maelstede

In de gemeente Kapelle ligt het kasteelterrein Maelstede, dat tussen een nieuwbouwwijk in is komen te liggen. De oude contouren van de funderingen zijn bij dit kasteel met schanskorven weer zichtbaar gemaakt (zie afb. 67). Schanskorven zijn stalen kooien gevuld met stenen.

²⁰⁴ A.T.E. Cruysheer et al., 2006

²⁰⁵ <http://www.uniastatebears.nl/>, 13 mei 2011

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 63: Door de gerestaureerde poort zicht op de stalen constructie van de Uniatestate.

Afb. 65: Visualisatie van de funderingen van het Øm klooster d.m.v. bielzen en puin.

Afb. 66: Opgemetselde funderingen van het Øm klooster te Emborg.

Deze vorm van visualiseren is relatief goedkoop en nauwelijks aan verweer, verval of vandalisme onderhevig. Bij het kasteel is ook de oorspronkelijke grachtenstructuur hersteld en leidt een nieuwe brug over deze gracht naar het terrein. Een deel van de beplantingen rondom het terrein is verwijderd en daar waar nodig zijn nieuwe beplantingen aangelegd om de dominante bebouwing aan het zicht te onttrekken. Het terrein is dusdanig ingericht dat de bescherming van de in de bodem aanwezige resten is geïntegreerd.²⁰⁷

Afb. 68: De opgegraven funderingen van kasteel Egmond zijn opgemetseld om de oude contouren te reconstrueren.

Kasteelterrein Egmond (Egmond aan de Hoef)

Het kasteel Egmond is een vroeg voorbeeld van visualisatie van een oud kasteel. Het kasteel werd in de jaren 1933-1936 opgegraven en gevisualiseerd door muren direct op de oude funderingen te metselen (zie afb. 68). Het kasteel lag ooit als een klein eiland in een moeras van biez en riet. Doordat bij de volledige opgraving van het terrein weinig bouwhistorisch onderzoek is gedaan, zijn de fundamenteën onvoldoende geanalyseerd. Als gevolg van de ingrijpende restauraties zijn veel gegevens verloren gegaan.²⁰⁸

Mediagebruik bij visualisatie

Naast een ruimtelijke omgangsvorm kan gebruik worden gemaakt van diverse media om de inhoud te presenteren, waaronder illustraties, digitale media of maquettes. Het gebruik van deze media kan zelfs zonder verdere landschapsinrichtingen een historische bouwwerk in het landschap zichtbaar maken. Het is mijns inziens wenselijker om deze media te gebruiken om het ruimtelijk 'zichtbaar maken' (zie bijlage 2) aan te vullen.

Digitale media: Onder digitale media vallen onder andere een TimeFrame en mobiele telefoon apps (applicaties). Door een TimeFrame ziet de recreant/bezoeker op locatie via computerscherm het kasteel in het huidige landschap geplaatst. Dit is een driedimensionale weergave, die kan worden bijgedraaid en aangepast. In een archeologisch park in het Belgische Ename bij Oudenaarde is dit concept als wereldprimeur gerealiseerd. Zij hebben het TimeFrame ook op de website geplaatst, zodat

de bezoeker thuis de site in verschillende tijdslagen kan bezoeken. Het concept TimeFrame is daar in samenwerking met IBM ontwikkeld.²⁰⁹

Illustraties: Onder een tijdvenster verstaan we een in het landschap geplaatste doorzichtige plaat met een illustratie van het kasteel. Deze illustratie van het kasteel kan een doorzichtig gemaakte historische prent of een digitaal ontwikkelde reconstructie zijn. Wanneer er gebrek aan oude prenten is, dan kan een digitaal ontwikkelde reconstructie een uitkomst bieden. Dit geldt ook wanneer meerdere tijdvensters van verschillende tijdslagen geplaatst worden. Bij de Heidentor in Oostenrijk heeft men zo'n doorzichtige plaat toegepast om een ruïne als ruïne en compleet bouwwerk te laten zien (zie afb. 69).²¹⁰

Maquettes: Het plaatsen van maquettes biedt ten opzichte van illustraties een aantal voordelen. Op één maquette plaat kan het kasteel in verschillende tijdslagen afgebeeld worden, waarmee de ontwikkelingsgeschiedenis inzichtelijk wordt gemaakt. Als men dit met tijdvensters

Afb. 67: Visualisatie van de funderingen van kasteel Maelstede.

Afb. 69: Het kijkvenster van de Heidentor in Oostenrijk.

²⁰⁶ B. Gregersen, 2003 & <http://www.fortidsmindeguide.dk/>, 2 mei 2011

²⁰⁷ Buro Ruimte & Groen, 2010

²⁰⁸ www.kastelenin nederland.nl, 30 maart 2011

²⁰⁹ M. Kocken, 2009 & <http://www.ename974.org/>, 13 april 2011

²¹⁰ M. Kocken, 2009

Verdwene kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

duidelijk wil maken, dan zal het landschap snel vol met borden komen te staan, wat juist weer de zichtbaarheid van het kasteelterrein verstoort. Een maquette kan van diverse materialen gemaakt worden, waarbij de keuze afhangt van de locatie waar de maquette geplaatst wordt. Een maquette kan zowel op locatie bij het kasteelterrein als op een andere locatie geplaatst worden. Wanneer de maquette op locatie geplaatst wordt, dan zal men ervoor moeten zorgen dat de maquette hufter-proof is. Gezien de huidige problematiek omtrent de koperdiefstallen is het niet verstandig om de maquette in brons uit te voeren, alhoewel dit normaliter wel een hufter-proof materiaal is. Een al dan niet behandeld staalafgietsel kan hierbij uitkomst bieden. Wanneer de maquette op locatie in een stevige vitrine of op een andere 'beschermd' locatie geplaatst wordt, dan kan gekozen worden voor materialen als hout. Een ander voordeel dat het uitsluiten van vandalisme met zich meebrengt, is het feit dat men de maquette in de kleuren van het bouwwerk kan schilderen zonder het risico van graffiti op de maquette zelf.

Conclusie

Het voorgaande geeft aan dat het direct op de oude funderingen metselen van een visualisatie, vervolgonderzoek onmogelijk maakt. Het originele muurwerk zal na een eventuele opgraving weer fysiek moeten worden beschermd, voordat men aan de visualisatie van hetzelfde muurwerk kan beginnen. Als men later de oude resten voor een bouwhistorisch onderzoek wil gebruiken, dan kan dit nog. Het is verstandiger om dit bouwhistorisch onderzoek gelijktijdig met een opgraving uit te voeren.

Een kasteelgebouw kan als compleet gebouw worden gevisualiseerd m.b.v. een staalconstructie, die de bezoeker de contouren van het gebouw (omvang, bouwstijl etc.) laat zien. Een goedkopere oplossing is het aanbrengen van zgn. schanskorven die de funderingen uitbeelden. Wanneer een kasteel opgegraven is, kan gekozen worden om losliggend puin van het kasteel in bijvoorbeeld schanskorven te verwerken.

Kijkvitrines zoals deze bij het Øm-klooster in Denemarken zijn toegepast, hebben in Nederland geen goede voorbeelden opgeleverd. In veel gevallen werden het beeld van de vitrine en haar inhoud aangetast door condensplekken, mossen, varens en andere begroeiing. Bovendien is de installatie van een kijkvitrine erg duur, omdat deze de inhoud moet afsluiten van de omgeving, dat wil zeggen dat grondwater, regen en andere invloeden van buitenaf hier niet in kunnen komen.²¹¹

TimeFrames en tijdvensters kunnen een goed beeld geven van het kasteel in verschillende tijdslagen. Het plaatsen van een TimeFrame valt alleen aan te raden op een plaats, waar deze attractie nauwelijks aan vandalisme onderhevig is en voldoende kan worden geëxploiteerd. Exploitatie is noodzakelijk gezien de hoge kosten, die het plaatsen van zo'n computer met zich meebrengt. Op plaatsen in het landschap waar toezicht ontbreekt, kan beter gekozen worden het t.o.v. van het TimeFrame goedkope tijdvenster. Deze doorzichtige plaat kan het kasteel in tenminste één tijdslaag weergeven, waardoor de bezoeker in één oogopslag al een beeld krijgt van het kasteel.

²¹¹ Mond. med. Marc Kocken

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Bijlage 2: Methoden voor visualisatie en presentatie

Als men over wil gaan tot visualisatie van kasteelterreinen zal men in eerste instantie aan de hand van de beschikbare kennis een beeld moeten vormen van het kasteel in de verschillende tijdslagen. Dit beeld kan worden bepaald door oude kaarten, (betrouwbare!) prenten, foto's en archeologische opgravingen. Vervolgens zal men moeten kijken naar de situatie waarin het kasteelterrein zich bevindt, met name of het kasteelterrein nog van de omliggende percelen valt te onderscheiden.

Over de specifieke omgang met kasteelterreinen in Nederland bestaat thans weinig literatuur. Volgens de huidige inzichten wordt onderscheid gemaakt tussen ruimtelijke omgangsvormen voor de inrichting en communicatieve omgangsvormen. Onder ruimtelijke omgangsvormen wordt 'niet inrichten', 'fysiek beschermen', 'zichtbaar maken' en 'herinneren & verwijzen' verstaan. De communicatieve omgangsvormen bestaan uit het presenteren van de inhoud en de marketing. Men kan kiezen uit één losstaande omgangsvorm, maar het levert over het algemeen een completer en informatiever beeld op, wanneer meerdere omgangsvormen met elkaar worden gecombineerd. Wanneer enkel een ruimtelijk ontwerp wordt toegepast, dan ontbreekt namelijk de communicatie naar het publiek.

Ruimtelijke omgangsvormen

Niet inrichten

Niets doen - de huidige situatie wordt behouden en er worden verder geen maatregelen getroffen

Beperken van verstoring - een versturende (agrarische) gebruiksfunctie omzetten naar een andere functie, het kasteelterrein afsluiten

Fysiek beschermen

Resten conserveren/consolideren - afdekken met grond, grondwaterstand verhogen, struiken en bomen op wallen, grachten en ondergrondse resten verwijderen, kuilen dichtmaken, paden over kwetsbare delen omleggen, bovengrondse funderingen en opgaand muurwerk consolideren en waterdicht afwerken, beheer regelen.

Restaureren - schade aan archeologische resten en ruïnes herstellen

Inpassen - het kasteelterrein opnieuw als apart perceel inrichten, opnemen binnen een landschappelijke structuur en daarmee de archeologische resten ontzien van versturende ingrepen

Zichtbaar maken

Inpassen - opnemen in een landschappelijke structuur zoals een herstelde landgoedaanleg, etaleren en onthullen, (opgegraven) archeologische resten verwerken of opnemen in nieuwe plannen, ontsluiting

Reconstrueren - geheel of gedeeltelijk herbouwen van elementen volgens de historische situatie, hieronder volgen enkele voorbeelden:

- Oorspronkelijk(e) reliëf/contouren van het kasteelterrein reconstrueren: bijv. grachten enigszins uitdiepen (al dan niet watervoerend), het terrein van de hoofd- en voorburcht ophogen.
- Muurwerk van de kasteelgebouwen met historische bouwmaterialen reconstrueren, grachten tot oorspronkelijke diepte uitgraven
- Reconstructie van het kasteelcomplex realiseren: bijv. herstellen van de oude oprijlaan, historische tuin (parkaanleg) en vijvers reconstrueren
- Complete herbouw (reconstructie) van het kasteel en/of de bijgebouwen conform de historische situatie in een bepaald tijdrealiseren en (eventueel) exploiteren

Visualiseren - verbeelden van archeologische resten of het kasteelgebouw volgens historische informatie, hieronder volgen enkele voorbeelden:

- 3D-visualisatie van het kasteelgebouw maken: bijv. met een stalen frame, moderne ruïne, beplantingen of een combinatie hiervan
- Contouren van muurwerk/funderingen visualiseren d.m.v. schanskorven, bestrating, beplantingen etc.
- Grachten bijvoorbeeld door middel van beplantingen in het landschap zichtbaar maken.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Herinneren en verwijzen

Indirect visualiseren - naamgeving van straten, gebouwen etc., beeldende kunst ter herinnering van of verwijzing naar een verhaal of voorwerp uit de geschiedenis van het kasteel.

Combineren: Fysiek beschermen & zichtbaar maken

Moderne architectuur kan archeologische resten fysiek beschermen door overkappingen en draagconstructies en kan de contouren van het oorspronkelijke gebouw zichtbaar maken

Communicatieve omgangsvormen

Presentatie van de inhoud

Informatiedragers - het plaatsen van een informatiebord, een waterdichte folderbak plaatsen etc.

Illustraties - op een (info)bord plaatsen van kaarten, tijdvenster plaatsen (prenten en eventueel foto's uit verschillende tijdvakken van het kasteel en foto's van eventuele opgravingen, illustraties van verschillende tijdsvlakken op een doorzichtige plaat)

Digitale media - infocomputer met TimeFrame (virtuele reconstructie) plaatsen, telefoonapplicaties etc.

Maquettes - één of meerdere maquettes, die het kasteel(terrein) in één of meerdere tijdslagen laat zien

Marketing

Promotie - foldermateriaal in publieke instellingen, bedrijven etc. verspreiden, reclameposters, website, exposities etc.

Branding - de naam van het kasteel gebruiken als beeldmerk voor lokale producten/diensten, toeristische productontwikkeling, city marketing etc.²¹²

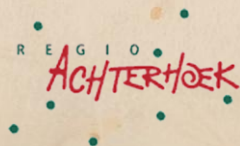
²¹² M. Kocken, 2009, A.T.E. Cruysheer et al., 2006 & P. van Kempen et al., 2005

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Bijlage 3: Kaartbijlagen

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool

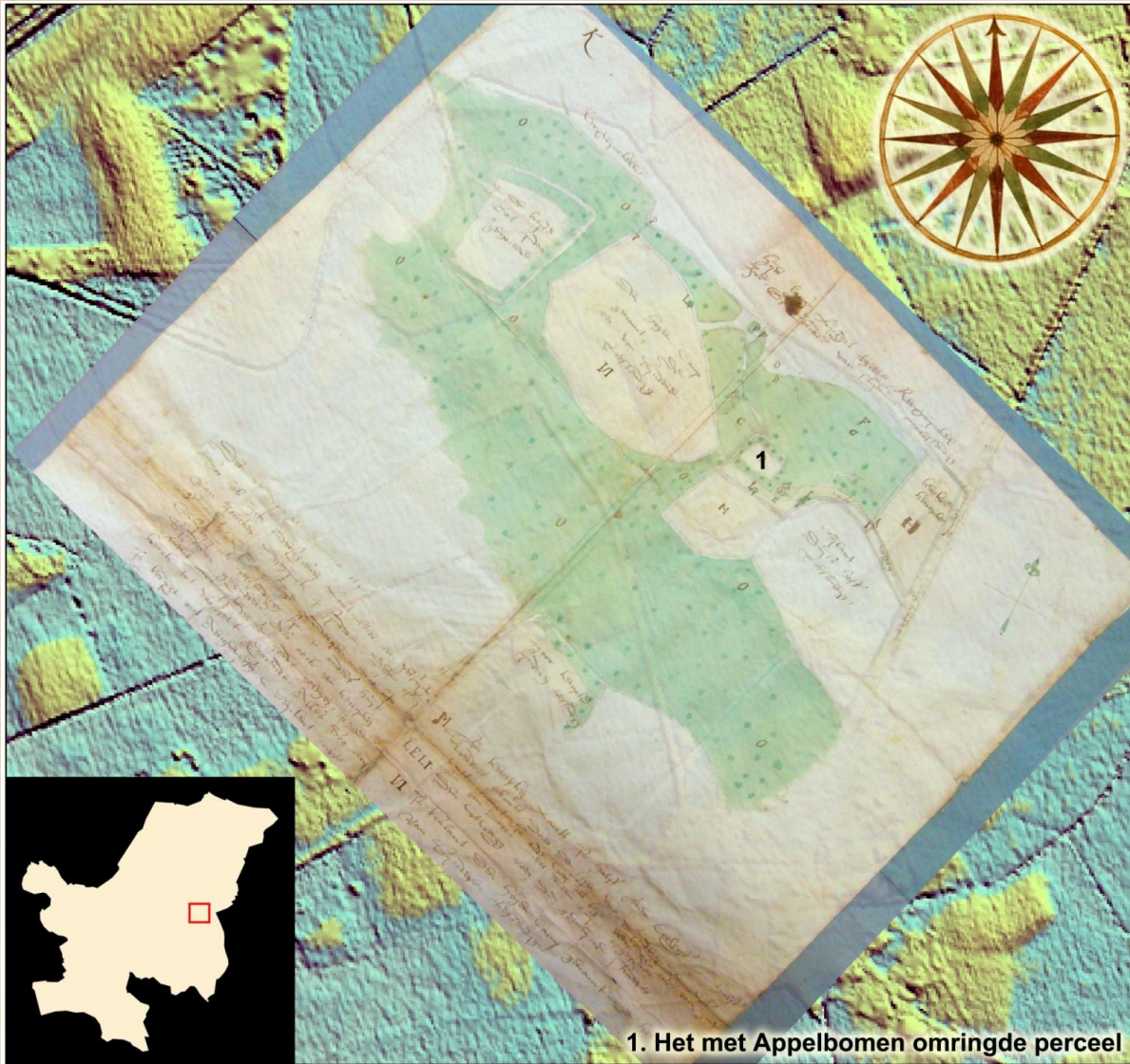
**VAN HALL
LARENSTEIN**

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Afb. 70: De gegeorefereerde kasteelplattegrond van kasteel de Swanenburg en haar grachten met enkele tekeningen hoe het kasteel er omstreeks 1650 uitzag. Nicolaas van Geelkercken wordt als de maker van deze tekening geacht.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

1. Het met Appelbomen omringde perceel

Afb. 71: De proceskaart van T.D. van Ravesteyn uit 1650 over het met appelbomen omringde perceel (1), geprojecteerd over de AHN.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 72: De proceskaart van T.D. van Ravesteyn uit 1650 over het met appelbomen omringde perceel (1), geprojecteerd over de AHN.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

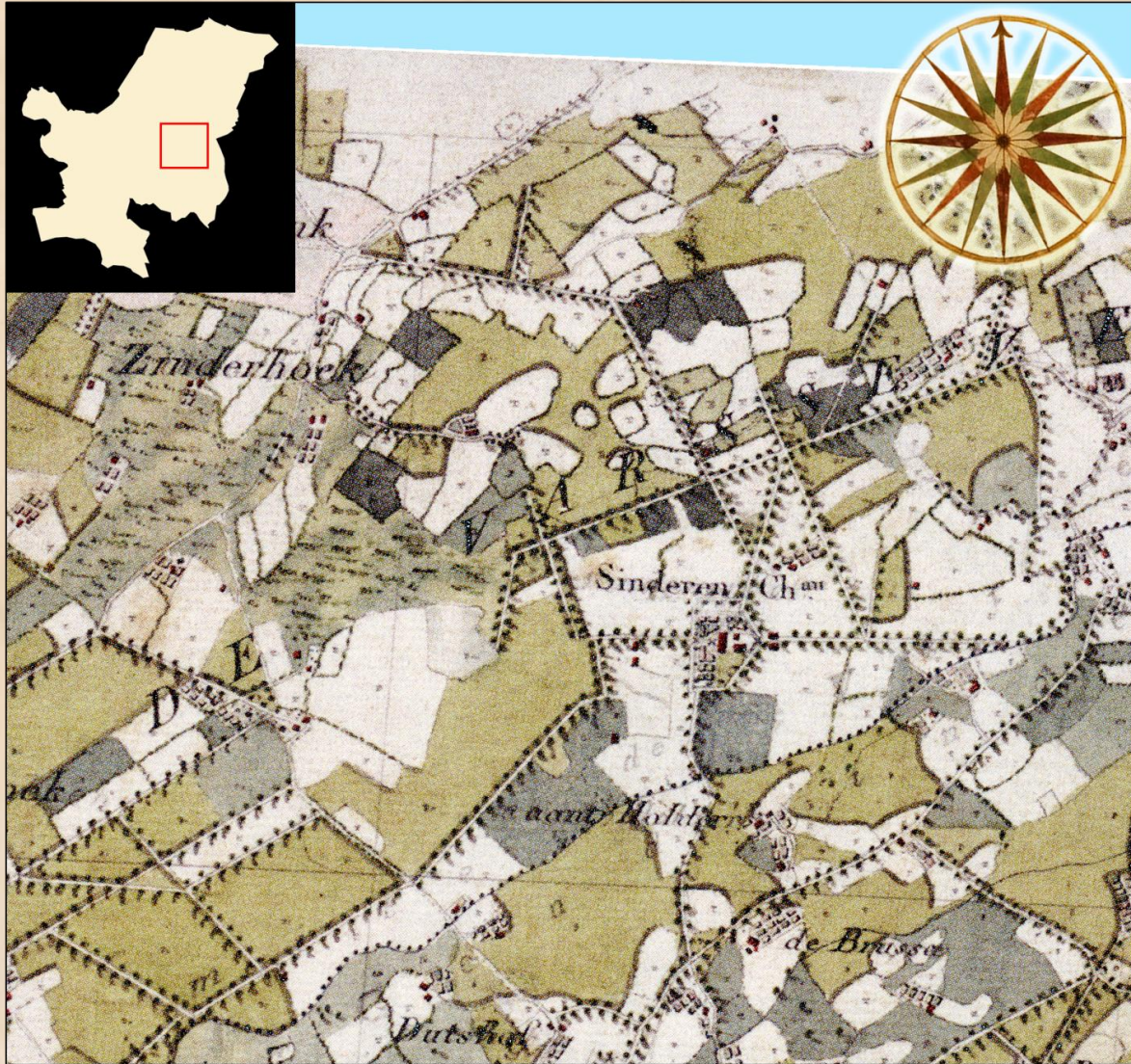

Belangrijke onderdelen:

1. Kasteelterrein
2. Watermolen
3. Wische galg
4. Lichtenbergse galg
5. Rondeel
6. Zichtlijn vanuit het kasteel

Afb. 73: De kaart van het bezit onder kasteel de Lichtenberg in 1716 door L. Verbeek. De nummers geven de belangrijke onderdelen van het landgoed weer.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

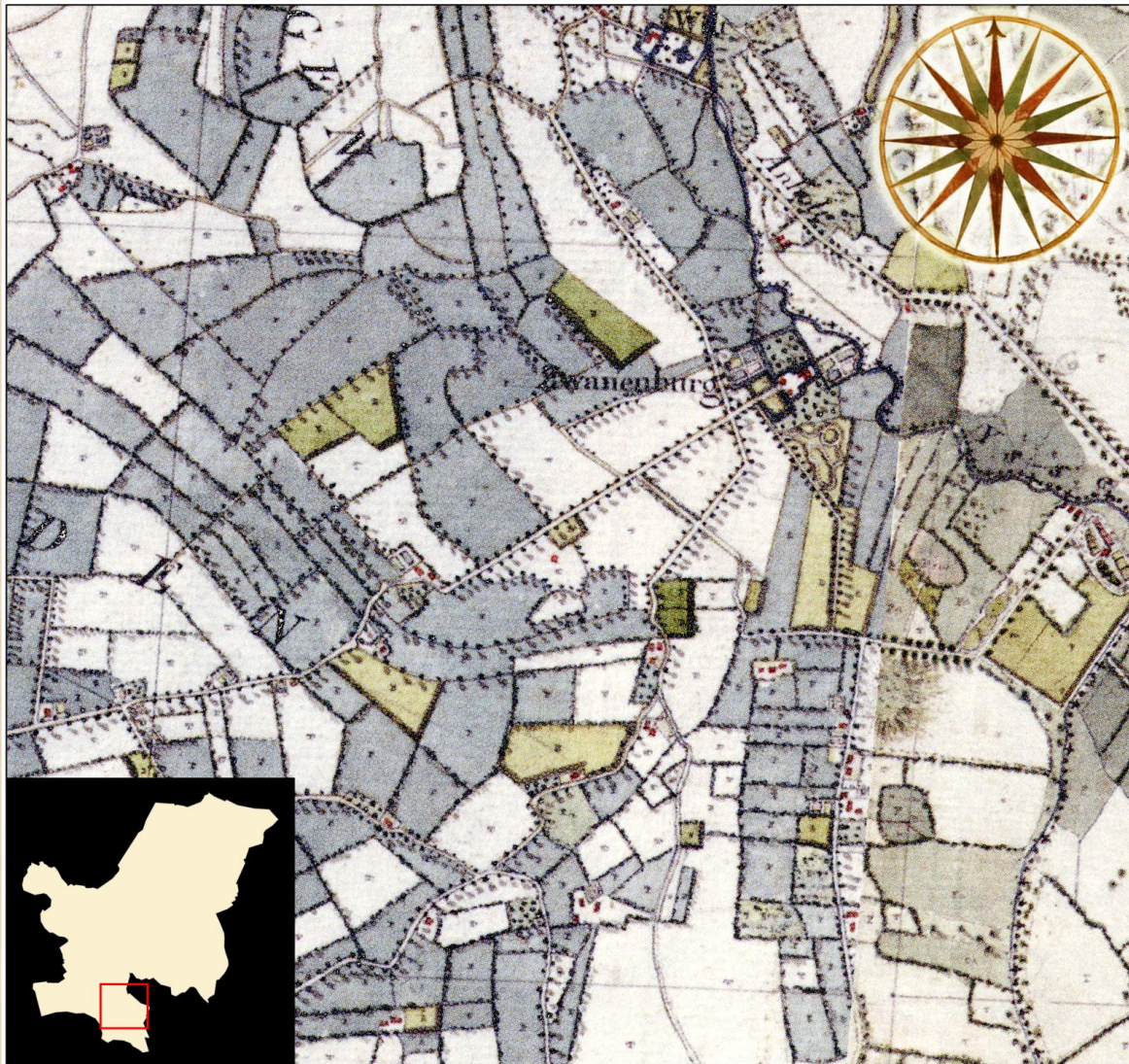

Legenda (naar Versfelt, 2011)

- Landbouwgrond = wit
- Weidegrond = groen
- Veen = paarsbruin gevlekt
- Veenderijen = donkerbruin
- Heide = bruin-paars gevlekt
- Bos = geel
- Hakhout = lichtgeel
- Struikgewas = lichtgroen met blaadjes
- Stuifzand = geel-bruin
- Boekweit = lichtbruin

Afb. 74: De Franse kaart van Epailly uit de periode 1812-1813 van landgoed Sinderen. Omdat de kleuren afwijken van een normale historische kaart staat hier een legenda bijgevoegd. De stippen zijn lanen of bomerijen.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

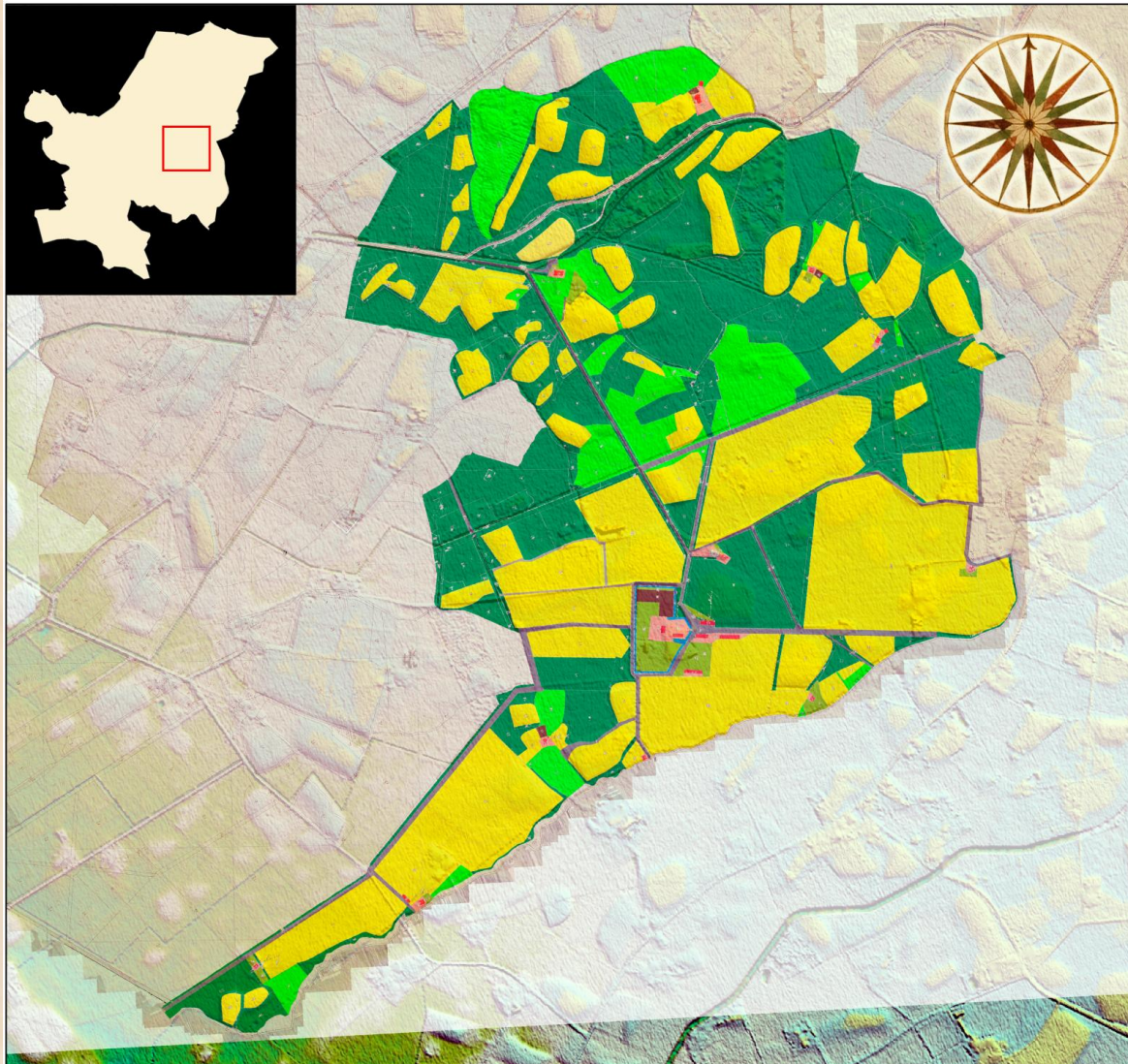

Legenda (naar Versfelt, 2011)

- Landbouwgrond = wit
- Weidegrond = groen
- Veen = paarsbruin gevlekt
- Veenderijen = donkerbruin
- Heide = bruin-paars gevlekt
- Bos = geel
- Hakhout = lichtgeel
- Struikgewas = lichtgroen met blaadjes
- Stuifzand = geel-bruin
- Boekweit = lichtbruin

Afb. 75: De Franse kaart van Epailly uit de periode 1812-1813 van landgoed de Swanenburg. Omdat de kleuren afwijken van een normale historische kaart staat hier een legenda bijgevoegd. De stippen zijn lanen of bomenrijen.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Legenda

Grondgebruik

- Huis & erf
- Verharde weg
- Bouwland
- Bos/laan/houtopstand
- Weiland
- Water
- Boomgaard
- Tuin

Het grondbezit anno 1838 onder kasteel eigenaar Johan Gottfried Ruebel is op deze kaart ingekleurd.

Afb. 76: De door Yorick Vermeulen ingekleurde kadastrale kaart van 1838 van landgoed Sinderen. Enkel de eenheden die op het moment van opname tot het kasteel behoorden zijn ingekleurd. Een legenda is bijgevoegd, omdat deze kleuren van de historische kaarten kunnen afwijken.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Legenda

Grondgebruik

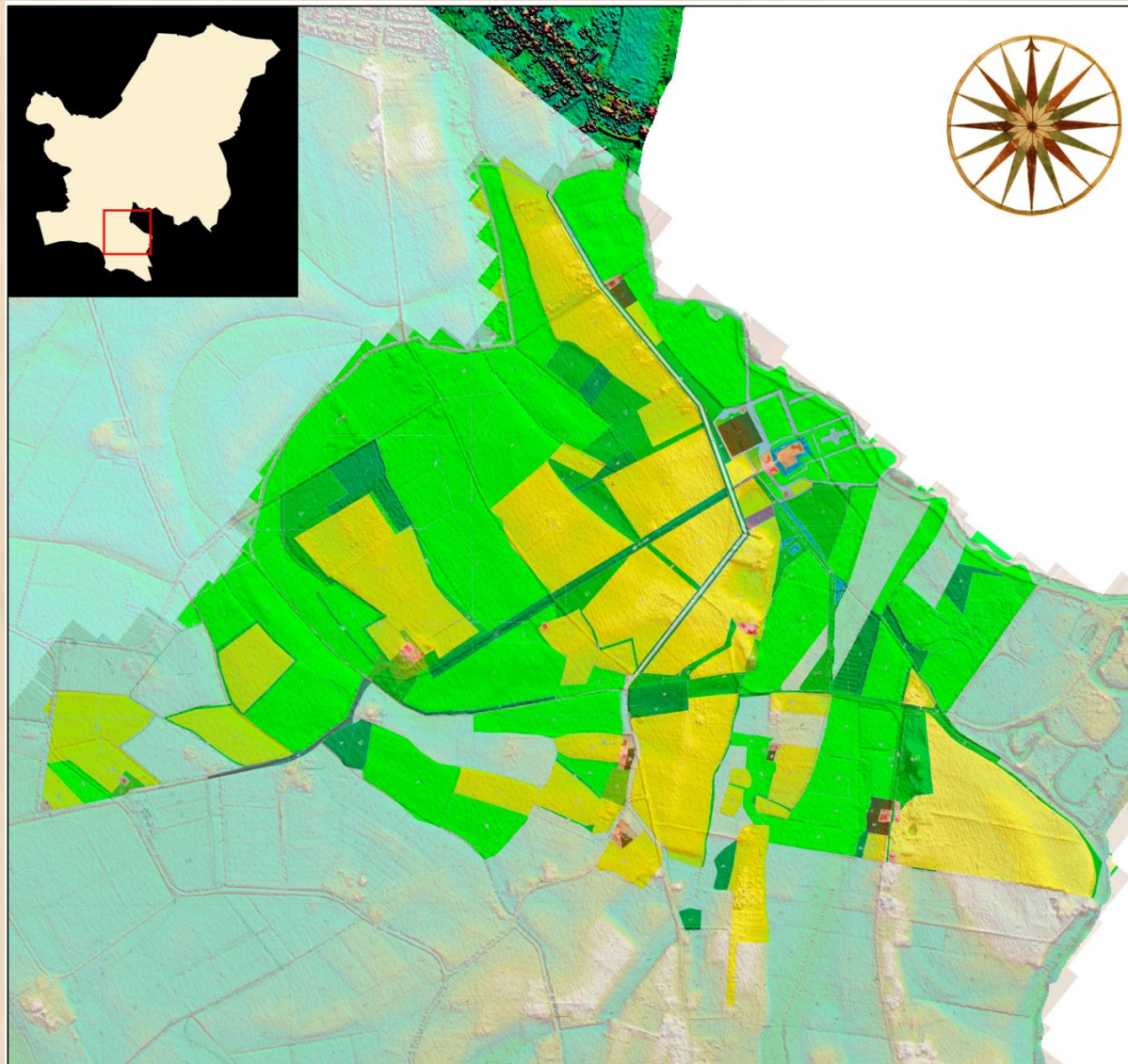
- Huis & erf
- Verharde weg
- Bouwland
- Bos/laan/houtopstand
- Weiland
- Heide
- Water
- Boomgaard
- Tuin

Grondbezit

- Borggreven
- Ten Brinke

Afb. 77: De door Yorick Vermeulen ingekleurde kadastrale kaart van 1838 van landgoed de Lichtenberg. De gehele kaart is ingekleurd, maar de bezittingen van de boeren die het kasteel in de periode van opname (1811-1832) in hun bezit hadden, staan apart omlijnd. Een legenda is bijgevoegd, omdat deze kleuren van de historische kaarten kunnen afwijken.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Legenda

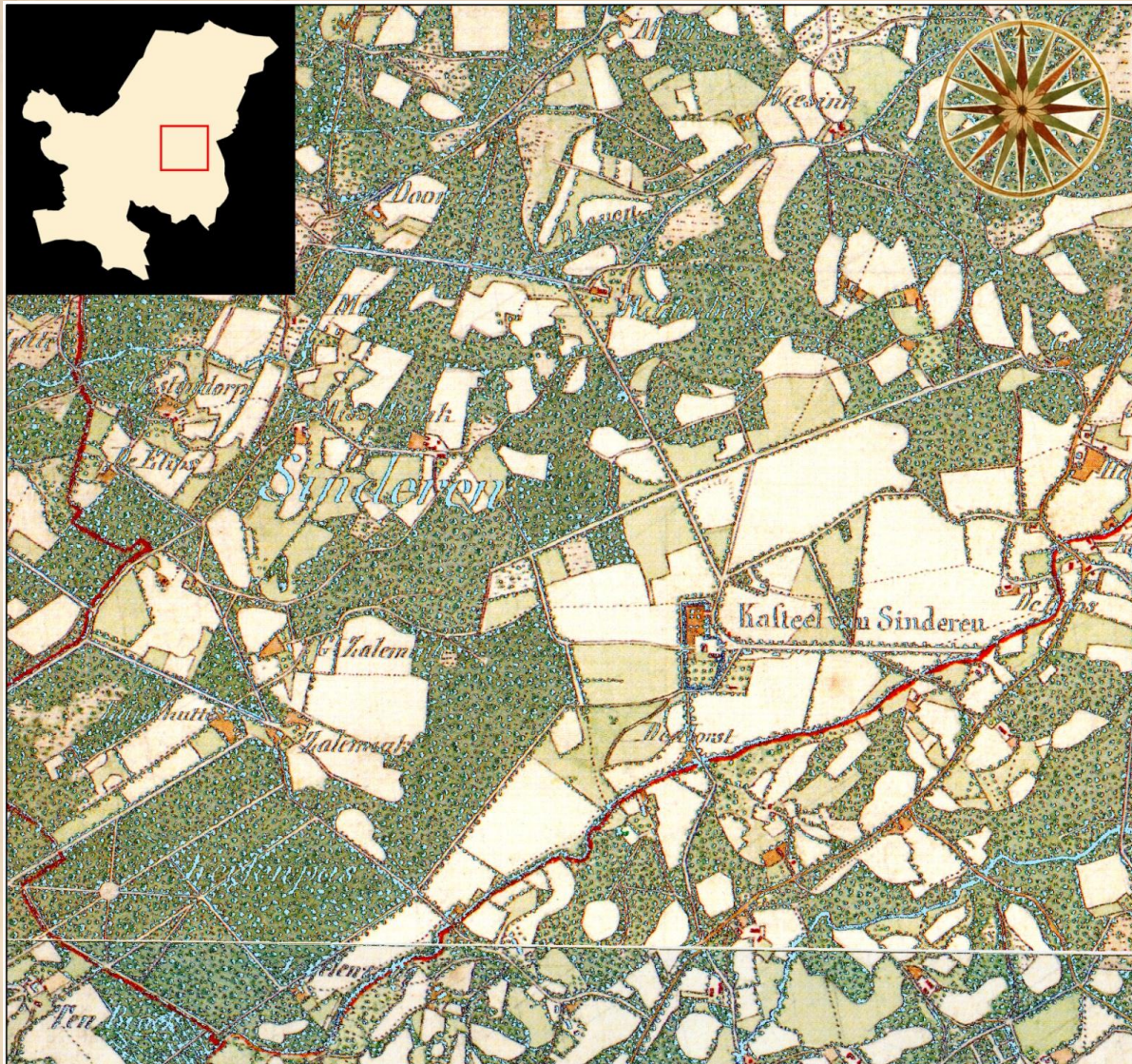
Grondgebruik

- Huis & erf
- Hakhout
- Bouwland
- Bos/laan/houtopstand
- Weiland
- Moeras
- Water
- Boomgaard
- Tuin

Het grondbezit anno 1838 onder kasteel-eigenaar jhr. mr. Carel Everhard Joseph Frans van Nispen tot Pannerden is op deze kaart ingekleurd.

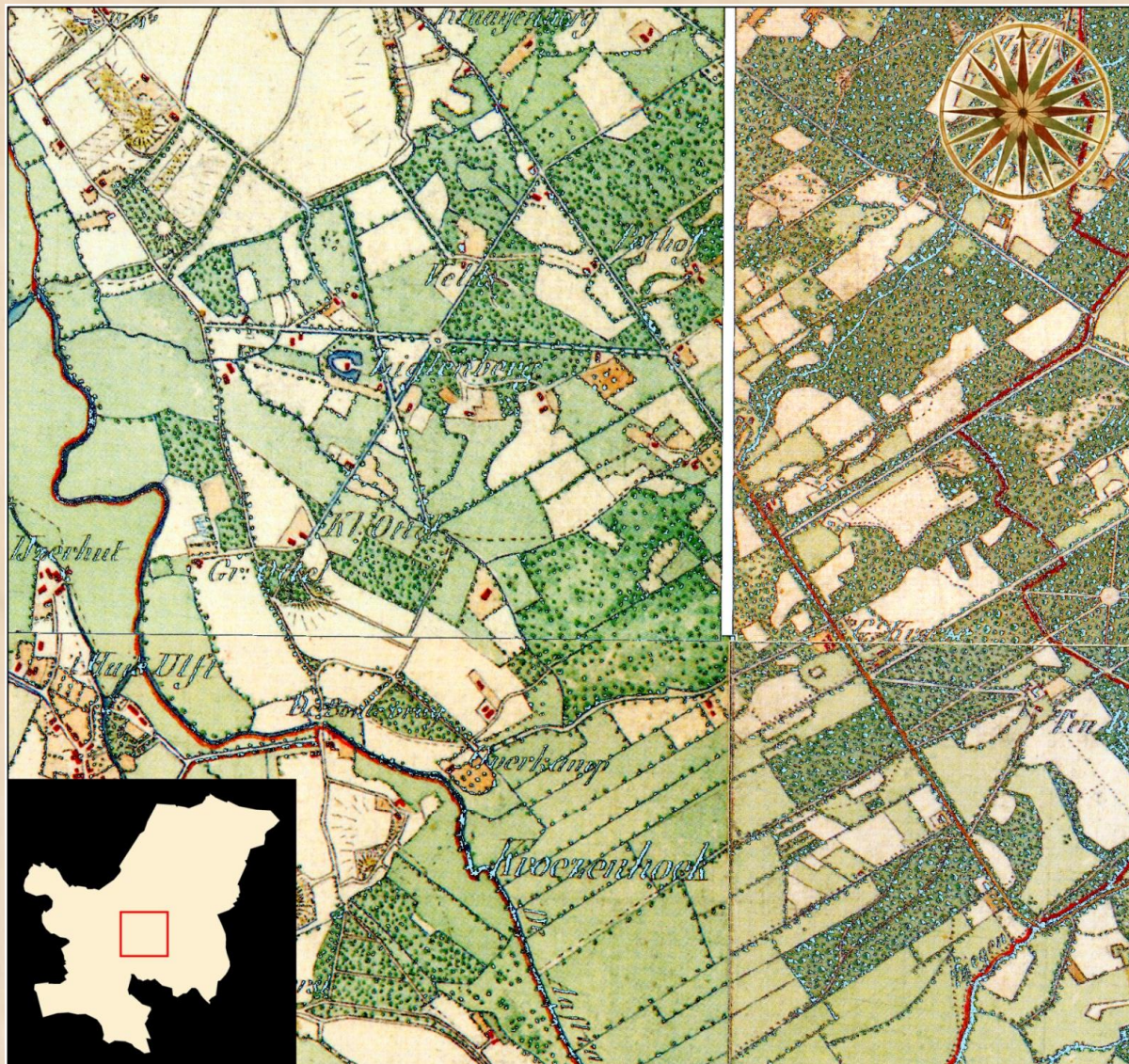
Afb. 78: De door Yorick Vermeulen ingekleurde kadastrale kaart van 1838 van landgoed de Swanenburg. Enkel de eenheden die op het moment van opname tot het kasteel behoorden zijn ingekleurd. Een legenda is bijgevoegd, omdat deze kleuren van de historische kaarten kunnen afwijken.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

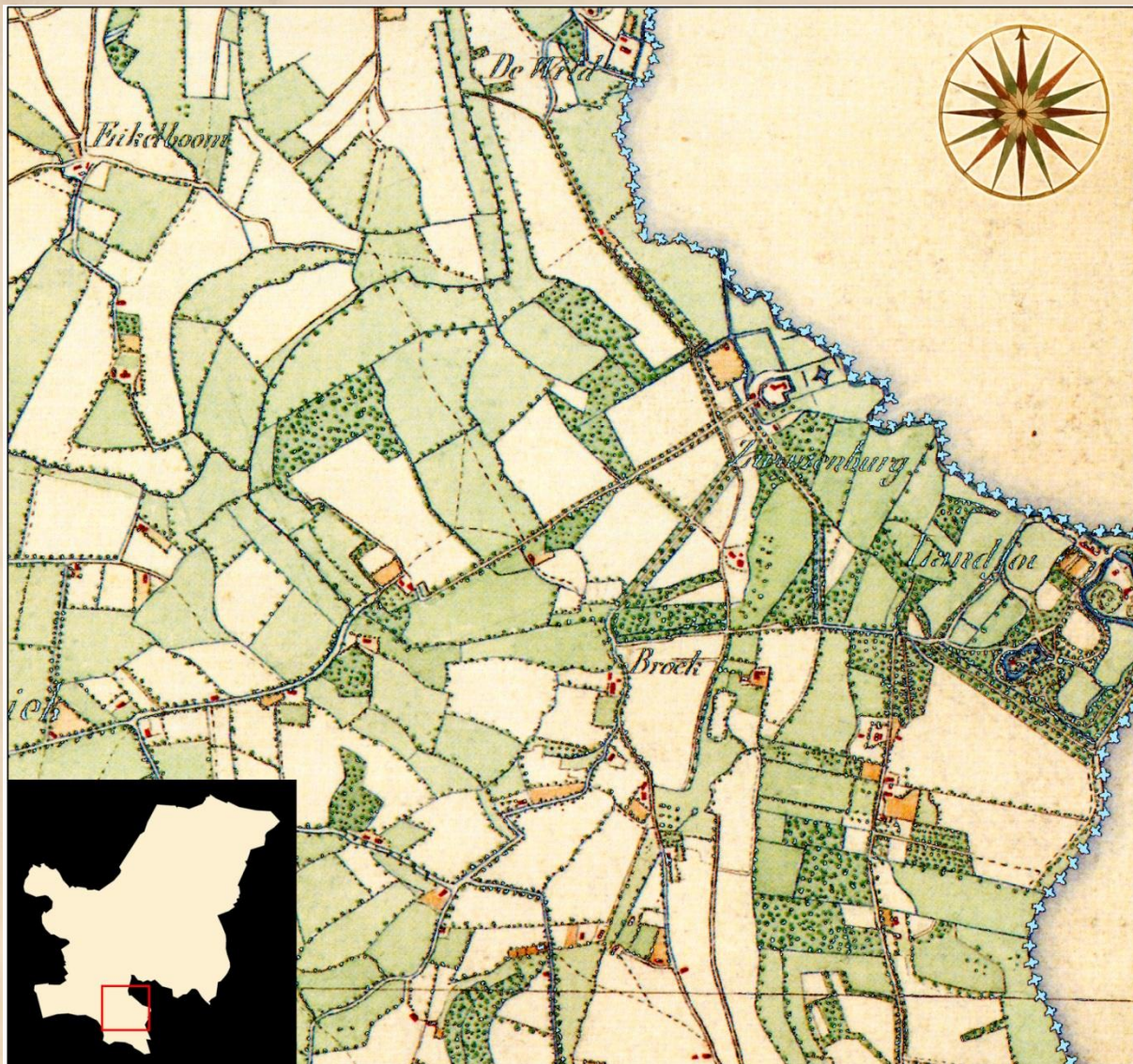
Afb. 79: Een uitsnede van de historische kaart van 1843-1845 van het landgoed Sinderen.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

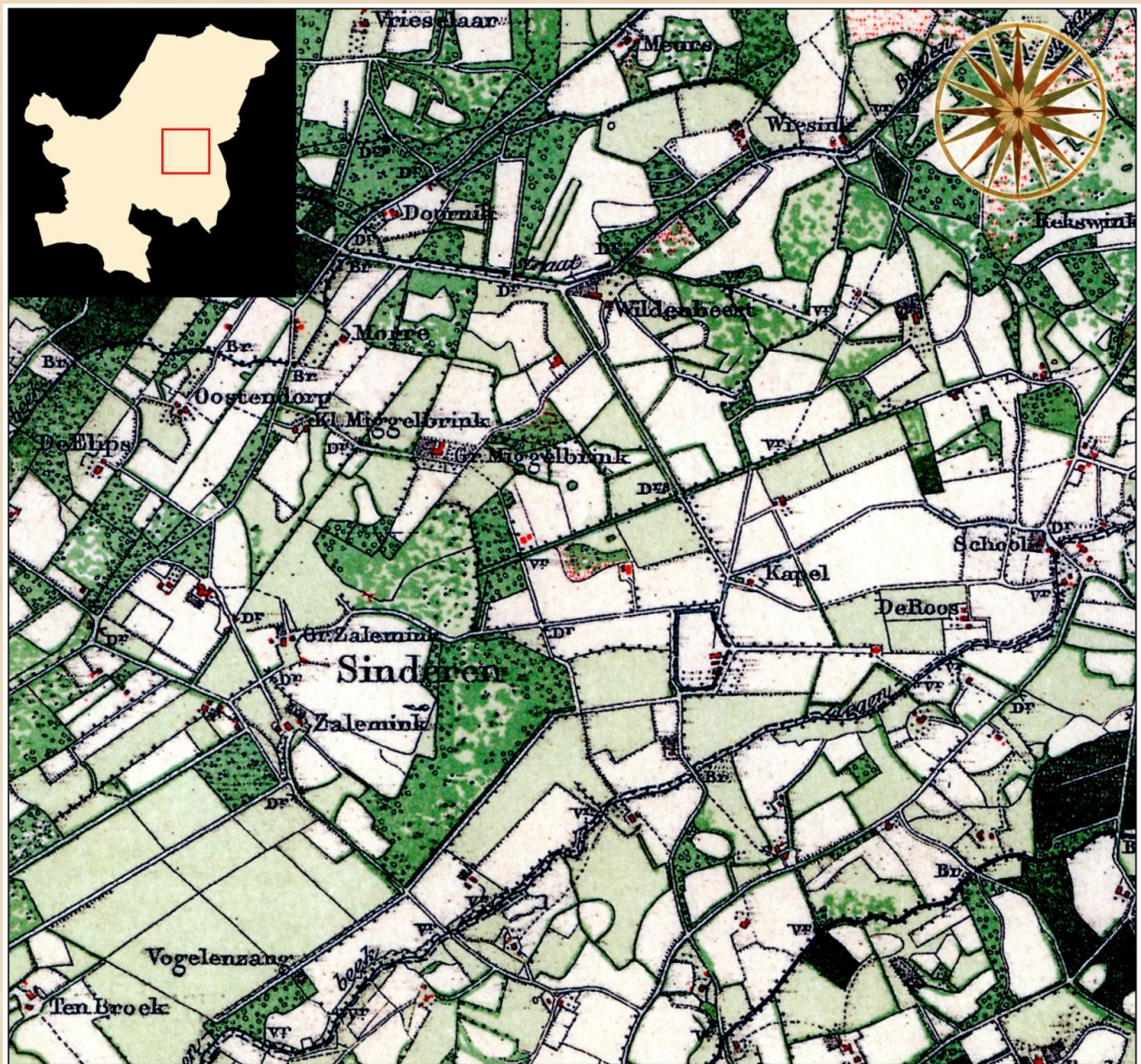
Afb. 80: Een uitsnede van de historische kaart van 1843-1845 van het landgoed de Lichtenberg.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 81: Een uitsnede van de historische kaart van 1843-1845 van het landgoed de Swanenburg.

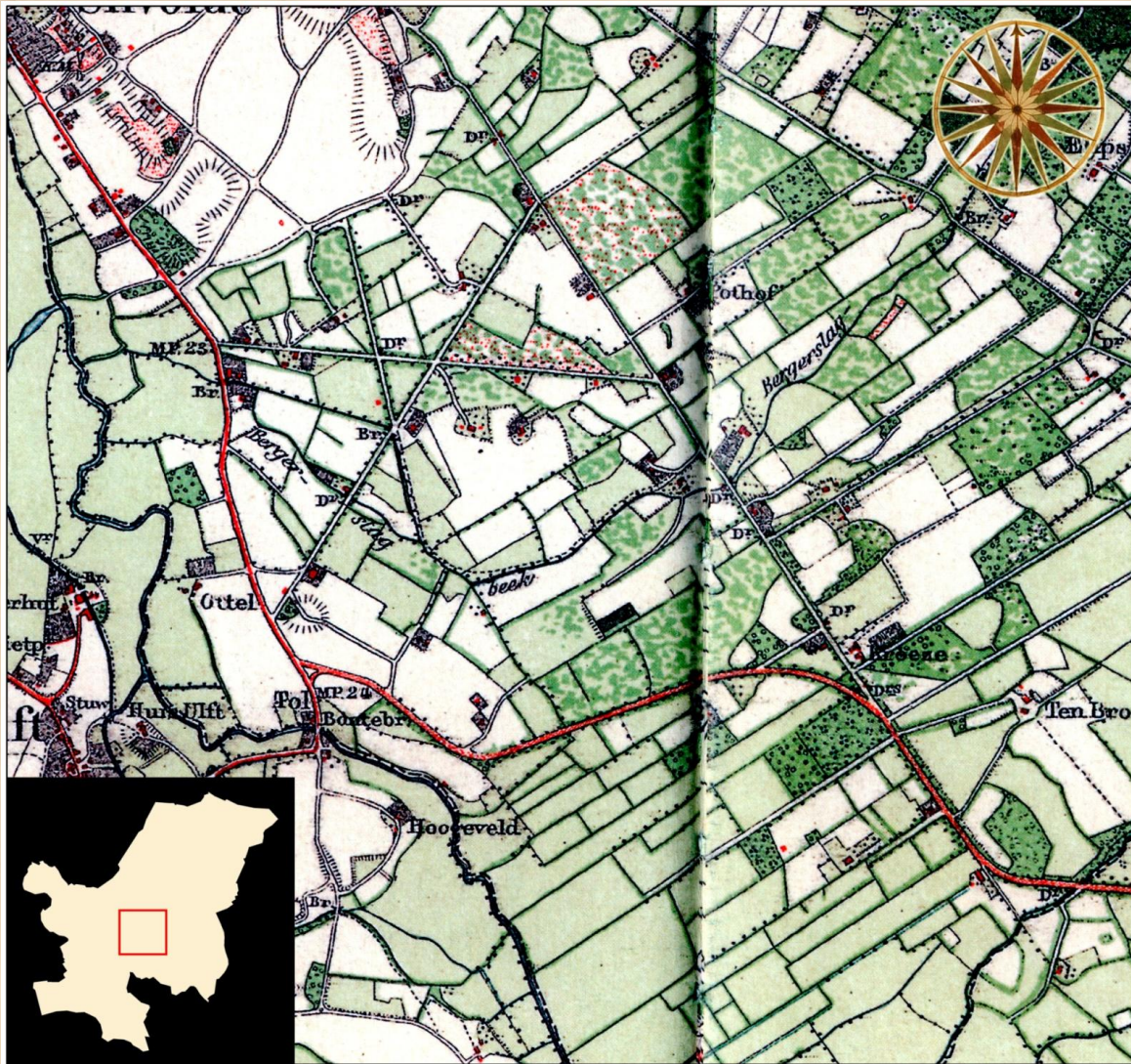
Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Afb. 82: Een uitsnede van de historische kaart van omstreeks 1905 van het landgoed Sinderen.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

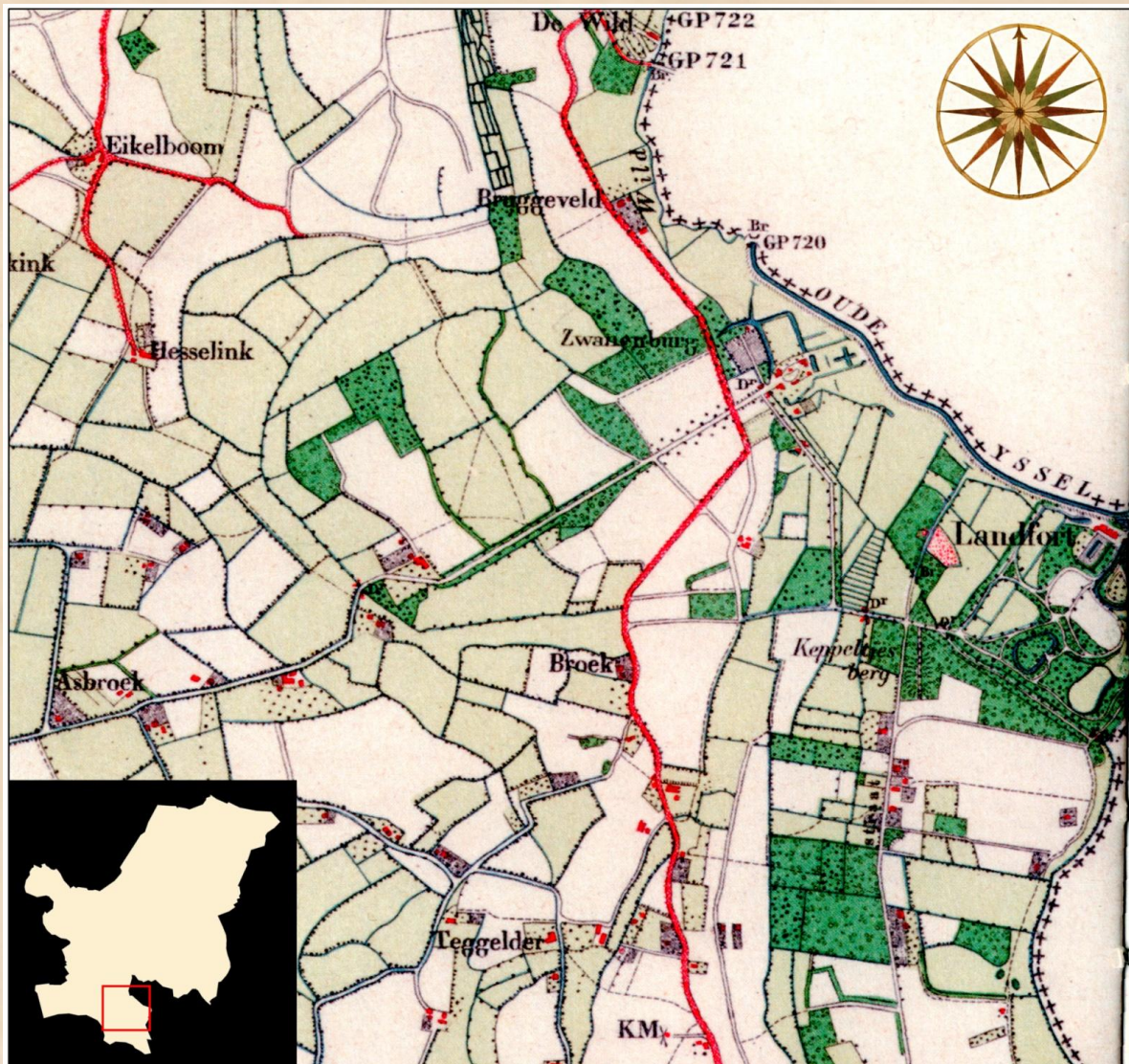
Afb. 83: Een uitsnede van de historische kaart van omstreeks 1905 van het landgoed de Lichtenberg.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swanenburg.

Hogeschool
VAN HALL
LARENSTEIN

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Afb. 84: Een uitsnede van de historische kaart van omstreeks 1905 van het landgoed de Swaneburg.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek: De spannende geschiedenis gebruiken als impuls voor ruimtelijke kwaliteit bij de kasteelterreinen Sinderen, Lichtenberg en Swaneburg.

Verdwenen kastelen in de gemeente Oude IJsselstreek

Kasteel Sinderen lag ten westen van het huidige dorp Sinderen en had een aaneengesloten grondbezit dat in het zuiden werd begrensd door de Ziegenbeek. Het landschap rondom Kasteel Sinderen was omstreeks 1650 een bosrijk en moerassig gebied met op de hoger gelegen delen (dekzandkopjes) bouwlanden. Kasteel Sinderen lag min of meer verscholen in dit ontoegankelijke landschap. Het kasteel werd in de 18de eeuw omgebouwd tot een verfraaid witgepleisterd landhuis. Te gelijktijd met de verbouwing van het kasteel verscheen ook de formele landgoedaanleg in Franse stijl. Het landgoed Sinderen bestond uit diverse lanen. Andere elementen, zoals vijvers en prieltjes ontbraken of is thans niets meer over bekend. Het kasteel werd in 1875 gesloopt, waarna de landgoedaanleg, met kenmerkende structureren en elementen, door de tijd heen ook verdween. Op het kasteelterrein werd de boerderij Huusboer gebouwd.

De Lichtenberg was een (mini-)kasteel van waaruit de kleine Heerlijkheid Lichtenberg werd bestuurd. Het kasteeltje lag ooit ten zuiden van het dorp Silbolde, waar nu slechts een gedeeltelijk omgrachte akker aan herinnert. Het kasteel stond in 1647 in een bosrijk gebied, waartussen op de hogere delen verspreid bouwlanden lagen en op de lagere delen wei en/of hooilanden. De Lichtenberg lag precies op de scheidinglijn tussen de dekzandafzettingen en de rivierafzettingen van de Oude IJssel. Het kasteel en bijbehorend grondbezit worden vanaf 1650 tot 1670 grondig onder handen genomen. De landgoedaanleg bestond hier uit drie lanen, een rondeel en een zichtsas vanuit het kasteel richting het oosten. In 1860 werden de resten van het destijds bouwballige kasteel gesloopt. Het kasteelterrein is na de sloop van het kasteel onbebouwd gebleven. De landgoedaanleg verdween geleidelijk na de sloop van het kasteel.

Het kasteel de Swanenburg was een groot imposant bouwwerk dat direct langs de rivier de Oude IJssel was gebouwd en haar grachten hierop had aangesloten. Geografisch lag het kasteel tussen de dorpen Gendringen en Mlegchelen. Op de plaats van het kasteel herinnert enkel een zwaar gehavende torenruïne aan de geschiedenis. De Swanenburg werd binnen het rivierafzettingengebied van de Oude IJssel, op een hoger gelegen terrasrug gebouwd. Het gebied rondom deze terrasrug was een ontoegankelijk moerassig gebied, dat bij een hoge waterstand van de rivier gemakkelijk onder water kwam te staan. Vanaf 1723 werd het kasteel tot landhuis omgebouwd en onstond het landgoed. De landgoedaanleg bestond uit diverse lanen, die op het kasteel aansloten. Daarnaast lagen er nog drie vijvers op het landgoed. Uiteindelijk werd het kasteel in 1900 door de erven van de toenmalige kasteelheer verkocht op voorwaarde dat het kasteel gesloopt en opgeruimd zou worden. Met deze verkoop verdween uiteindelijk ook de landgoedaanleg. Niet alle delen van het kasteelcomplex werden gesloopt, enkele bleven nog langer staan. De torenruïne die in 1900 nog vrijwel intact was, takelde door verweer en moedwil gedurende de jaren heen steeds verder af.

De tijd is aangebroken om de verdwenen kastelen weer een plekje in het landschap te geven en de historie voor het publiek beleefbaar te maken. Alleen dan kunnen de (archeologische) resten van de kastelen bewaard blijven.

Kasteelterrein Sinderen

Kasteelterrein de Lichtenberg

Kasteelterrein en torenruïne van de Swanenburg